

Українська мова

STEM

5 клас

Ніна Голуб, Олена Горошкіна

Українська мова

Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2022

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 р. № 140)

Модельна навчальна програма
«Українська мова. 5-6 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(автори Голуб Н.Б., Горошкіна О.М.)

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*

Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Дорогі п'ятикласниці та п'ятикласники!

Чиєю мовою говориш — того і душу носиш
(Іван Огієнко).

Українська мова — чи не найважливіший шкільний предмет. Уявіть собі хоч один день без мови, і ви відчуєте, яке то щастя — мати такий дорогоцінний скарб!

Навчання української мови у 5 класі — це новий етап пізнання краси її звучання, унікальної графіки, глибинного світу лексики й фразеології, виражальних можливостей синтаксису. Ви поринете у світ інформації, навчитесь працювати з нею, виконувати різноманітні види робіт із текстами, використовувати життєво важливі мовленнєві жанри, пізнаватимете правила ефективного спілкування.

Мова увібрала в себе все, що допомагає вам досягнути світ, — назви рослин і тварин, предметів побуту і знарядь праці, подій і явищ, кольорів і пахоців, емоцій, відчуттів і дій та ще силу-силенну всього, що нас оточує!

Цей підручник переконує, що найкращий спосіб порозуміння, самопрезентації, поліпшення стосунків — це спілкування. Працюючи з ним, ви зрозумієте, що вивчати правила потрібно не заради оцінки на уроці, а для саморозвитку, для взаємодії з людьми, для того, щоб стати компетентними мовцями, цікавими і бажаними співрозмовниками/співрозмовницями, свідомими носіями державної мови.

Будьте активними в пізнанні мови, упевнено висловлюйте припущення, наполегливо шукайте відповіді на всі запитання, дослухайтеся до порад і рекомендацій, використовуйте словники.

У цьому вам допоможуть рубрики підручника, зокрема такі:

- **«Пригадуємо»** — це систематичне повторення важливих відомостей, здобутих у початкових класах;
- **«Шукаємо відповіді на запитання»** — дорожня карта уроку;

- «**Цілевизначення**» — це процес набуття важливої звички — ставити перед собою цілі, спочатку малі (на урок), а згодом — великі (на перспективу життя);
- «**Рефлексія**» формуватиме у вас здатність самоконтролю, самостійність, наполегливість і відповідальність;
- «**Слово дня**» — це щоденна планомірна робота над збагаченням вашого активного словника, що високо цінується сьогодні в усьому світі й презентує вас як людей освічених.
- «**Домашнє завдання**» — реалізує ваше право на вибір, а саме — ви можете обрати для виконання один із запропонованих варіантів.

**Щиро зичимо вам натхнення,
наполегливості й успіхів!**

Щоб організувати свою діяльність, запам'ятайте умовні позначення:

- — цілевизначення
- — осмислення теми
- — рефлексія
- — проблемне запитання
- — робота в парах
- — робота в групах
- — домашнє завдання (на вибір)

§1 МОВА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Українська мова як найвища цінність для українського народу

Бо лиш народи, явлені у Слові, достойно можуть жити на землі (Л. Костенко).
Як річка, з роду і до роду, так мова з'єднує народ (Т. Масенко).

Слово дня: плека́ти.

1 I Прочитайте текст. Сформулюйте основну думку.

Мені подобається вивчати нові слова, подобається їх запам'ятовувати. Подобаються літери, що складаються у слова. Подобається, що весь наш світ наповнений словами. Подобається всміхатися до нових слів — так їх легше втримати у пам'яті. Усміхаюся до слова «переїзд» — і трошки пришвидшую крок, щоб не відставати від сестри (Дз. Матіяш).

II Розкажіть, як ви сприймаєте нові слова. Чому для сучасної людини важливо мати багатий лексичний запас? Зверніть увагу на «слово дня». Що воно означає? Уведіть це слово у свій активний словник.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як ви відчуваєте наявність мови у вашому житті?
- 2 Чи є місце в житті людини, де не потрібна мова?
- 3 Чому всі мови різні?
- 4 Що означають слова Ліни Костенко, узяті за епіграф уроку?
- 5 Які можливості відкриває для вас мова?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

2 Уявіть своє життя без мови впродовж одного дня (місяця, року). Яким би воно було? Чи достатньо у вас інформації для відповіді на це запитання? Висловіть свої міркування кількома реченнями.

3 Прочитайте речення і прокоментуйте їхній зміст. Розгляньте схему на с. 6. Зробіть узагальнення, зазначивши, чим для людини є мова.

1. Мова для мене є одним із головних героїв книжок. Вона надає образам іншого забарвлення, звучання та смаку, робить їх більш переконливими (М. Дочинець). 2. Пречисті хато,

пісне й рідна мова! Хто має вас, той вже не загубивсь (*Леся Степовичка*). 3. Один з найвідоміших лікарів стародавності Авіценна говорив: «У лікаря є три засоби в боротьбі з хворобою — слово, рослина, ніж». Зверніть увагу — слово на першому місці (<https://t.me/inlvivinua>). 4. Не з чистого аркуша пишуть літопис, а з роду до роду, від батька до сина (*М. Бойко*).

ЩО ТАКЕ УКРАЇНЬСЬКА МОВА?

Це не просто відмінювання слів, написання апострофа і сила-силенна інших правил...

Мова — це весь твій світ!

Мова — це засіб мислення і пізнання.

Мова — це ознака, за якою розпізнають українців.

4

Виберіть один із текстів і прочитайте його виразно. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Слово — найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне — приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу і безнадію й одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати усмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити зневіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (*В. Сухомлинський*).

Запитання

1. Чи згодні ви з думкою автора, що слово як одиниця мови має такі можливості? Обґрунтуйте відповідь.
2. Як потрібно поводитися зі словом, щоб воно було спрямоване на добро?
3. Як цей текст пов'язаний із темою уроку?

Завдання

1. Наведіть приклади із власного життєвого досвіду чи з художнього твору, коли слово «повертає віру в добро», «може стати... брудом», «приносить біду», «може викликати усмішку і сльозу», «може образити людину».

II. Наша мова відображає наш світ. Ми даємо назви речам, які бачимо і які мають для нас значення. Це не новина. Ще в 1880-их роках антрополог* Франц Боас, вивчаючи побут інuitів*, котрі живуть на півночі Канади, був заінтригований, дізнавшись, що їхня мова має спеціальне слово *aqilokod* на позначення «снігу, що м'яко падає», та *pieqnartoq* — для «снігу, що добре годиться, аби їхати по ньому на ґринджолах*». Наші слова формують наші мрії та надії на майбутнє... (М. Вікінґ).

Запитання	Завдання
1. Що в тексті для вас відоме, а що — нове? 2. Чому північним народам так важливо мати в мові спеціальні слова для позначення снігу, а в українській мові таких слів немає? 3. Як цей текст пов'язаний із темою уроку?	1. Як ви розумієте зміст першого речення? 2. Поясніть значення слів, позначених зірочкою, звірте своє тлумачення зі словником. 3. Пригадайте всі слова, пов'язані зі снігом, в українській мові.

5

I Прочитайте текст виразно.

Так, це до тебе, саме до тебе це слово! Це від тебе залежить зараз, чи порветься золота нитка тисячоліть, а чи оживе і заграє на сонці!

Чуєш, пісня лунає, ти мимохіть тягнешся вслід за нею — вона старіша від тебе на тисячоліття і на тисячоліття молодша. Слово у пісні, як вода в ріці. Жива вода рідної мови на ноги зведе тебе і тоді, коли ти зневірюєшся у всьому. І перше слово твоє, до мами звернене, материнське слово хай розширює твої груди озоном людської гідності. Це ти несеш слово в серці, як наполохану пташку. Слово довірилося тобі і повірило в тебе. Не сполохай рідного слова, а захисти його, до серця притули, життям своїм переповни. Ти, саме ти — і ніхто інший (За І. Драчем).

II Обґрунтуйте або спростуйте думку автора, висловлену в завершенні реченнях.

III Текст закликає до:

- збагачення словникового запасу;
- вивчення пісень напам'ять;
- захисту й розвитку рідного слова;
- саморозвитку?

- 6 Уважно розгляньте схему. Яку інформацію про мову вона містить? Чи можна вважати її вичерпною? Як би ви доповнили схему? Перекажіть стисло.

- Що нового ви дізналися сьогодні? Які почуття викликала у вас тема уроку? Чи на всі запитання ви одержали вичерпну відповідь? Що було найважливішим на уроці? Що означає «підкнутися про мову»?

- 7 Прочитайте уривок із твору «Маленький принц» французького письменника Антуана де Сент-Екзюпері. Який зміст автор укладає у слово «шанувати»? Чи згодні ви з міркуванням героя? Напишіть есе «А як це — шанувати мову?».

— А як це — шанувати?

— Шанувати — значить визнати, що на цій планеті я кращий за всіх, найкраще одягнений, найбагатший і найрозумніший.

II Створіть візуалізацію (візуальну карту) теми уроку, на якій відобразить якомога повніше роль мови в житті людей.

III Напишіть есе на одну з тем:

- «Які слова живуть у моїй душі»,
- «Як мова стерече кордони»,
- «Які можливості дає мені українська мова».

РОЗДІЛ І. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Поглиблене повторення вивченого в 1–4 класах

§2 ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Багатий і розмаїтий світ українського слова

Хто назве речі своїми іменами, той побудує світ (Конфуцій).
Для слова потрібно розуміння — знання і мудрість (С. Піддубний).

Слово дня: бентежити, дратувати, кривдити, приголомшувати.

- 8** Прочитайте слова з рубрики «Слово дня». Що вони означають? Чи вживаєте ви їх у повсякденному мовленні? Чи може слово бентежити, дратувати, кривдити і приголомшувати? Обґрунтуйте свою відповідь. Пригадайте й поділіться тим, що вас бентежить, дратує, кривдить і приголомшує.

Пригадуємо:

- 1 Що таке «лексичне значення слова»?
- 2 Чи кожне слово української мови має лексичне значення?
- 3 Як можна тлумачити значення слова?
- 4 Чому ця тема важлива?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Навіщо потрібно знати лексичне значення слів?
- 2 Наскільки важливо бути уважним до кожного незнайомого слова?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 9 Уявіть, що було б, якби слова жили в мові без лексичного значення. Висловіть свої міркування.

- 10** Прочитайте і запишіть слова. Пригадайте способи тлумачення значень слів. Усно поясніть, що вони означають. Значення яких слів можна тлумачити, добираючи до них синоніми? Суть яких слів краще з'ясувати, демонструючи предмет чи його світліну?

Виднокрай, шибайголова, вдосвіта, мастак, осоння, жоржина, довкілля, химерний, бешкетувати, гамір, гожий, прасувати, ущухати, цитрина, ринва.

11 Прочитайте перелік емоцій, станів і почуттів. Чи доводилося вам переживати їх? Якби вам запропонували зобразити ці слова на малюнку, що ви намалювали б? Обґрунтуйте свій вибір.

Спокій, задоволення, натхнення, надія, вдячність, захопленість, оптимізм, полегшення, гордість, схвильованість; розчарування, роздратування, сумніви, тривожність, байдужість.

12 Прочитайте речення. Звірте авторські тлумачення зі словниковими. Чи є між ними різниця? А як ці слова витлумачили б ви?

1. Дружба — це, насамперед, примирення і велике духовне спілкування всупереч нікчемним дрібницям (*А. де Сент-Екзюпері*). 2. Горизонт — це межа між видимою й невидимою частинами світу (*Л. Ушкалов*). 3. Бурульки на дахах — це пуп'янки весни, які розквітнуть голубінню неба... (*Н. Шеденко*). 4. Якість — це робити будь-що правильно, навіть коли ніхто не дивиться (*Г. Форд*). 5. Дисципліна — це фундамент, на якому будується весь успіх (*Д. Рон*).

13 **I** Прочитайте виразно текст. Чи можна таке спілкування вважати комфортним для всіх учасників? Чому? Наскільки важливо для Лесь почути пояснення значення слова «туман»? Завершіть діалог, відповівши на заперечення хлопчика.

На ранок визирнуло сонце, і вони пішли гуляти — збирали каштани і перше жовте листя. Над річкою, що протікала неподалік від їхнього будинку, Лесь побачив чарівні хмаринки. Вони піднімалися трохи вгору, клубочилися і переливалися.

— А що це?

— Це — туман! Я розкажу тобі про туман! — підвела Оленка Лесика ближче до берега.

— Туман... Розкажи.

— Туман — це туман, — як завжди хотів подразнити брата Марко. — Соромно не знати про туман!

— Я ще не такий великий, — набурмосився малий.

— Малюк-малюк, на носі жук!...

— Туман — це малесенькі крапельки води в повітрі. От і все.

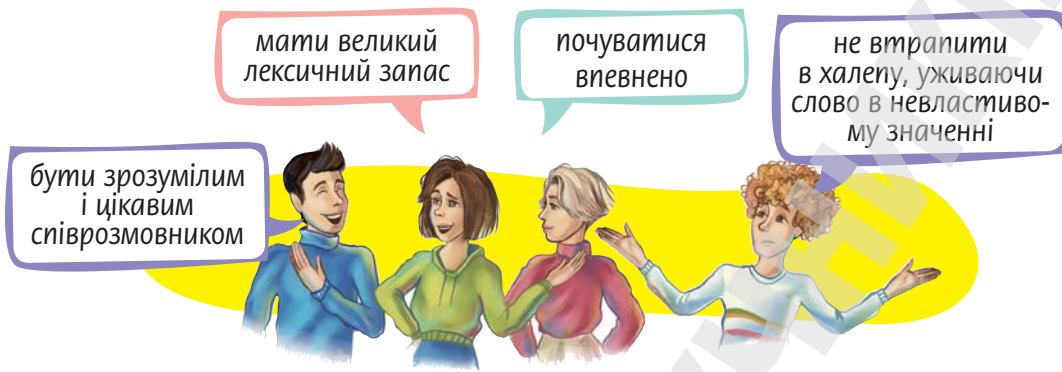
— Не може бути! — похитав головою Лесь. — Там немає крапель! Я знаю, що крапля падає вниз, як тоді, коли падає дощ. А туман піднімається вгору... (*Ю. Смаль*).

II Пригадайте й назвіть життєві ситуації, у яких важливі вміння тлумачити значення слова. За потреби скористайтеся схемою, поданою на с. 11.

- 14** Розгляньте схему. Чи вичерпну інформацію вона містить? Відповідь обґрунтуйте. У разі потреби доповніть.

ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА ПОТРІБНО ЗНАТИ, ЩОБ...

- 15** Створіть візуальну карту уроку. Відведіть на ній місце відомому (тому, що ви знали до цього уроку) й новому (тому, що ви дізналися сьогодні). Упишіть у неї ключові слова уроку.

- 16** **I** Прочитайте тексти, у яких письменниці розлого тлумачать значення слів. За цими зразками витлумачте значення слова «примха».

I. До речі, *пригода* — це не обов'язково бурхливі події. Пригода — це коли робиш те, чого ніколи раніше не робила. Коли з тобою стається те, чого ніколи раніше не ставалося. Пригода — це коли дізнаєшся, яка на смак бурулька, коли ступаєш босоніж на сніг, уперше в житті вилізаєш на дерево — і земля залишається внизу, коли вперше їдеш у поїзді на верхній полиці. І ще багато різних «уперше» (Дз. Матіяш).

II. *Дідух* — останній сніп із літньої пшеничної ниви. Кажуть, що в ньому живе дух поля й ані спалювати, ані нищити його не можна. Після Різдва його знову заховують у коморі, а навесні урочисто винесуть у поле, бо коловорот живого має бути вічним. Оселю наповнює запах соломи та сіна (Дара Корній).

- II** Доберіть і запишіть десять слів, які, на ваш погляд, можуть бути незнайомі вашим однокласникам та однокласницям. Підготуйте усне пояснення або презентацію лексичних значень.

§3 Тлумачний словник

Книжка — ключ до успіху

Чому читати — це так важливо? Кожне нове слово, яке ми вивчаємо, означає нову ідею. Ідеї — безцінні (Б. Шефер).

Слово дня: добірний, збагнути.

- 17** Прочитайте епіграф. Як ви його розумієте? Яким чином це висловлення стосується теми уроку? Чи є зв'язок між темою уроку і «словами дня»? Які слова називають добірними? Що допомагає вам збагнути словник?

Пригадуємо:

- 1 Що таке словник?
- 2 Який словник називають тлумачним?
- 3 Як правильно користуватися словником?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Навіщо створили тлумачний словник?
- 2 Скільки слів у нашій мові? Навіщо так багато?
- 3 Чому важливо дружити із тлумачним словником?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- **18** Обміркуйте ситуації, коли словник необхідний.

Навіщо стільки словників???

Тлумачний
Орфографічний
Антонімів
Епітетів
Фразеологічний

Перекладні
Орфоенічний
Термінологічні
Наголосів

Чи можна обійтися без них?

- 19** Розгляньте подану ситуацію. Прочитайте й перекажіть своїми словами зміст кожного речення так, як ви його уявили і зрозуміли. Що ви порадите читачеві / читачці?

КНИЖКА РОЗВИВАЄ УЯВУ

Я читаю книжку, а в ній такі речення:

Усміхнені хлопці нахилилися над **моріжком**.
Здавалося, що хата тримається на його **раменах**.

У лісі я знайшов **трутовик**.

По **плесі** щось хлюпнуло.

Калина пустила коріння в їхнє **рінисте**
подвір'я (М. Дочинець).

Як уявити?

моріжок ?
рамена ?
трутовик ?
плесо ?
рінисте ?

- 20** Чи цікавилися ви, скільки слів у нашій мові? Чим обґрунтована, на вашу думку, така кількість?

- 21** Прочитайте речення. Поміркуйте і скажіть, чим відрізняються ліс і парк? Як визначити різницю?

Цю територію неподалік від кімнат відпочинку називали лісом, але вона швидше нагадувала охайний великий парк (В. Кохан).

- 22** **I** Кожне знайоме слово має свій аромат, смак, колір, чіткі обриси або своєрідну фактуру, що постають в уяві мовця, коли воно звучить. Заплющіть очі й покличте на допомогу уяву. Скажіть, що ви уявляєте й відчуваєте, коли чуєте подані слова.

Матіола, чебрець, струмок, ковила, пух, красоля, лемент, вервечка, узвар, омшаник, повінь, цитрина, хвіртка, суниця, соловейко.

- II** Які слова не постали у вашій уяві? Чому?

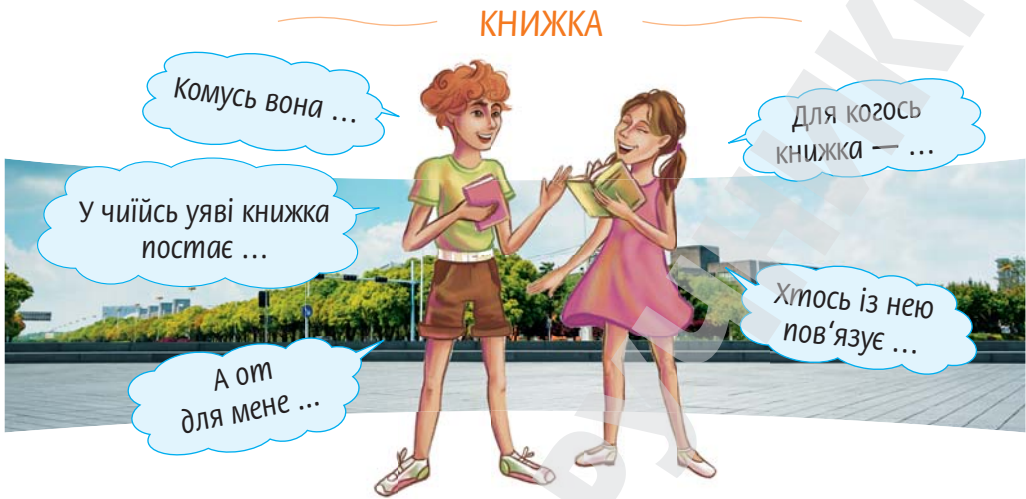
- 23** Намалюйте графік вашого настрою на уроці. Яких емоцій було більше й чому? Чим збагатив вас урок? Що вас здивувало, а що змусило задуматися? Так чому ж треба «дружити» із тлумачним словником?

- 23** **I** Люди по-різному визначають для себе суть книжки:

- Це віконце, крізь яке ми бачимо світ.
- Це творчість і гра.
- Це знання, а знання — це сила.
- Джерело цілющої водиці.

А як тлумачить це слово словник? Випишіть тлумачення слова «книжка».

- II Напишіть есе «Книжка в моєму житті». У разі потреби скористайтеся схемою.

- III Погортайте книжку, яку ви нещодавно прочитали. Випишіть із неї слова, що стали для вас відкриттям. З'ясуйте за словником їхнє значення і запишіть у зошит. Перевірте, чи знають їх однокласники та однокласниці.

§4 Однозначні й багатозначні слова

Уява — крок до здійснення мрії

Якщо ти можеш щось уявити — ти можеш цього досягти (З. Зіглар).
А той, хто робить кроки до мети, пройде крізь всі вибоїни й тенета,
бо сенс якраз у тому, щоб іти! (І. Огнєва).

Слово дня: книгозбірня, мерéживо.

Пригадуємо:

- 1 Що називаємо лексичним значенням слова?
- 2 За якою ознакою слова поділяють на однозначні й багатозначні?
- 3 Які слова є однозначними?
- 4 Які слова називають багатозначними?

- 24 Запишіть «слова дня». До якої групи — однозначних чи багатозначних слів — вони належать? Відповідь обґрунтуйте.

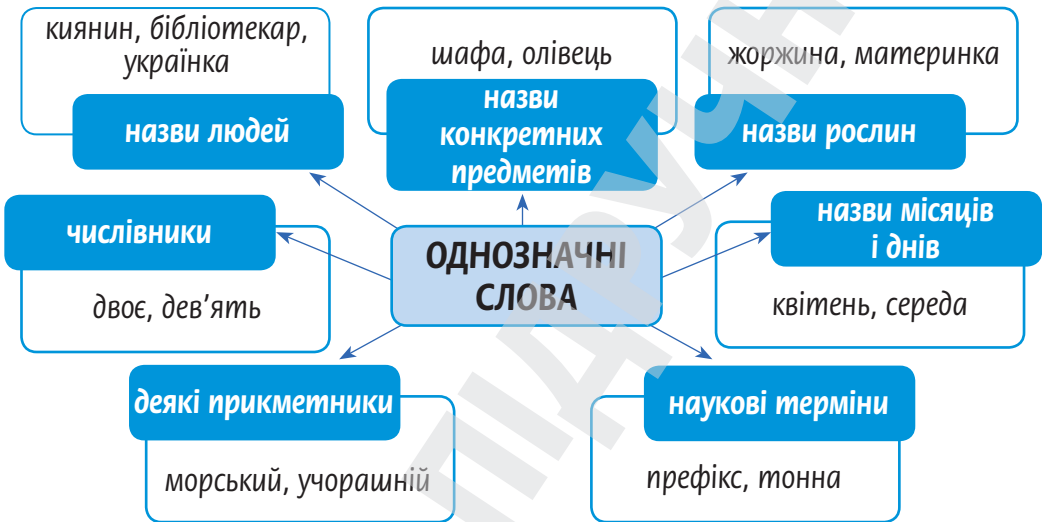

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яких слів більше — однозначних чи багатозначних?
- 2 Як реалізується кожне значення багатозначного слова?
- 3 Де частіше вживають однозначні, а де — багатозначні слова?
- 4 Як уява людини сприяє виникненню нового значення слова?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

25 Розгляньте схему. Використовуючи її та відому вам інформацію з попередніх класів, підготуйте усну розповідь про однозначні слова.

26 Прочитайте текст. Що ви дізналися про виникнення нових значень того самого слова? Чи можете навести власні приклади слів із кількома значеннями?

Лексичний запас мови збагачується не лише новими словами, а й появою нових значень в уже наявних у мові слів. Наприклад, спочатку слово *умілець* означало «той, хто добре знає свою справу, володіє умінням; вправний майстер», а згодом набуло нового значення: «спритна людина, що вміє вдало використовувати обставини». Поява нових значень слів важлива для мови та її носіїв: це дає змогу, використовуючи ту саму кількість слів, за допомогою їх сказати значно більше, висловитися ясніше, образніше.

27 Запишіть прикметник «свіжий». Виконайте послідовно такі дії:

- назвіть асоціації, що викликає у вас це слово;
- доберіть до нього якомога більше іменників;

- порівняйте, якого значення слово набуває в поєднанні з різними словами;
- зробіть висновки щодо кількості значень цього прикметника і звірте їх зі словником.

28 Чи вживаєте ви у своєму мовленні прикметник «крутий»? У якому значенні? Зверніться до тлумачного словника і з'ясуйте, яке первинне значення цього слова і скільки загалом значень воно має. Усно доберіть приклади з кожним значенням.

29 Прочитайте й запишіть речення. Підкресліть багатозначні слова. Обґрунтуйте свій вибір. Яких слів, на вашу думку, в українській мові більше — однозначних чи багатозначних? Чому?

1. На кручах київських бузок під вітром закипає (*М. Луків*).
2. Достигле літо капає дощем (*О. Дриль*).
3. Все горіло, і я горів у роботі (*М. Дочинець*).
4. Світанок проходить крізь відчинене вікно й оселяє в серці мрії (*В. Чорней*).
5. Сьогодні по обіді поштар із запізненням приніс свіжі листи (*В. Гук*).
6. Зима обіцяла бути суворою. Повітря дзвеніло мовчанням (*Н. Доляк*).
7. Світанком свіжим — привітався день. Мороз на склі залишив телеграму... (*В. Юрчишин*).

30 **I** Прочитайте виразно текст. Назвіть образи, які намалювала уява батька. У якому значенні вжито слова «мереживо» і «водоспад»? З'ясуйте інші значення цих слів. А з чим у вашій уяві асоціюється мереживо?

— А ось найкраще у світі мереживо, — тихо мовив батько. І показав рукою нагору, де крони дерев переплітаються з небом чи, може, то небо впліталось в них, хтозна. Та так чи так, а це зелено-блакитне мереживо існувало. І батько всміхався, і досить було придивитися, щоб побачити, як ліс і далі невпинно плете його, мов великий гомінкий верстат.

Батько стояв невимушено, говорив, і мова його линула вільно й жваво:

— А онде, прислухайтесь, за тими деревами — там гучить справжній водоспад пташиного щебетання (*За Р. Бредбері*).

II Опишіть картину природи, що постала у вашій уяві після прочитання тексту.

 Тема уроку корисна тим, що... Найбільше зацікавило завдання... Найскладніше було виконати..., оскільки... Найбільш несподіваним для мене було... Я навчився / навчилася...

31

I Прочитайте текст.

Згідно з Європейським соціальним анкетуванням, данці — найщасливіші в Європі люди. Важливим складником данського рецепту щастя називають хюґе. Це специфічне данське слово, що не має буквального перекладу. Натомість зміст слова розкривають через десять (!!!) ключових слів, як-от: атмосфера, присутність тут і зараз, задоволення, рівність, вдячність, гармонія, комфорт, перемир'я, єднання і прихисток. Хюґе наскільки важливе слово, що має для данців смак, звук, запах і текстуру.

Зосередьте свою увагу на слові «мрія». Дізнайтеся про нього якомога більше. Доберіть ключові слова, що визначатимуть суть слова. Уявіть, яким воно є на смак, на дотик, як звучить, у якому образі постає. Підготуйте презентацію цього слова. А ще — поцікавтеся, хто це слово придумав.

- II Випишіть зі словника троє слів, що мають понад п'ять значень, з усіма їхніми значеннями. Підготуйте презентацію одного зі слів.
- III Чи користуєтеся ви послугами своєї уваги, коли плануєте щось важливе? Робіть це частіше, адже увага — то перший крок до планування! Напишіть есе «Осінні канікули в моїй увазі».

§5 Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми

Розмаїтий світ дитинства

у дитинстві моєму на сволоку звили гніздо пернаті пісні, зозулясті казки і поеми... (Н. Данилюк).

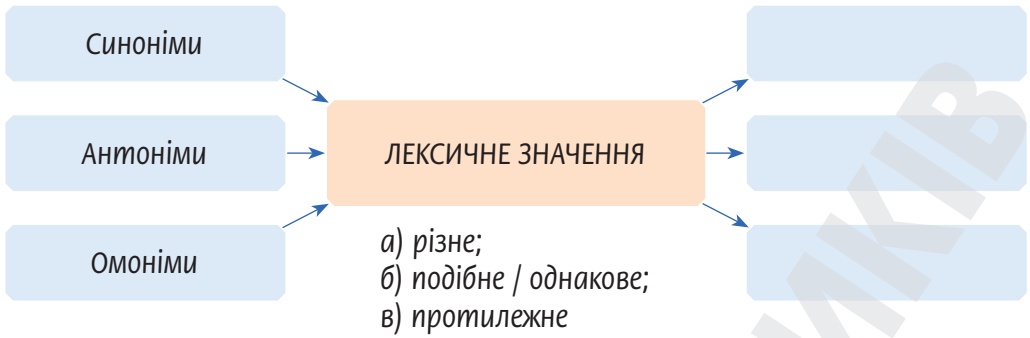
Слово дня: досхочу́, духмя́ний, скарб, жартома́.

Пригадаємо:

- 1 Які слова називають синонімами?
- 2 Що таке антоніми?
- 3 Чому омоніми називають словами-близнюками?

32

Розгляньте схему на с. 18. Пригадайте, чим відрізняються ці групи слів. Розкажіть, як потрібно заповнити вільні клітинки. Наведіть приклади.

- 33** Прочитайте слова із рубрики «Слово дня». Що вони означають? До яких слів можна дібрати синонім або антонім? Які з них ви використали б, розповідаючи про своє дитинство? Чого в дитинстві було досхочу? Які спогади можна назвати духмяними? Поділіться, що ви вважали своїми скарбами? Що ви робили жартома?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яку роль у нашому мовленні відіграють синоніми?
- 2 У яких мовленнєвих ситуаціях потрібні антоніми?
- 3 Як розрізнити омоніми й багатозначні слова?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 34** Прочитайте речення. Назвіть синоніми, ужиті в них. Чому, на вашу думку, саме цим словам письменники і письменниці надали перевагу?

1. Від зупинки чвалала вбраним у кучеряві бур'яни нічийним занедбаним городом, тоді вийшла на берег, покружляла між дерев (*Н. Доляк*). 2. Ми йшли далі, розчиняючись у запахущій імлі піднебесся. Потикалися то в один бік, то в другий, петляли спадами в гори, спускалися в застрілі яруги (*М. Дочинець*). 3. Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вміщалися в ньому. Вони лізли одна на одну, переплітались, душилися, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю (*О. Довженко*).

- 35** Запишіть пари слів. До якої групи вони належать? Відповідь обґрунтуйте. Яким словам ви надаєте перевагу? Чому?

Гармонія — злагода, абсолютно — цілковито, генерація — покоління, ажурний — мереживний, гімн — славень, активний — діяльний, гаджет — пристрій, десерт — смаколик, джип — позашляховик, голкіпер — воротар, ідентифіка-

ція — розпізнавання, зафрендити — заприятелювати.
інвайт — запрошення.

36 Запишіть 10 слів, що насамперед асоціюються у вас зі словом «дитинство». Доберіть до них (де це можливо) синоніми й антоніми. Які емоції переважають у ваших спогадах про раннє дитинство?

37 Прочитайте діалог. Висловіть свої міркування щодо правильного вживання синонімів.

— Ліно! — Чоловік зазирнув у словник. — Чи ти «вдоволе-на, потішена, рада, весела»? Чи тобі «щастить, таланить, фортунить»? Чи все, по-твоєму, йде «гаразд, як слід, добре, чудово»? На всі мої запитання досить сказати «так» чи «ні».

— Вдоволені бувають корови, потішені — малі діти, — від-казала дружина. — А чи я рада? Можеш сам побачити...
(За Р. Бредбері).

38 Розгляньте схему. Сформулюйте запитання, на яке вона дає відповідь.

СИНОНІМИ

- 1) допомагають чітко, ясно й різ-нобічно висловлювати думку;
- 2) посилюють емоційне забарвлен-ня тексту;
- 3) сприяють уникненню невиправ-даних повторів

АНТОНІМИ

- 1) уживають для вираження конт-расту;
- 2) використовують для показу ши-роти просторових меж;
- 3) уживають для передавання змі-ни картин, чергування дій, подій

39 Прочитайте речення. Які слова в них образливі для співрозмов-ника? Чому їх потрібно уникати? Доберіть синоніми до цих слів і замініть їх. Наскільки важливо ретельно добирати слово із си-нонімічного ряду?

1. Чого це ти надувся, як сич на мороз?(С. Талан). 2. Гей, новенький! Ти, кажуть, петраєш у компах?(В. Бердт). 3. Чого ти приперся? Я тобі сказала коли прийти? (С. Талан). 4. Ну чого ти тут стовбичиш і мовчиш? (С. Гридін). 5. Але хто бов-кнув дідові про нашу вигадку? (В. Кохан).

40 Прочитайте спогади письменниці про її дитинство. Дайте відпо-віді на запитання і виконайте завдання.

А тим часом сама дорога до бабусі — уже подарунок. Улітку — через міст над річкою Протокою. Я йду сама і тому

співаю собі під носа: такий настрій. Ступаю на стежку обіч берега. Стежка — серед густезних високих трав, тому вона здається глибокою. А трави ж які! Польова гвоздичка, пахуча кашка, чебрець, материнка! І височенна отруйна буги́ла, і лапаті лопухи. Кожна травинка проситься, щоби я звернула увагу на неї, помилувалася. Над головою — високе радісне сонце (*Л. Таран*).

Запитання і завдання:

- 1 Чому авторка називає дорогу до бабусі подарунком?
- 2 Які емоції переважають у тексті? Як ви це визначили?
- 3 Чи знаєте ви трави, згадані в тексті? Розкажіть про них.
- 4 Чи є у ваших спогадах про дитинство трави і квіти? Які?
- 5 Випишіть окремо слова, до яких можна дібрати синоніми й антоніми. Усно доберіть.
- 6 Знайдіть у тексті слово, до якого є омонім.

41 Прочитайте речення. Поясніть значення виділених слів. Розкажіть про омоніми до них.

1. У яворових ночвах схлипує тісто, вже проситься на жаркий *під* (*М. Дочинець*). 2. Солодкий спогад, ложка меду. Тут крила наче на плечах. Лечу, а в мене попереду шкільне подвір'я в *паничах* (*Г. Потопляк*). 3. Тулюся думками до споминів через роки, що в різьбленій *скрині* пиляться укупі з казками... Хурделять у вікна тендітні легкі пелюстки, біліють, як іній на *скронях* у сивої мами (*Н. Данилюк*). 4. Дитинство там, де *гойдалка* і *квач*, де бульбашка за мить від сміху лусне (*Н. Янушевич*).

42 Прочитайте текст. Чому виникло непорозуміння між дідусем та онуком? Продовжте діалог, допоможіть співрозмовникам порозумітися. Зробіть висновки із цієї ситуації.

Коса захопила тоненьку смужку трави й підрізала її під самий корінь.

— Отава. Ще не встигла задубіти. Не косовиця, а втіха, — говорить дідусь.

— До чого тут наша левада до Оттави в Канаді?

— Що він каже? Про яку Канаду? — здивувався дідусь (*За В. Бердтом*).

43 Запишіть речення. Відшукайте слова, що мають парні омоніми, підкресліть їх. Усно поясніть.

1. Відтоді минуло понад три роки. 2. Це вже був привід для невеличкого свята (*С. Гридін*). 3. Капітоліна вже пише свій твір, старанно схиливши голову набік. 4. А ще Марія дуже вродлива. І в неї чудова коса — нижче пояса. 5. На картині намальований розламаний гранат. Кілька зернинок випало. 6. Музика — це гарний подарунок для Поліни. 7. А звуки органа розсипаються по підлозі, вдаряються об стіл, сиплюються травневим дощем на підвіконня (*Дз. Матіаш*).

 Чим збагатив мене урок? Чи досягнуто поставлених цілей? Що було найцікавішим, найдивовижнішим і найкориснішим? Яким учнем / якою ученицею я сьогодні був / була на уроці?

 44 Прочитайте текст. Назвіть наявні в ньому синоніми. З'ясуйте значення виділених слів, звірте їх за словником. Знайдіть і запишіть 5 рослин, що мають по кілька назв. Які з них ви знаєте?

Під дубником* всуціль* зажовтив бородавник, або чистотіл по-книжному. Його ще називають ластівчиною травою, бо проростає, коли ластівки прилітають. А ще дехто його називає «прозорником». За те, що гострить очі (*М. Дочинець*).

 II Поцікавтеся у ваших бабусь (прабабусь) і дідусів (прадідусів) або інших літніх людей, яким було їхнє дитинство. Підготуйте розповідь, використайте в ній антоніми.

 II Художню літературу ще називають красним письменством. Що означає слово «красний» у нашій мові? Чи є до нього синоніми? Наведіть приклади, де доречно вживати цей прикметник.

§6 ПАРОНІМИ

З увагою до слова

Насправді слова дивними не бувають. Такими їх роблять люди, коли не користуються ними за призначенням (*А. Акуленко*).

Слово дня: грéчний.

 45 Зверніть увагу на «слово дня». Що воно означає? Порівняйте його зі словом «гречаний». Що спільного й відмінного між цими словами?

46 Розгляньте малюнки. Що пов'язує ці слова? Як ними користуватися?

ЯК ВИБРАТИ?

Адрес? Адреса?

Шкіряний? Шкірний?

Рідкісний? Рідкий?

Пам'ятник? Пам'ятка?

Дружний? Дружній?

Сусідський? Сусідній?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке пароніми?
- 2 Чому ця тема важлива для нас?
- 3 У які ситуації потрапляють люди, які нічого не знають про пароніми?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

47 Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушує авторка? Випишіть і прочитайте вголос ці слова. Що ви помітили у вимові їх? Зробіть висновки, як уникнути неправильного слововживання.

Родовища і бак будуть *паливні*, але суміш *пальна*. Бо *пальний* — здатний горіти, а *паливний* — пов'язаний із паливом.

Будують *споруди*, а не *спорудження*. Бо *спорудження* — будівництво чогось, а *споруда* — щось збудоване. *Спорудження метро* (це процес); але невідомо, коли чекати на *перші споруди*.

Пора і час бувають *листопадні*, а дощ, сонце і бухгалтерський звіт — *листопадові*. Перше стосується опадання листя, друге — назви одинадцятого місяця року.

Вдачу мають, а на *удачу* — полюють. *Вдача* — характер, нахил, звичка. *Удача* — успіх (А. Акуленко).

Пароніми — це слова, подібні або близькі за звучанням, але різні за значенням.

48 Запишіть речення, розкривши дужки й обравши доцільне для нього слово. З іншим словом складіть усно речення.

1. (Талан, талант) без праці нічого не вартий (*Е. Сафарлі*).
2. Кораліна надягла блакитне пальтечко, закутала шию червоним шарфом, а на ноги (нацупила, насупила) жовті гумові чоботи (*Н. Гейман*).
3. Гості з цікавістю (куштували, коштували) страви, ділилися враженнями.
4. Іван скерував (пломінь, промінь) ліхтарика на татка (*А. Бачинський*).

49 Виберіть по кілька проблемних запитань і підготуйте на них відповідь.

1. Продавчиня запитала бабусю, чи є в неї одна *гривна*. У відповідь почула: «Гривну востаннє я бачила в музеї». Чому так відповіла бабуся?

2. Сестричка попрохала моєї допомоги: «Даринка сказала, що записалася до тієї ж *музикальної* школи, що і я. Я її виправила, зауваживши, що на вивісці цього закладу написано «*Музична* школа». Вона заперечила, оскільки так говорить її мама. Розсуди, хто з нас має рацію?».

3. Біля входу в басейн схвильований хлопчик. Адміністратор запитав: «Що сталося?». У відповідь почув: «Я забув свій абонемент, зателефонував татові, а у відповідь почув, що мій абонемент поза зоною досяжності». Адміністратор засміявся. У хлопчика забриніли сльози від образи. Що в цій ситуації не так?

50 Доберіть будь-які пароніми. Складіть і запишіть із ними діалог, в основі якого має бути здивування співрозмовників.

На які запитання я маю відповідь? Що іще хотілося б дізнатися? Чим цей урок мене збагатив? Де я використаю ці знання?

51 I Відредагуйте речення й запишіть. Усно обґрунтуйте.

1. Згодом увесь посуд був уцент наповнений водою. 2. Цього разу вдача нам так і не посміхнулася. 3. У липні мої батьки матимуть відпуск, і ми поїдемо до моря! 4. На ярмарку ми придбали красивий глинистий посуд. 5. У потязі ми не зімкнули очей: надто голосні сусіди їхали в сусідському купе.

II Створіть колаж на тему «Пароніми довкола нас».

III Підготуйте презентацію чотирьох пар паронімів. Мета презентації — допомогти мовцям уникати неправильного слововживання.

§7 СЛОВНИКИ АНТОНІМІВ, СИНОНІМІВ, ОМОНІМІВ, ПАРОНІМІВ

Здоров'я і здоровий спосіб життя — важливі людські цінності

Здоров'я — найдорожчий скарб (Українське прислів'я).

Слово дня: бадьорітися, кремезний.

52 Зверніть увагу на «слова дня». Що вони означають? Чи вживаєте ви їх у своєму мовленні? Наведіть приклади. Чи мають зв'язок вони зі здоров'ям людини? Який саме? Доберіть до цих слів синоніми й антоніми.

53 За відведений час доберіть і запишіть синоніми до поданих прикметників. Зверніться до словника і звірте, чи всі варіанти ви назвали. Які з цих прикметників сприятливі для здоров'я людини, а які — шкідливі?

Жовтий, дужий, білий, вайлуватий, чемний, відважний, упертий, жвавий.

54 Поміркуйте і скажіть, чи можуть бути синонімами подані слова.

Високий — шляхетний; зелений — недостиглий; золотий — лагідний; косий — неприязний; літній — немолодий; м'який — повільний.

55 Чи можна за синонімічним словником з'ясувати лексичне значення слова? Поясніть, як саме. З'ясуйте за «Практичним словником синонімів» Святослава Караванського (http://kropivnitsky.maup.com.ua/assets/files/praktichnij_slovník_sinonimiv_ukrajinskoji_movi.pdf), що означають подані прислівники. Чи вживаєте ви їх у своєму мовленні? У значенні яких слів ви сумнівалися?

Відтак, вприпуст, впритул, горілиць, деколи, достеменно, мерщій.

56 **I** Прочитайте речення. Випишіть із них слова і згрупуйте так:

- до яких можна дібрати синоніми;
- до яких можна дібрати антоніми.

Усно доберіть. Порівняйте, у якій групі максимальна кількість правильних прикладів. Звірте за словниками.

1. Перебування на свіжому повітрі не лише знижує кров'яний тиск і покращує функції пам'яті, а й допомагає подолати стрес (Г. Браун). 2. Серце зношується злобою. Сиріч — гнівом, гордоцями, заздрістю, невір'ям, непростенням (М. Дочинець). 3. Завдяки корисній їжі ми почуваємося енергійними. 4. Подумай, скільки свіжих, здорових продуктів різних кольорів ти можеш з'їсти впродовж дня. 5. Дослідження доводять, що регулярні фізичні вправи позитивно впливають на здоров'я, а також із допомогою них можна підвищити рівень IQ (Д. Браун, Н. Кей).

Словник. *Сиріч* — тобто, або, інакше кажучи.

II Якою темою об'єднані речення? Чому здоров'я і здоровий спосіб життя вважають найвищими цінностями? Додайте кілька своїх порад щодо здорового способу життя.

57 За словником омонімів (<https://svitslova.com/slovnyk-omonimiv/1817-omonimy-b.html>) дайте відповіді на запитання-загадки.

1. Коли байка м'яка, а коли — цікава?
2. Яка балка залізна, а яка — заросла?
3. Чи можна виливати з відра і з бронзи?
4. Яку гвоздику збираємо в букет, а яку додаємо в маринад?
5. Чи можна гребти на воді й на землі?
6. Коли завивають пронизливо, а коли — ретельно?

58 Прочитайте текст. Над чим міркує авторка? А якої думки дотримуєтеся ви? Обґрунтуйте її. Складіть діалог, в основі якого має бути підтвердження або сумнів щодо висловленої думки.

От мені не хочеться писати слово «лікування». Я розумію, що «лікування» і «зцілення» — синоніми. Але для мене «лікування» звучить якось вороже, як втручання, примус, виправлення помилки, якої припустився людський організм. А «зцілення» — відновлення втраченого балансу, сил. Щоправда, «зцілення» частіше використовують, коли говорять ледь не про диво. Мені здається, підтримка близьких людей зцілює. Не лікує, а зцілює. Допомагає вистояти у важкому двобойі з хворобою (Н. Ясіновська).

? **59** Прочитайте проблемні запитання і дайте на них відповіді. Чому це важливо знати? Використайте синоніми або антоніми.

1. Ти купаєшся (в річці, в озері, морі). Які ознаки того, що треба негайно виходити з води?

2. Чого не можна їсти, якщо болить зуб?

3. Яких сучасних розваг, небезпечних для життя дитини, потрібно уникати?

Чим збагатив мене урок? Яка вправа найкорисніша сьогодні? Що найкраще мені вдалося? Чи змінилося моє ставлення до словників?

60

I Запишіть слова. За словником синонімів знайдіть пояснення, коли ці пари слів є синонімами. На підтвердження складіть із ними словосполучення.

Гладкий — рівний; гладкий — огрядний; глибокий — безодній; глибокий — ґрунтовний; грубий — товстий; грубий — різкий; добрий — чуйний; добрий — чималий.

II Випишіть зі словника чи інших джерел сім фразеологізмів, у яких є антоніми. Усно поясніть їхній зміст.

III Складіть словосполучення з кожною парою паронімів, щоб можна було визначити різницю між ними.

Ґрунтовий — ґрунтовний, деревний — дерев'яний, досвід — дослід, дружний — дружній, зарозумілий — зрозумілий, їда — їжа, листовий — листяний.

§8 Групи слів за походженням: власне українські й запозичені (іншомовного походження) слова

Світ моїх захоплень

Слова, як люди, бувають мандрівниками, емігрантами, оселяються в чужій мові, набувають там громадянство, обживаються, народжують діточок (А. Левкова).

Слово дня: затятий.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як формується лексичний запас кожної мови?
- 2 На які групи за походженням поділяються слова?
- 3 Які слова називають власне українськими?
- 4 Як у мову потрапляють запозичення?
- 5 Чому для кожної мови важливі насамперед власні слова?

6 Навіщо потрібні запозичення?

7 Яким словам — власне українським чи запозиченим — треба надавати перевагу і чому?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

61 Розгляньте схему. Що ви дізналися про групи слів за походженням? На які запитання тут є відповідь? Передайте її зміст своїми словами.

ГРУПИ СЛІВ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ

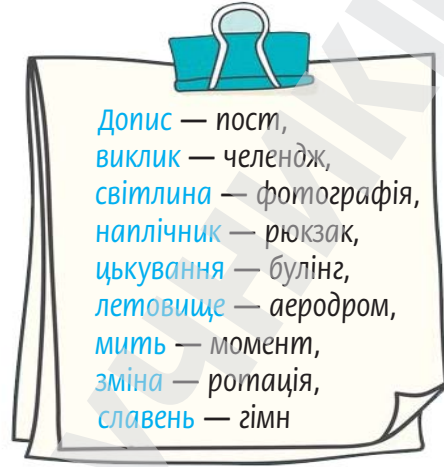
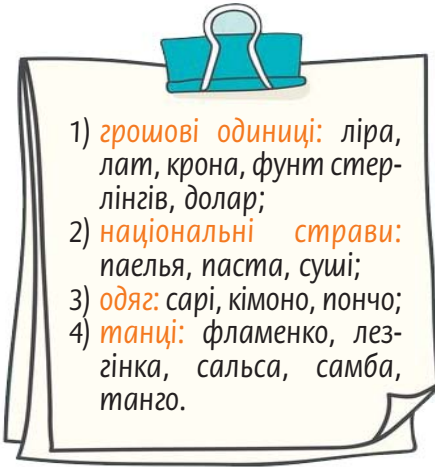
Власне українські слова — це найдавніші в мові слова, що виникли одночасно з тими поняттями, які називають. Вони відображають довколишній світ українців і те, як люди бачать і сприймають його.

Іншомовні слова потрапили в нашу мову по-різному: в результаті культурного обміну, під час торгівлі між народами, внаслідок воєнних конфліктів тощо.

В українську мову примандрували слова майже з усіх мов: з латинської, грецької, англійської, французької, німецької, польської, тюркських мов тощо. Запозичення можуть збагачувати мову і шкодити їй.

- 62 Розгляньте слова, записані ліворуч і праворуч. Які запозичення, на вашу думку, збагачують мову, а які — шкодять їй? Відповідь обґрунтуйте.

- 63 Прочитайте і запишіть речення. Поміркуйте, які з виділених слів власне українські, а які — запозичені.

1. *Подейкують*, що він тут мешкає *змалечку*. 2. Ніхто раніше й не думав *самотужки* робити *багнуку* або *порпатися* в калюжі. 3. «Напевно, якийсь *квест* для хлопчиків», — подумала Катруся. 4. У центрі кімнати стояв який *химерний* прилад, схожий на *термінал* із *сенсорним дисплеєм*. 5. «Невже я сплутала *монітори*?» — розгубилася Катруся. 6. Раптом *атракціони* в *ігроленді* замиготіли яскравіше (В. Кохан).

- 64 З дитинства нас оточує сила-силенна власне українських слів. Кожен із нас пізнавав світ на дотик, запах і через слово. Розгляньте малюнок і поясніть здивованим малятам, що означають ці слова.

65 Пригадайте і запишіть за відведений час якомога більше запозичених слів, що мають у нашій мові відповідники. Яким із них варто надавати перевагу?

66 Прочитайте слова. Виберіть будь-яку пару слів і складіть із ними діалог, в основі якого має бути пропозиція одного зі співрозмовників і згода іншого.

Глосарій — словничок, дисонанс — розлад, голкіпер — воротар, кутюр'є — кравець.

67 **I** Не знаючи вас, ми ось так зобразили світ ваших захоплень. Розгляньте малюнок і скажіть, чи збігаються наші уявлення про вас зі справжніми вашими захопленнями. Що б ви змінили?

ДВАДЦЯТЬ УЛЮБЛЕНИХ ЗАНЯТЬ

Як давно ви це робили?

Читати
книжки!

Збирати
гриби!

Співати
пісні!

Вишивати!

Збирати
ЛЕГО!

Це планове заняття?

Дивитися
на воду...

Гуляти
в лісі...

Чаювати
з друзями...

Сидіти
в дощ біля
каміна...

Рибалити!

Що ви відчуваєте, коли робите це?

Плавати!

Подорожувати!

Милуватися квітами...

Малювати!

Дивитися цікавий фільм!

Ви робите це самі чи з кимось?

Кататися на лижах!

Грати в шахи!

Дивитися, як сходить сонце...

Їздити на велосипеді!

Слухати гарну музику!

- II Зверніть увагу на «слово дня». Що воно означає? Чи можете ви його вжити стосовно себе? Скажіть про це реченням. Доберіть і запишіть ключові слова, що визначають зміст ваших захоплень. Які з них власне українські, а які — запозичені?

- III Чи потрібні мові запозичення? Які саме? Наскільки важливо для людини мати захоплення?

+	V	-	?	!!!
Що нове на уроці?	Що відоме раніше?	З чим ви не згодні?	Що не зрозуміли?	Про що іще хотіли б дізнатися?

- 68 I Прочитайте текст. Яку проблему авторка порушує в ньому? Чи близька ця проблема вам? Напишіть поради дівчинці, як не нудьгувати в серпні.

Мліючи від спеки, Лусія збрала довге руде волосся у великий хвіст. Чотири дні тому дівчата повернулися з табору, і тепер вона смертельно нудьгує, сидьма сидячи вдома. Як же набрид цей серпень! Була п'ятниця, однак здавалося, що неділя тепер — щодня. До початку школи ще майже місяць... (А. Пунсет).

- II До поданих слів іншомовного походження доберіть українські відповідники і запишіть їх. Надавайте перевагу своїм словам.

Аплодисменти, армія, баланс, девіз, гарнізон, експорт, маркет, портмоне, секрет, тираж, фамільярність, фонтан, фотографія, чизкейк.

- III Запишіть слова. Проведіть удома експеримент: запитайте членів своєї родини, друзів, сусідів, яке слово з кожної пари їм зрозуміле і яким словом вони надають перевагу. Запишіть результати й розкажіть про це.

Електорат — виборці, римейк — переспів, акомпанемент — супровід, антракт — перерва, балюстрада — поруччя, бар'єр — перепона, вуаль — серпанок, департамент — відділ, канделябр — свічник (світильник), оранжерея — теплиця.

§9 НАПИСАННЯ АПОСТРОФА У СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Іноземні мови — віконце у світ

Інша мова — це інше бачення життя (Ф. Фелліні).

Слово дня: далекосяжний.

- 69 Що означає слово «далекосяжний»? Чи можете ви його застосувати стосовно себе? Чи можна назвати людину, яка наполегливо вивчає мови (українську й іноземні), далекоюсяжною? Чому? У чому полягає ваша далекоюсяжність?

Пригадуємо:

- 1 Що означає знак апострофа в українській мові?
- 2 Який знак у мові протилежний йому?
- 3 Після яких букв в українській мові ставимо апостроф?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що відмінного у правилах написання апострофа в українській мові та запозичених словах?
- 2 Чому пишемо *к'ят*, але *К'юрі*?
- 3 Як правильно вимовляти слова з апострофом?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 70 I Розгляньте на с. 32 згруповані за правилами приклади написання апострофа у словах іноземного походження. Сформулюйте правила й розкажіть їх. До яких слів у нашій мові є відповідники? Назвіть їх. Які слова вам не зрозумілі? З'ясуйте через інформаційно-пошукові системи.

Коли ставимо апостроф у словах іншомовного походження?

Барб'є, П'ємонт,
Рив'єра, прем'єр,
Ф'єзоле

бар'єр, кутюр'є

Г'ята, К'єво,
Х'юстон

ін'єкція,
ад'юнкт

руж'є, ч'ян,
миш'як

Лише перед я, ю, є, ї

71 Згрупуйте слова за правилом написання апострофа й запишіть. Усно поясніть. Вимовте кожне слово згідно з правилами.

Інтерв'ю, ад'ютант, К'юв'є, об'єктив, суб'єкт, б'єф, комп'ютер, кар'єра, Рив'єра, дистриб'ютор, кон'юнктивіт, торф'яний, к'янті, вар'єте, П'яченца, диз'юнкція, Ак'яб, Іх'ямас, Б'єрнсон, Женев'єва, Монтеск'є, Б'юкенен, Фур'є, К'єркегор, К'єза, кон'юнктура.

? **72** Поміркуйте над запитаннями й усно дайте відповіді.

1. Чому *комп'ютер* пишемо з апострофом, а *пюнітр* — без?
2. Чому в слові *Рив'єра* ставимо апостроф, а в слові *шевіот* — ні?
3. Чому *Х'юстон* пишемо з апострофом, а *хюге* — без?
4. Що спільного й відмінного у словах *екстер'єр* та *інтер'єр*?

73 Запишіть речення. Поясніть написання і значення слів з апострофом.

1. У заключному матчі 31-го туру серії А «Болонья» вдома обіграла «К'єво» з рахунком 3:0. 2. Капітан данської футбольної команди Симон К'єр зробив коментар після прикрої поразки. 3. Сорен К'єркегор ділить людей на такі чотири види: обивателі*, люди краси, люди взаємин або пізнання і духовні люди. 4. З чого ж почати свій власний б'юті-блог і чим зацікавити потенційних підписників? 5. Х'ю Лорі повідомив, що, можливо, спробує себе в ролі режисера або продюсера (З Інтернету).

74 Доберіть і запишіть п'ять запитань, у відповідях на які має бути слово іншомовного походження з апострофом.

Зразок: У назві грошової одиниці якої країни пишемо апостроф? (К'ят — грошова одиниця М'янми).

👍 Яких емоцій було на уроці найбільше? Наскільки корисною була інформація, яку ви дізналися? Що ви можете зарахувати до переліку своїх досягнень? Які слова ви для себе відкрили сьогодні?

🏠 75 **I** Складіть і запишіть діалог про ваше ставлення до вивчення мов. Обов'язково використайте одне-двоє слів іншомовного походження з апострофом.

II Використовуючи матеріали параграфа, розробіть таблицю «Апостроф у словах іншомовного походження».

III Прочитайте слова. Як ви їх розумієте? Для з'ясування / уточнення значень скористайтеся інформаційно-пошуковими джерелами. Випишіть також речення з цими словами.

Жорж Леопольд К'юв'є, П'єр Мартен, Марсело Б'єлса, М'єндзіжеч, Ф'юмічіно.

§10 НАПИСАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА У СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Через слово пізнаю світ

Мова — це дорожня карта культури народу. Вона розкаже, звідки цей народ прийшов і куди він прямує (Р.-М. Браун).

Слово дня: джерелó.

? 76 Зверніть увагу на «слово дня». Що воно означає? Які інші значення цього слова вам відомі? Чи вживаєте ви це слово в мовленні? Якби ви були художниками / художницями, як би ви його намалювали? Який смак і аромат у цього слова?

Пригадуємо:

- 1 Навіщо в українській абетці м'який знак? Яка його роль?
- 2 Чим ці буква відрізняється від решти літер?
- 3 Які правила написання м'якого знака ви пам'ятаєте?
- 4 Які букви, крім ь, передають пом'якшення приголосних звуків в українській мові?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Коли пишемо **ь** у словах іншомовного походження?
- 2 Чи однакові правила написання **ь** в українських і запозичених словах?
- 3 Де ці знання вам знадобляться?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 77** Розгляньте таблицю. Скажіть, на які запитання вона дає відповідь.

У словах іншомовного походження м'який знак пишемо після **д, т, з, с, ц, л, н** перед **я, ю, є, йо**: *медьє, кондотьєр, Лавуазьє, конферансьє, більярд, в'єтнамка, Дьєор, ньєокі*.

В українських словах теж пишемо м'який знак після **д, т, з, с, ц, л, н**, але в українській мові немає слів, у яких **ь** пишемо перед **я, ю, є, ї, йо**.

Також м'який знак пишемо у словах іншомовного походження після **л** перед приголосним та в кінці деяких слів: *кальмар, кальцій, бульвар, кадрий*.

Українській мові теж це правило властиве: *стільниковий, бильце, спільний, більше*.

Словник.

Медьє — адміністративно-територіальна одиниця в Угорщині; *кондотьєр* — керівник військового загону в Італії 14–15 ст.; *Лавуазьє* — французький учений, один із засновників сучасної хімії; *ньєокі* — традиційна італійська страва; *Дьєор* — найважливіше місто північно-західної Угорщини.

- 78** Розпізнайте слово за його лексичним значенням. Поясніть написання м'якого знака.

1. Салон індивідуального пошиття одягу. 2. Перший ярус лож над партером у театральній залі. 3. Обсаджена деревами широка алея посередині вулиці в місті. 4. Квітка або букетик квітів, який приколюють до вбрання або всилюють у петельку. 5. Обгороджений майданчик для утримання тварин і птахів на вільному повітрі. 6. Завіса з важкої, щільної тканини на дверях або на вікні. 7. Намисто з дорогоцінних каменів, перлів і т. ін.

Довідка: Бульвар, колье, вольєр, порт'єра, бельєтаж, бутон'єрка, ательє.

79 Прочитайте речення. Випишіть слова іншомовного походження з м'яким знаком. Вимовте їх правильно й поясніть написання.

1. Найбільшу за протяжністю гірську систему Землі утворюють Кордильєри, які простягнулися з півночі на південь більш ніж на 18 тисяч кілометрів. 2. Корінь женьшеню — цінний лікувальний засіб, що подовжує життя і зміцнює здоров'я. 3. Насамперед комільфо — це те, що відповідає правилам гарного тону. 4. Насправді кадрили — народний і бальний парний танець французького походження. 5. Американські бульдоги — кремезні, жорстокі на вигляд собаки, але в глибині душі це лагідна порода (з Інтернету).

 Які головні результати моєї роботи? Що найбільше здивувало? Чим хотілося б поділитися з іншими? Чи справді ми через слово пізнаємо світ?

 80 **I** Поставте запитання, у відповіді на яке обов'язково має бути слово іншомовного походження з м'яким знаком.

зразок. 1. М'ячки для якої гри до 1850 року набивали пір'ям? (М'ячки для гольфу до 1850 року набивали пір'ям).

II Складіть і запишіть діалог, в основі якого має бути здивування співрозмовників / співрозмовниць. Використайте кілька слів іншомовного походження з м'яким знаком.

§11 Подвоєння та подовження приголосних у словах іншомовного походження

Роби свій вибір!

Ми весь час щось вибираємо. Уранці вибираємо чай або каву, який настрій у нас буде сьогодні, вибираємо думки, зациклюємося на проблемах, вибираємо колір одягу і мрії в голові... Світ — це те, що ми сьогодні вибрали. Вибирайте приємні, затишні думки, вибирайте Щастя... Сьогодні! (з Інтернету)

Слово дня: вага́тися, міркува́ти, ква́питися.

Щодня постаємо перед вибором:

Зробити добре чи абияк?
Відгукнутися чи проігнорувати?

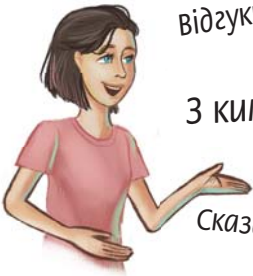
З ким дружити?

Плавання чи футбол?

Наполягти на своєму чи поступитися?

Сказати чи не сказати правду?

Відмовити чи дати згоду?

?

81

Чи знайома вам ситуація вибору? Чим ви керуєтеся, приймаючи рішення? Чи завжди враховуєте результат і чи берете на себе за це відповідальність? Висловіть припущення, що станеться, якщо ви цю тему вивчите старанно або якщо ви її проігноруйте? Наведіть приклади вдалого і невдалого вибору. Зверніть увагу на «слова дня». Які з них допомагають під час вибору, а які — шкодять?

Пригадуємо:

- 1 Що вам відомо про написання слів іншомовного походження?
- 2 Які з іншомовних запозичень корисні мові, а які — ні. Чому?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У яких словах іншомовного походження є подвоєння чи подовження приголосних?
- 2 Як найпростіше розібратися в цих, на перший погляд, складних правилах?
- 3 Чому пишемо *бонна*, *донна*, *мадонна*, *тонна*, але *беладона*?
- 4 Який варіант написання правильний — *алея* чи *аллея*? Чому?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

82

Розгляньте схему на с. 37. Скільки пунктів правил вона містить? Поміркуйте і порадьте, як краще в них розібратися.

Подвоєння та подовження приголосних у словах іншомовного походження

У словах, які потрібно запам'ятати:

аннали, білль, бонна, брутто, булла, ванна, вілла, донна, дурра, мадонна, манна, мірра, мулла, нетто, панно, пенні, тонна, Аллах

У разі збігу в іменниках, що є загальними назвами, однакових приголосних префікса й кореня:

інновація (ін + новація), ірреальний (ір + реальний), імміграція (ім + міграція)

У власних назвах:

Андорра, Голландія, Ніцца, Марокко, Білл, Джонні, Руссо, Бетті...

А також в утворених від них словах:

андоррець, голландський, марокканець

В інших загальних назвах іншомовного походження подвоєння немає:

акумулятор, бароко, сума, шасі, хобі, група, клас, колектив, комісія, фіні, лібрето

83 Запишіть речення, обравши правильний варіант написання слів іншомовного походження. Поясніть свій вибір.

1. Цю ві(л/лл)у свого часу придбав й офірував Національному музею сам митрополит (А. Хома). 2. Хай би люди обсипали одне одного не конфе(т/тт)і й серпантинном, а свіжоскошеною травою!.. (Р. Бредбері). 3. Співак Олександр Положинський передав ко(л/лл)екцію старожитностей, яку зібрав його батько, Волинському краєзнавчому музею. 5. Го(л/лл)андці вирізняються чесністю, щирістю, а також ощадливістю та поміркованістю (З Інтернету).

Словник. *Офі́рувати* — те саме, що жертвувати.

84 За лексичним значенням відгадайте й запишіть слово. Поясніть написання.

1. Спортивна гра, що полягає в перекиданні ракеткою невеликого м'яча через низьку сітку від одного гравця до іншого. 2. Його іменем названо клятву, яку дають лікарі. 3. Вага товару з пакуванням. 4. Країна, яку називають батьківщиною тюльпанів.

85

Уявіть, що ви постали перед вибором:

1. Пудель, колі чи йоркширський тер'єр?
2. Голландія, В'єтнам чи Сьєрра-Леоне?
3. Брюссель, Дюссельдорф чи Оттава?
4. Піца, спагеті чи франсезинья?

За потреби зверніться до інформаційно-пошукових джерел. Обґрунтуйте свій вибір. Чим ви керувалися, обираючи? Поясніть написання слів іншомовного походження.

З якими завданнями ви впоралися найкраще? Які вправи були найцікавіші й найкорисніші? Якого досвіду ви набули? Зробіть висновки про цей урок.

86

Оберіть одне з привабливих міст світу, у якому ви хотіли б побувати, обґрунтуйте свій вибір. Умова: написання міста має відповідати темі уроку.

Складіть і запишіть діалог, в основі якого має бути прохання і здивування співрозмовників. Використайте обов'язково двоє–троє слів, написання яких ви сьогодні вивчали.

Підготуйте презентацію п'яти найважливіших, на вашу думку, винаходів останнього десятиліття. Усно поясніть, чому ви обрали саме їх.

§12 Букви **І** та **И** у словах іншомовного походження

Екологічні проблеми довкола нас

Найважливіша екологічна проблема — та, про яку рідко згадують, — це брак у нашій культурі етики охорони природи (Г. Нельсон).

Слово дня: екосистема.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Коли у словах іншомовного походження писати букву **і**, а коли — **и**?
- 2 Чому це важливо?

Відповідно до поставлених запитань визначте особисті цілі.

87

Розгляньте схему. Сформулюйте і запишіть якомога більше запитань, на які в ній є відповіді.

У словах іншомовного походження

ПИШЕМО і

На початку слова:

ідилія, інтервал, інжир, ідея, іронія, імідж, Індія

Після б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н:

бісквіт, пірс, мільйон, фікус, гірлянда, кіборг, хірург, лінза, міміка

Після приголосного перед голосним та буквами я, є, ї, й:

діадема, радіус, сієста, рієлтор, віадук, Іглесіас, магній

Після приголосних у кінці незмінюваних слів:

смюзі, фрі, журі, суші, ківі

ПИШЕМО и

У загальних назвах після д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р перед приголосним (крім й):

диплом, тираж, сироп, зигзаг, бриз, жираф

У географічних назвах після ж, ч, ш, щ, ц, р:

Алжир, Чилі, Лейпциг, Циндао, Мадрид

У географічних назвах із кінцевим -ида, -ика:

Флорида, Балтика, Африка

ТРЕБА ЗАПАМ'ЯТАТИ:

лиман, лимон, вимпел, імбир, кипарис, митрополит, химера та інші; Ватикан, Кордильєри, Палестина, Сардинія, Тибет, Сирія, Сицилія, Пакистан та інші.

88

Згрупуйте за правилами й запишіть подані слова. Усно поясніть написання. Значення незрозумілих слів з'ясуйте за словником іншомовних слів (або за покликанням: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?action=alpha&Qry=%C0#A>).

Вернісаж, бутик, біжутерія, кастинг, принтер, віадук, синонім, гардина, дизайн, булінг, віват, принтер, графіті, Чилі, ідеал, арія, гіпербола, шасі, імідж, зодіак, цитрина, ескімо, ювілей, ікебана, Чикаго, химера.

89

1. Прочитайте виразно речення. Випишіть слова, написання яких відповідає темі уроку.

1. Шкода від спалювання листя й сухої трави надзвичайно велика: у повітря вивільнюються діоксини — одні з найотруйніших для людини речовин. 2. Коли горить поліетиленовий пакет, у повітря вивільняється до 70 різноманітних хімічних

сполук, більшість із яких отруйні для людини. 3. Зміна клімату — це глобальна проблема, що загрожує не тільки людству, а й життю на Землі. 4. За останні 44 роки на Землі зникли 60% ссавців, птахів, риб та рептилій. 5. Надмірне використання пестицидів спричиняє знищення природного корму їжаків — комах, черв'яків і слимаків. Тому їжаки в Європі перебувають під загрозою (З Інтернету). 6. Вам не потрібен диплом, щоб посадити дерево (В. Маатаї).

II Які речення містять інформацію, а які — пораду, заклик? Висловіть своє ставлення до екологічних проблем. Запропонуйте поради для збереження довкілля. З'ясуйте, що означає «слово дня».

90 Розгляньте малюнки. Дайте відповіді на запитання, чому так пишемо слова.

91 Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Поясніть написання виділених слів. Назвіть найгостріші екологічні проблеми вашого краю. Визначте перші невідкладні кроки, які має вже сьогодні почати робити кожен/кожна.

Ми *кондиціюємо* повітря, щоб воно більше нагадувало верхів'я гір. Ми *фільтруємо* воду, щоб відновити її якість. Однак сумна правда в тому, що ми зіпсували довкілля відходами, недбалістю, що й спричинили зміни *клімату*. Тому в наших домівках і на робочих місцях тепер панують такі самі чинники стресу: забруднене повітря, *токсичні* мийні засоби, шкідливі *пестициди* в продуктах харчування і важкі метали в питній воді (За Т. Темінен).

Які епізоди уроку були для мене найважливішими? На якому рівні — емоційному, пізнавальному чи поведінковому — ви найбільше себе реалізували сьогодні? Що є вашим найбільшим досягненням? Чим поповнився ваш багаж сьогодні?

- I Напишіть есе на тему «Мій внесок в оздоровлення екосистеми».
- II Доберіть світлини, що ілюструють слова. Створіть колаж або презентацію. До якої тематичної групи вони належать? Які з рослин мають народні назви? Назвіть їх. Визначте інше значення позначеного зірочкою слова. Усно поясніть написання.

Арніка		Глоксинія		Годеція	
Гладіолус		Гортензія		Ірис	
Камелія		Капуцини*		Кизил	
Коріандр		Мімоза		Нарцис	
Цикламен		Орхідея		Спірея	

- III Складіть діалог, в основі якого мають бути репліки, що містять цікаву інформацію про слова іншомовного походження.

Слова для вибору: сноубординг, квілінг, фітнес, спінінг, серфінг, трамплін, фіорд; бриз, симфонія, арія, віртуоз; фуксія, цикламен, орхідея, дельфініум, дицентра.

§13 СЛОВНИК ІНШОМОВНИХ СЛІВ

Плани на осінь

Калина міряє коралі, а ти летиш по магістралі.
Життя — це божевільне ралі... (Л. Костенко).

Слово дня: вбачати.

- 93 Зверніть увагу на «слово дня». Що воно означає? Порівняйте його зі словом «бачити»? Чи є між ними спільне / відмінне? Коли це слово потрібно вживати? Наведіть приклади.

Пригадуємо:

- 1 Які словники ви знаєте?
- 2 Як побудовані словники?
- 3 Чому потрібно знати алфавіт для користування словником?
- 4 До яких словників ви найчастіше звертаєтеся?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чим відрізняється словник іншомовних слів від тлумачного словника української мови?
- 2 Що ми дізнаємося про слово за цим словником?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

94

- I Розгляньте малюнки. Уявіть ситуацію спілкування з допитливими дітлахами. Складіть і запишіть діалог, в основі якого має бути пояснення незнайомих слів іншомовного походження. Спробуйте спочатку пояснити самостійно, а потім — зверте за словником.

Не ігноруйте запитань малят, молодших братиків / сестричок!

Хваліть їх за те, що вони ростуть допитливими!

Спільно з ними зверніться до словника!

Порадьте надавати перевагу українським словам — відповідникам до іншомовних!

- II Поясніть, чому в словах «вікенд», «боді», «худі», «світшот», «мікс», «опція», «шопінг» та «кітч» пишемо букву *i*.

95

Прочитайте епіграф до параграфа. Яка пора року за вікном? Поети споконвіку не стомлюються оспівувати її красу. Уявіть, що ви маєте поетичний дар. Які слова для опису чарівної краси осені ви обрали б? Запишіть їх, умотивуйте свій вибір. Доповніть свій тематичний словничок словами іншомовного походження.

Запам'ятайте: поширене нині в мовленні англійське «вау!» має прекрасні українські відповідники: *Ова! Ого! Йой! Отакої! Нівроку! Леле!*

96

I Прочитайте поетичні рядки. Запишіть троє речень, які вам найбільше сподобалися. Вибір умотивуйте. Які картини намалювала ваша уява? Усно поясніть значення і написання виділених слів іншомовного походження.

1. Перешила полотна доріг у святі рушники, і стежки заплела усіма кольорами *акрилу* (М. Жайворон). 2. Шмагали зливи, втім, не бракувало *ін'єкцій* сонця у твоє життя (Н. Данилюк). 3. Осінні *вітражі* — на тлі небес, на склі калюж, на золоті міжлистя (М. Жайворон). 4. То жовтень розіграє п'єсу ще в тій *режисурі* небес...(Б. Томенчук). 5. І танцює вітер з листям польку, вальс кружляє в *ритмі дискотек* (Г. Потопляк). 6. Карпатський ліс. Готичні *цитаделі* смереками втікають догори (Н. Данилюк). 7. Тонка верба у сонячних *софітах* полоще пасма, шелестом легким (Н. Данилюк). 8. Осінь. *Симфонія* суму й води (Н. Кур'ята). 9. Ах, Осене, моя безмовна *панно*, крізь тишу саду пада жовтий лист (А. Ткачук). 10. Цвіте остання біла *хризантема* (Г. Потопляк).

II Як ви розумієте значення словосполучень «ін'єкції сонця», «осінні вітражі», «режисура небес», «сонячні софіти», «симфонія суму й води»?

Чим цей урок був для вас корисний? Які навички сьогодні ви вдосконалили? Що можете назвати своїм досягненням? Над чим ще варто попрацювати?

97

I Випишіть із художніх прозових чи поетичних творів або складіть самостійно сім речень про осінь, де будуть ужиті слова іншомовного походження, наприклад, такі: «симфонія», «міради», «кришталіки», «орган», «палітра», «парі».

II Уявіть, що ви плануєте своє життя за порами року. Складіть і запишіть мінімальний перелік важливих справ на осінь. Що в ньому буде такого, чого не заплануєш на зиму?

II З'ясуйте за словником значення і походження поданих слів. Усно поясніть, що означає і з якої мови походить кожне слово.

Парі, патію, пародія, пап'є-маше, пастель, пенні, піца, пломбір, піжама, порт'єра, прем'єра.

§14 АКТИВНА Й ПАСИВНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Слова, що пам'ятають минуле

Спогад — це помах весла назад для того, щоб човен твій плыв уперед (В. Шкляр).
Якби ми знали життя слів, то вся історія розкрилася б перед нами (Б. Греков).

Слово дня: дбайливість.

Пригадуємо:

- 1 Що називають лексикою?
- 2 Що вам відомо про лексичний склад української мови?
- 3 Які групи лексики ви вже засвоїли?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 На які групи за вживанням поділяється лексика? Чим вони різняться?
- 2 Які слова входять до складу активної лексики?
- 3 Хто носії активної лексики?
- 4 Які слова входять до складу пасивної лексики?
- 5 Чому частина лексики виявилася пасивною?
- 6 Навіщо потрібно знати застарілі слова?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

98 **Розгляньте схему. Спробуйте дати відповіді на поставлені вище запитання. Для яких запитань бракує інформації?**

Лексика української мови за вживанням

АКТИВНА — слова повсякденного вжитку, якими мовці користуються в особистому й суспільному житті (загальноновживані слова):

книжка, ліс, вода, родина, світлий, тут, радіти, голосно, бентежити.

ПАСИВНА — слова, що вийшли з ужитку (застарілі) й нові, які ще не стали звичними для багатьох мовців (неологізми).

Історизми — слова, що вийшли з ужитку водночас із поняттями, які називали: *повіт, боярин, призьба*.

Архаїзми — слова, на заміну яким у мові виникли нові, сучасніші: *уста* (зуби), *ректи* (говорити).

Неологізми — нові слова, загальномовні й авторські: *смартфон, фейк, сонцезбризно* (П. Тичина).

I Прочитайте речення. Випишіть із них слова, що можуть слугувати прикладами для таблиці.

1. Як та хмара, гайдамаки Умань обступили. 2. Несуть пани осаули козацькую зброю: литий панцир порубаний, шаблю золотую. 3. ...У нас, бувало, у козаки охочі йшли, а в пікінери вербували. 4. У нашої старої пані малі паничі були. 5. ...Спекла і принесла опріснок братові. 6. Отак царевичі живуть, пустуючи, на світі. 7. Біжать і отроки, й старі бояри із Литви князя зустрічать. 8. Сиділи лірники та грали по шелягу за танець (Т. Шевченко).

Словник.

ГАЙДАМА́КА, -и, чол., іст. Учасник народно-визвольної боротьби XVIII ст. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту.

ОСАВУ́Л, -а, чол., іст. Офіцерський чин у козачих військах.

ПА́НЦИР, заст. **ПА́НЦЕР**, -а, чол. 1. Частина старовинного, звичайно металевого, бойового спорядження, яке захищало тулуб воїна від ударів холодної зброї.

ПІКІНЕ́Р, -а, чол. Поселенець, звичайно військовий, що за наказом царського уряду жив в Україні і брав участь в обороні Новоросійської губернії від нападу кримських татар і турків.

ОПРІ́СНОК, -а, чол., заст. Корж, спечений із прісного тіста.

О́ТРОК, -а, чол. 1. заст. Хлопець-підліток.

БОЯ́РИН, -а, чол. іст. 1. У Київській Русі великий землевласник, що належав до князівського двору і входив до складу військової дружини князя.

ЛІ́РНИК, -а, чол. заст. Народний співець і музикант, який супроводжував спів грою на музичному інструменті — колісній лірі.

ШЕ́ЛЯГ, -а, чол. Старовинна найдрібніша польська монета.

II Прочитайте епіграфи до параграфа. Відповідь на яке запитання уроку вони дають?

- 100** Розгляньте малюнок. Змоделюйте ситуацію. Запропонуйте вихід із неї.

Як мені розібратися в прочитаному?

- 101** Прочитайте слова. Згрупуйте й запишіть їх окремо:

- активна лексика;
- пасивна лексика.

Значення незрозумілих слів з'ясуйте за словником. Пригадайте, які слова вам траплялися в художніх творах.

Плоскінь, полуниця, гай, бодня, борті, узбіччя, хештеґ, булінґ, кава, жлукто, автівка, ліжка, лайк, горіх, кадуб, родина, куманець, снуд, мисник, вай-фай, полоззя, полумисок, гаманець, прискринок, вибори, візажист, сволок, новини, безпека, дайджест, цебер, драйв.

- 101** Чим мене зацікавила ця тема? Наскільки вона корисна за межами школи? Де ці знання мені знадобляться? Що я можу вважати своїм досягненням сьогодні?

- 102** Який зміст ви вкладаєте у слово «дбайливість»? Чи вважаєте ви себе дбайливими людьми? Наведіть приклади прояву вашої дбайливості. Чи можна застосувати це слово щодо теми? Як саме?

- 103** Прочитайте речення. Випишіть слова, що належать до пасивної лексики. Обґрунтуйте вибір і поясніть їхні значення. Скористайтеся словниками. Поцікавтеся, чи знають ці слова члени вашої родини / інші дорослі. Чому так важливо зберегти в пам'яті ці слова й знати, що вони означають?

1. ...І був дід, широкоплечий, як двері, здавалося, що хата наша тримається на його раменах 2. А під сволоком кліпає лампа, дівчата обсіли лавки, прядуть. 3. Ми ходили по людях

і майстрували кому кросна, кому скриню, кому стіл чи лавку... (М. Дочинець). 4. Не забудьмо, чим мати в'язала у жнива снопи. Перевесла і цурки. Пів копи і стерні, і стерні. І мантачка й коса. 5. Доживають віку рядна і опалки, вправні веретена, дубові качалки. Вже нема куделі, вже нема чесала, ми давно забули як бабуся пряла. 6. Доживають віку і слова-глаголи, підтички, саф'янці, вишитіі поли. Збережімо слова у музеї, в шухляді, у скрині, бо прогрес поглинає і ступи, й цеберка, й серпи. 7. Низка слів в небутті. І предмети з селянської хати — коцюба, чаплія, припік, челюсті, піч. Відійшли в забуття жердки, груби, загати... (Г. Потопляк).

II Підготуйте презентацію поданих слів. До якої групи за вживанням вони належать?

Юхтові чоботи, щерба, плахта, чаплія, челюсті, чемерка, рубель, тернова хустка, дуб-нелинь.

§15 Неологізми. Письменницькі новотвори

Інновації в житті людини й суспільства

Інновації — це створення нових речей (Т. Льюїтт).

Нове життя нового прагне слова (М. Рильський).

Слово дня: інновація.

104

Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Поясніть значення виділених слів. У разі потреби скористуйтеся тлумачним словником. Висловіть припущення, чи всім читачам зрозумілі ці слова. Чому? Коли, на вашу думку, виникли ці слова? З чим пов'язано виникнення їх?

Соцмережеве покоління звикло спілкуватися назовні. Вести не приватні щоденники, а *блоги*. Колекціонувати вподобайки й *коменти*. Бути завжди на видноті, штампувати *селфі*... (За М. Титаренко).

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чому в мові виникають нові слова? Хто їх створює?
- 2 Як довго слово є неологізмом?
- 3 Чи архаїзми були колись неологізмами?
- 4 Навіщо потрібні письменницькі новотвори?
- 5 Чи можна встановити день народження слова?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

105 Розгляньте таблицю. Підготуйте розповідь про неологізми та письменницькі новотвори.

Неологізми	Слова, що називають нові предмети або поняття.	<i>блог, гаджет селфі, чизкейк, коворкінг</i>
Письменницькі новотвори	Авторські неологізми, які придумали письменники і письменниці	Пантелеймон Куліш уперше використав слова <i>згряя, послуга, почуття, рівність</i> ; Іван Франко — <i>свідоцтво, чинник, привід</i> ; Леся Українка — <i>промінь, невідборонно</i> .

106 Прочитайте слова і запишіть їх у зошит. Підкресліть неологізми. Обґрунтуйте свій вибір. Висловіть припущення щодо появи цих слів у мові.

Дайвінг, плавання, книжка, сузір'я, комп'ютер, дизайн, тирамісу, меседж, інновація, жупан, стикер, джура, смайлик, стартап, наплічник, пранк, жоржина.

107 I Прочитайте текст мовчки. Визначте, яка інформація з тексту є для вас відомою, яка — новою. У яких ситуаціях можна використати ці відомості? Сформулюйте за змістом тексту кілька запитань для однокласників та однокласниць.

Слово *ліліпут* вигадав англomовний ірландський письменник Джонатан Свіфт, пишучи «Мандрі Гуллівера». Автор слова *робот* — чеський письменник-фантаст Карел Чапек. А слово *газ* уперше в значенні певного хімічного стану вжив голландський хімік Ян Баптист ван Гельмонт...

Дитяча письменниця й засновниця простору дитячої книги «Барабука» Таня Стус ужила якось слово *придеревитися* (за аналогією до *приземлитися*), а її книжка з курсом літературної творчості для дітей за назву має красивезний авторський неологізм «*Письмонавтика*» (А. Левкова).

II Знайдіть у відкритих джерелах інформацію про авторські неологізми. Розкажіть про це в класі.

III Розберіть за будовою слово «красивезний». Якого значення слову надає суфікс? З якою метою його використано в тексті?

108 Спишіть речення, визначте письменницькі новотвори й поясніть значення. Поміркуйте, з якою метою їх використали майстри слова.

1. Звірокоцький котозвір із вікна хижо визирнув надвір — там весна! (*І. Андрусяк*). 2. Бджолиність золота гуде (*А. Малишко*). 3. У ластівки — ластовенятко, в шовковиці — шовковенятко, в гаю у стежки — стеженятко, у хмари в небі — хмаренятко, в зорі над садом — зоренятко вже народилися (*М. Вінграновський*). 4. У нас, дорослих, є оця внутрішня щемка туга за співописом (*М. Титаренко*). 5. Ой гроза! Яка тривога! Громорегіт, вітросвист! (*І. Коваленко*).

109 Доберіть до поданих неологізмів українські відповідники. Усно складіть із ними словосполучення.

Лайк, буккросинг, блокбастер, постер, емодзі, спам, флуд.

Довідка: бойовик; плакат; уподобайка; марнослів'я; небажані повідомлення; книгообмін; значки, що відображають емоції.

110 Прочитайте афоризми. Поясніть їхній зміст відповідно до теми уроку.

1. Ніколи не винаходьте те, на що немає попиту (*Т. Едісон*).
2. Якщо хочете чогось навчитися — робіть це! (*Р. Шанк*).
3. Ноти існували і до Моцарта, важливо, що він створив із них для людства! (*Б. Шефер*). 4. А знаєш ти, що перш ніж Томас Едісон винайшов електричну лампочку, він провів десять тисяч невдалих експериментів? (*З Інтернету*).

? **111** Чи можна вважати неологізмами дитячі новотвори, як-от: квітниця (ваза), куцата (маленькі куці), накалюжити, заподарунканий, черв'ячне яблуко тощо?

Виконайте тестові завдання:

1. Позначте рядок, у якому всі слова неологізми.

А банкомат, акціонер, компанія

Б мікроскоп, дискета, телефон

В міксер, чайник, холодильник

Г лайфхак, інфодемія, диджиталізація

2. Позначте речення, у якому є письменницький новотвір.

А Не так легко інколи буває робити комусь приємність (*Леся Медик-Яремчук*).

Б Українсья, Україно (*І. Низовий*).

В Слово «театр» походить від давньогрецького «дивитися» (Ю. Гордер).

Г Коmplімент повинен бути щирим — інакше він буде сприйнятий як прихована образа (А. Коваль).

 Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Яка інформація здивувала вас найбільше? Чи змінилося ваше ставлення до слова?

 112 **Прочитайте текст. Складіть висловлення (4–5 речень), у якому пояснить необхідність введення локдауну в країні та світі.**

Словом 2020 року, за версією Collins Dictionary, стало слово «локдаун» (lockdown). У словнику *локдаун* потлумачено як «уведення жорстких обмежень на подорожі, соціальну взаємодію та доступ до громадських приміщень» (З Інтернету).

- **II** Проведіть власне дослідження: із мови засобів масової інформації, мовлення людей, що вас оточують, виписіть слова, значення яких вам незрозуміле. Поміркуйте і висловіть думку, чи всі ті слова є неологізмами. Що робите ви, коли чуєте незнайоме слово?
- **III** Підготуйте презентацію або колаж на тему «Нові слова довкола нас». Висловіть ставлення до нових слів у мові.

§16 Групи слів за вживанням. Загальноновживані слова

Емпатія як здатність бачити й розуміти внутрішній світ іншої людини

Тільки серцем ми бачимо ясно (А. де Сент-Екзюпері).
Неможливо змінити світ, але можна змінити себе (Японське прислів'я).

Слово дня: емпатія.

113 **Прочитайте слова. Чи всі вони для вас зрозумілі? Якими словами ви послуговуєтеся найчастіше? Чи можна їх назвати загальноновживаними? Обґрунтуйте свою думку. З'ясуйте значення невідомих слів за словником. Складіть із ними речення (усно).**

Урок, хата, яфина, діброва, промінь, слово, плай, нігілізм, аскофен, діагноз, поле, афікс, історія, ранок, сніданок.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які слова називають загальноновживаними?
- 2 Чому в мові є слова обмеженого вживання?
- 3 Для чого використовують діалектну лексику?
- 4 Чи збагачує наше мовлення сленг?
- 5 На вашу думку, в офіційних ситуаціях можна послуговуватися просторічними словами?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- **114** Розгляньте таблицю. Складіть за її змістом розповідь про групи слів за вживанням. Доповніть її власними прикладами (усно). Висловіть припущення, чому окремі слова називають словами / лексикою обмеженого вживання.

Групи слів за вживанням

Загальноновживані слова		
Загальноновживані слова	Слова, які використовують усі люди незалежно від фаху, місця проживання	<i>родина, неділя; красивий, легкий; ходити, говорити</i>
Слова обмеженого вживання		
Професійні слова (професіоналізми)	Слова, якими користуються представники тільки певної професії	<i>баланс, кредит</i> (з мовлення банкірів); <i>бланширування, шинкування</i> (з мовлення кухарів)
Діалектні слова (діалектизми)	Слова, якими користуються мешканці певних територій	<i>мешти</i> (туфлі), <i>філіжанка</i> (чашка)
Сленг (сленгізми)	Слова, які використовують представники різних груп. Сленг здебільшого використовують у текстах розмовного і художнього стилю. У літературній мові такі слова набувають емоційного забарвлення	молодіжний сленг: <i>мажор</i> (син заможних батьків), <i>юзер</i> (комп'ютерний користувач), <i>лайк</i> (уподобайка), <i>троль</i> — користувач-провокатор; професійний сленг: <i>арта</i> (артилерійський обстріл), <i>бронік</i> (бронежилет) (з мовлення військових)
Просторічні слова (просторіччя)	Слова, що перебувають за межами літературної мови	<i>ника, пертися, верзти, варнякати</i>

115 Розподіліть подані слова на три групи:

- загальнонавчання;
- професійні;
- діалектні.

За потреби зверніться до словника. Допишіть п'ять загальнонавчаних слів.

Чай, гербата, гранки, телефон, мартен, кичера, кукурудза, папушою, клавішник, акустика, м'яч, бальон, шпулька, дерево, пацьорки, намисто, прикраса, абецадло, алфавіт, квітка, чичка, книжка, пальпація.

116 **I** Ознайомтеся зі змістом таблиці. Складіть розповідь про стилістично забарвлені слова. Використовуйте власні приклади для ілюстрування теоретичних положень.

Стилістично забарвлені слова

Стилістично забарвлені слова — слова, які використовують лише в певних стилях.

Наукова лексика	Політична лексика	Розмовна лексика
<i>хімія, радіус, орфографія</i>	<i>депутат, мітинг, закон</i>	<i>мобілка, балакати, бахматий, байдикувати</i>

II Використовуючи знання з курсу інформатики, складіть хмару слів «Стилістично забарвлені слова».

117 Визначте, у мовленні представників яких професій наявні подані слова. У процесі вивчення яких предметів ви їх використовуєте? Із трьома словами складіть речення.

Меридіан, паралель, рівнина, корисні копалини, океан; повість, оповідання, вірш, байка, роман; цифра, число, множини, від'ємник, ділення; нота, сольфеджіо, опера, арія, пісня; століття, гетьман, подія, війна, революція; мольберт, фарба, олівець, натюрморт, пейзаж.

118 Визначте, про яку групу слів за вживанням ідеться в тексті. Пригадайте, чи траплялися у вашому житті ситуації, коли ви не могли зрозуміти співрозмовників / співрозмовниць тому, що вони поспілкувалися діалектизмами. Розкажіть про це. Висловіть припущення, для чого письменники / письменниці використовують діалектизми у творах. Наведіть приклади таких творів.

У різних регіонах можуть говорити по-різному. Наприклад, літературною нормою є *гойдалка*, *гриби й курча*, а на Поліссі (північ України) можна почути *ореля*, *губи й пуленя*. Або, скажімо, те, що більшість із нас знають як *плічка*, *вішак*, *вішалку*, на Харківщині, Донеччині та Луганщині назвуть *тремпель*.

По-літературному *туфлі*, та корінні галичани так не скажуть, бо у них є *мешти* (За А. Левковою).

119 Прочитайте текст. Схарактеризуйте в ньому групи слів за вживанням. Що нового ви дізналися з тексту? Запропонуйте заголовок до нього. Чи вмієте ви розуміти емоційний стан іншої людини? Розкажіть про це.

Емпатія — це здатність розуміти емоційний стан іншої людини та співпереживати їй.

Якщо я бачу, що тобі погано, я приходжу і кажу:

— Слухай, мені здається, що тобі погано.

— Так, мені погано. У мене дещо сталося.

— Мені шкода. Співчуваю тобі. Що я можу для тебе зробити?

Це приклад вияву нормальної органічної емпатії (За М. Лемешук, І. Полудьонним).

120 Розгляньте ситуації. Запропонуйте шляхи розв'язання їх. Проаналізуйте мовлення однокласників / однокласниць: яких слів — загальноновживаних чи обмеженого вживання — у ньому більше. Чому? Чи траплялися в мовленні стилістично забарвлені слова? Якщо так, то визначте доречність використання їх.

- Усі навколо працюють, а одна дитина сидить без діла.
- Діти граються, а одна дитина стоїть осторонь з похмурих обличчям.
- Дитина плаче, а поряд однолітки сміються.

121 Прочитайте текст. Висловте міркування, між ким відбувалося спілкування. Що, на вашу думку, спричинило непорозуміння? До якої групи слів за вживанням належать виділені слова? Доберіть до них загальноновживані відповідники.

У парку під розлогим багряно-золотим кленом сиділи на лавочці двоє.

— Підемо сьогодні на *пати*? *Френди* обіцяли поставити новий *хорор* про *зомбі*. Там у кінці...

— Так, не будь *спойлером*, а то *забаню*. Яке там *паті!* У мене завтра *дедлайн*: *домашки* треба здавати. А з *компом* повний *баг*. Чи *вінда* стара, а може, *трояна* запустили. Я в *харді* не *рубаю*.

— Ти *погугли*. Чи попроси *Макса*, *зайди* в *аську*. Або в *Інстаграм*. Там у нього *блог*. *Хештег* знаєш? Пошукай його *пост* про нові *девайси*... До речі, він на *хабі* про нові *софти* й *дрова* такі речі розказував...

— Бідні діти! — бабця *Зиновія* співчутливо похитала головою. — За навчанням і в *лазню* ніколи *сходити*. Сидять у своїх *комірках* без *дрів*... (За *О. Остапченко*).

? **122** **Виберіть правильні, на вашу думку, твердження. Обґрунтуйте їх.**

- Сленг призводить до примітивного спілкування.
- Сленг допомагає подолати буденність, виокремлює з-поміж інших.
- Сленг має певні межі застосування й не може бути основою культури.
- Сленг допомагає зробити спілкування цікавішим.
- Сленг застосовують через бідний словниковий запас.

123 **Доберіть до просторічних слів загальноновживані відповідники. Складіть із ними словосполучення. У яких ситуаціях неприпустиме вживання просторічних слів?**

Витрішки, голосина, кебета, каламут, комизиться, припхався, сновигає.

👍 Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Які емоції виникли у вас під час уроку? Що вас зацікавило найбільше?

🏠 **124** **I** **Випишіть із художніх текстів десять слів обмеженого вживання, поясніть їхні значення.**

II **Складіть короткий словник (до десяти слів) професійної лексики комп'ютерників (журналістів, художників).**

III **Складіть текст про свій настрій, використовуючи стилістично забарвлені слова.**

§17 СЛОВА ОБМЕЖЕНОГО ВЖИВАННЯ. ДІАЛЕКТНІ, ПРОФЕСІЙНІ СЛОВА Й ТЕРМІНИ

Слово кличе в мандри Україною

Слово — найвірніший посланець з минулого в сьогодні
і з сьогодні в прийдешнє (І. Вихованець).

Слово дня: обрус.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Навіщо потрібно знати діалектні, професійні слова й терміни?
- 2 Чому діалект називають вогником селянської душі?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

125 Прочитайте. Доберіть синоніми до слова «обрус». Чому, на вашу думку, авторка скористалася словом, яке вживається тільки в деяких регіонах країни, тобто діалектним словом?

Слово рідне — квітка на обрусі. Воно серце наше й оберіг!
(Г. Потопляк).

Словник. *Обрус* — діалектна назва, те саме, що й скатертина, скатерть.

126 Розгляньте світлини. Пригадайте й скажіть, як називають зображені лікарські рослини у вашій місцевості. Визначте, скориставшись довідкою, які з назв є літературними, а які — діалектними. Наведіть власні приклади. Висловіть міркування, чому так багато діалектних назв рослин в українській мові. Складіть опис (усно) однієї з рослин. Як правильно їх назвати — «лікарські» чи «лікувальні»?

Довідка: 1) арніка гірська, ангельське зілля, баранка, скусівник гірський, трава бараня, чарник; 2) ромашка, ромен, романець; 3) звіробій, божа кривця, заяча кривця, кривавник, стокривця; 4) цикорій, петрів батіг.

Термін — слово або словосполучення, що застосовують для називання понять, наприклад, у мовознавстві: *звук, буква, голосні звуки, багатозначні слова*; у математиці: *натуральні числа, двоцифрові числа, паралелепіпед*.

127

У римській міфології *Терміном* називали бога-охоронця кордонів. Висловіть припущення, що спільного між ім'ям бога в римській міфології та сучасним поняттям «термін». Перевірте за словником, скільки значень має слово «термін». Складіть із ним двоє речень і запишіть їх.

128

Зберіть «розсіпані» терміни, запишіть їх, об'єднавши в групи. Доповніть трьома власними прикладами. Визначте, яких галузей науки вони стосуються.

Стиль мовлення, арія, метелик, дивертисмент, підмет, головна партія, гриби, присудок, біологія, опера, виконавець, м'який знак, гармонія, графіка, темп, рослини, пароніми, лад, тварини, антоніми, мелодія, мікроорганізми, природничий музей, композитор, ритмічний рисунок.

129

Доберіть до поданих термінів українські відповідники. Складіть речення з двома словами (усно).

Сколіоз, трансплантація, отит, анемія, симптом.

Довідка: пересаджування, викривлення хребта, запалення вуха, недокрів'я, ознака.

130

Відновіть послідовність речень у тексті і запишіть його. Підкресліть професійні слова й терміни.

1. Він розташований неподалік від селища Каховка, у ста кілометрах від Херсона. 2. Тут можна зустріти фламінго і журавлів, верблюдів і зебр, буйволів, бізонів, сайгаків. 3. У цьому куточку незайманої природи зібрані найдивовижніші та екзотичні види тварин і птахів. 4. Тим, хто любить поспостерігати за дикими тваринами або в захопленні від африканського сафарі, неодмінно варто відвідати заповідник Асканія-Нова (*З Інтернету*).

131

Прочитайте тексти. Що об'єднує їх? Випишіть із текстів професійні слова. Яких галузей вони стосуються? У яких життєвих ситуаціях можна використати інформацію з текстів? Назвіть

слова, ужиті в переносному значенні. Складіть розповідь про рідне місто (село), використовуючи професійні слова й терміни (географічні, історичні тощо).

I. Київ багато віків стоїть над могутнім Дніпром-Славутичем. Археологи вважають, що місто виникло приблизно в V столітті, отже, його вік сягає понад 1500 років. Засновниками Києва, за легендою, були брати Кий, Щек і Хорив та їхня сестра Либідь. Брати стояли на чолі східнослов'янського племені полян. Місто назвали на честь старшого брата Кия (За I. Вихованцем).

II. Коли перебуваєш у старовинних наших містах, то завжди дивуєшся, як уміли предки вибирати місця для поселення. Яка краса! І річка, і пагорби, і ліс. Це стосується, звичайно, й Луцька. Місто розташоване на підвищенні й оточене з трьох боків крутими вигинами річки Стир. Столітні дерева немов підслуховують вічну розмову землі і небесної блакиті. Тільки Стир міг би пригадати рік заснування міста. Лучани ж ведуть лік часу від першої згадки про Луцьк в Іпатіївському літописі, а йдеться там про 1085 рік. Отже, Луцьку виповнилося понад 900 років (I. Вихованець).

Виконайте тестові завдання.

1. Позначте рядок, у якому всі слова загальноживані.

- А мольберт, художник, картина, виставка
- Б кардіолог, море, берег, сонце
- В здоров'я, мир, щастя, дружба
- Г жоржина, когут, полонина, смерека

2. Позначте рядок, у якому всі слова діалектизми.

- А вивірка, пляцок, плай, цинамон
- Б одяг, пательня, тремпель, маринарка
- В трембіта, колиба, кобиця, вогонь
- Г лелека, черногуз, бусол, птах

Що нового ви дізналися сьогодні? Які почуття викликала у вас тема уроку? Чи на всі запитання ви одержали вичерпну відповідь?

132

Випишіть із підручників історії або літератури десять термінів, поясніть їхні значення.

Створіть колаж «Діалектна лексика».

Складіть хмару слів «Слова обмеженого вживання».

§18 ЛЕКСИЧНА ПОМИЛКА

Мовні обов'язки громадян України

Як парость виноградної лози, плекайте мову (М. Рильський).

Слово дня: прем'єра, дебют.

133 Вибери правильний варіант відповіді.

1. У Сергія (правильна, вірна) відповідь.
2. Чорна смородина має (лікувальні, лікарські) властивості.
3. Указати (адрес, адресу).
4. Я (рахую, вважаю), що треба більше читати.
5. Рекламу краще розміщувати в (людних, людяних) місцях.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке лексична помилка?
- 2 Що треба зробити, щоб уникати лексичних помилок?
- 3 Які словники доцільно використовувати?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

134 Ознайомтеся зі змістом таблиці. Чи помічали ви подібні помилки в мовленні інших? Як вони впливають на мовлення?

Лексична помилка	
Уживання слів не у властивому значенні	<i>Я рахую, що приїду через неділю.</i>
Повторення однакових чи спільнокореневих слів в одному або сусідніх реченнях	<i>На уроці ми розпочали дослідження, у якому мали дослідити...</i>
Невиправданий повтор змісту у двох словах, розташованих поруч	<i>вільна вакансія, пам'ятні сувеніри</i>
Стилістично невмотивоване багатослів'я	<i>у жовтні місяці</i>
Уживання слів, не властивих літературній мові (росіянізмів, невмотивованих запозичень, діалектизмів)	<i>паперова салфетка</i>
Порушення лексичної сполучуваності	<i>Бабуся виготовляє смачні пиріжки.</i>
Уживання слів, не властивих певній епосі	<i>Мешканці будинку зібралися на віче; армія князя</i>

135 Доберіть до кожного пароніма слово, що ілюструє його зміст.

Зразок. Військова частина, воєнна операція.

Військовий, военний; гарнітур, гарнітура; дружний, дружній; досвід, дослід; сильний, силовий.

136 Відредагуйте словосполучення й запишіть правильний варіант. Із трьома словосполученнями складіть речення.

Учбова література, дитячий педіатр, рішити завдання, виключити електроприлади, у творі присутні помилки, прийняти участь у конкурсі, повстали проблеми, являється підметом, перший дебют.

137 Прочитайте речення. Знайдіть у них лексичні помилки. Відредагуйте й запишіть речення.

1. Сьогодні в драматичному театрі відбулася перша прем'єра. 2. Ми поїдемо в Карпати в грудні місяці. 3. Олег заказав букет квітів для мами. 4. Наталку чекав несподіваний сюрприз. 5. До ювілею школи проведено кілька міроприємств. 6. Михайлик готувався до змагань на протязі місяця.

138 Прочитайте текст. Про які мовні обов'язки громадян України в ньому йдеться? Розкажіть, як ви виконуєте мовні обов'язки.

Люби Україну, дбай про неї і захищай її національні цінності та найперше — мову. Яким будеш ти, якими ми будемо разом як нація, така буде й Україна. І тоді, коли озброїмося мудрістю, силою духу і слова нашого Великого Пророка Тараса Шевченка, утілиться в життя українська національна ідея «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» (З газети «Слово Просвіти»).

 Тема уроку корисна тим, що... Найбільше зацікавило завдання... Найскладніше було виконати..., оскільки... Я навчився / навчилася...

 139 I Підготуйте пам'ятку «Мовні обов'язки громадян України».

II Створіть колаж «Мовні обов'язки громадян України».

III Напишіть есе «Мій мовний обов'язок».

§19 Суржик

Екологія мови

Нація — перепустка у Вічність, мова рідна — віза у віки. З рідним словом житимемо вічно, з суржи́ком ми — покруч, будяки! (Л. Серду́нич).

Слово дня: су́міш, окра́са.

140 Прочитайте виразно вірш. Яку проблему в ньому порушено? Чим спричинені помилки? Виправте їх.

Учні гордо: «Ми — діжурні!»
Тож усе сміття до урни –
папірці, лушпайок жменьку...
Ви ж бо, друзі, чепурненькі!
А смітити в мові нащо?
«Чергові» звучало б краще,
«Черговій» і «чергова»...
Наша мова не нова...

В. Маснюк

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке суржик? Чому виник суржик у мові?
- 2 Що таке екологія мови?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

141 Прочитайте текст. На його основі запропонуйте власне визначення, використовуючи довідку.

Суржи́ком називали суміш зернових культур, наприклад, пшениці і жита чи жита і ячменю, ячменю й вівса — і борошно з такої суміші. Таку суміш вважають низькоякісною (З Інтернету).

Довідка: об'єднані штучно, суміш, дві або кілька мов, без дотримання норм, літературна мова.

142 Ознайомтеся з висловленням сучасної мовознавиці. Чому, на вашу думку, суржик є небезпечним.

«Суржик» в Україні є небезпечним, бо паразитує на мові, що творилася тисячоліттями, загрожує змінити мову (О. Сербенська).

143 Прочитайте речення. Прокоментуйте кожне з них (усно).

Зразок: *Хай сусіди сплять в кроваті, нам же зручно в ліжках.* Слово «*кровать*» — суржик. Треба говорити «*ліжко*». Наприклад: *спати в ліжку, зручне ліжко.*

1. Хай сусіди сплять в кроваті, нам же зручно в ліжках.
 2. «Гарний маю я ковчор» — похвалився один майор.
 3. Можна гладити дитину і домашню птицю, штани ж ліпше прасувати, і блузку, й спідницю.
 4. В Україні зроду-віку не вирощують клубніку.
 5. Не росте арбуз в Херсоні, а ростуть там на осонні лиш смугасті кавуни, здоровенні, як слони.
 6. Нащо зонтик позичати у чужої мови? Парасольку хочу мати, вкраїнську, чудову.
 7. Не кажіть на нас «реб'ята», ніби рибки ми малі. Ми — дівчатка і хлоп'ята, не в воді, а на землі.
 8. Не пиштіть з нової строчки, а з нового лиш рядка!
 9. Постараюсь я до школи не спізнитися ніколи. А той покруч — «опоздав» — я на брухт узавтра здам.
 10. Книжку, зошит — розгорніть, очі є — розплющіть. «Відкривати» — ні, ні, ні! Ви ж таки тямущі!» (В. Маснюк).

144 Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Що можна зробити для розв'язання цієї проблеми? Запропонуйте поради однокласникам / однокласницям. Що означає вислів «окраса мови»?

І дивні ж ми люди! Виходячи з дому, так уже пильно та прискіпливо оглядаємо себе в люстрі: щоб і чисте все було, і випрасуване до ладу, і до лиця. А от спілкуємося, як заманеться, не замислюючись, псуємо, нищимо мовну окрасу, анітрохи не переймаючись тим, скільки бруду, сміття, непорозуміння вносимо в мову. Бо нам «всьо равно»... (За В. Маснюком).

145 I Прочитайте діалоги. Допоможіть знайти помилки.

— У твоїй роботі, Ірино, зустрічаються деякі помилки. — говорить Артем.

— І руки одне одному тиснуть? — іронізує вчителька.

II Чим можна пояснити запитання вчительки? Хто неправильно вживає дієслово — Катерина чи Іван?

— Ти мішаєш, — звернулася Катерина до Івана, який сидів за першою партою й весь час гучно сміявся.

— Чим? У мене в руках нічого нема! — заперечив той.

 Чим збагатив вас урок? Що вас здивувало, а що змусило задуматися? Де можна використати здобуті під час уроку знання?

146

 Відредагуйте словосполучення.

Слідуюча зупинка, придбали білет, гладити сукню, свіжий воздух, зробити прививку, солодка клубніка, моторна лодка, купили пірожне, великий самолёт, візьму коньки.

 Підготуйте плакат «Антисуржик у малюнках» (2–3 малюнки).

 Зніміть ролик «Антисуржик» (для зразка перегляньте відео <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrajinska-mova-surzhyk/29783144.html>.)

Виконайте тестові завдання

1. Позначте рядок, у якому подані слова становлять синонімічний ряд.

- А тихий, мовчазний, балакучий;
- Б мовчазний, говіркий, маломовний;
- В мовчазний, небалакучий, неговіркий;
- Г мовчати, говорити, слухати.

2. Позначте рядок, у якому правильно дібрано антоніми до слова «велетень».

- А гігант, силач;
- Б високий, міцний;
- В вернигора, титан;
- Г ліліпут, карлик.

РОЗДІЛ II. ФРАЗЕОЛОГІЯ

§20 Фразеологізми

Життя як найвища людська цінність

Фразеологізми — іскрометні скарби мовної образності (В. Ужченко).
Твої думки стають твоїм життям (Марк Аврелій).

Слово дня: промі́ння, ряст.

147

Визначте, у якому стовпчику подано словосполучення, що за значенням дорівнюють одному слову. Поясніть значення цих словосполучень. У разі потреби скористайтеся довідкою. Складіть речення з виділеними словосполученнями. Пригадайте, як вони називаються.

розбити глек

піймати облизня

пекти раків

кусати лікті

ловити гав

розбити вікно

піймати kota

пекти млинці

кусати грушу

ловити рибу

Довідка: посваритися, залишитися ні з чим, червоніти, шкодувати за чим-небудь, марно витратити час.

Пригадуємо:

- 1 Що називаємо фразеологізмами?
- 2 Назвіть фразеологізми, які найчастіше використовуєте ви чи члени вашої родини в мовленні.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як виникають фразеологізми? Де можна прочитати, що вони означають?
- 2 Чи бувають фразеологізми багатозначними? Серед фразеологізмів є синонімічні й антонімічні?
- 3 Для чого використовують фразеологізми в мовленні?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

Фразеоло́гія — розділ мовознавчої науки, який вивчає фразеологізми, їхні значення й уживання їх.

Фразеологізми — стійкі сполучення двох і більше слів, яке в процесі мовлення передає одне значення, надає мовленню виразності, емоційності, образності. Наприклад: *набрати в рот води* — мовчати; *як сніг на голову* — зненацька.

3-поміж фразеологізмів трапляються багатозначні. Наприклад: *роззявити рота* — 1) уважно слухати; 2) бути враженим; 3) бути неуважним; 4) говорити щось. Відомості про значення, походження, уживання, фразеологізмів подано у **фразеологічних словниках**.

Фразеологізми, близькі зазначенням, але які мають різний лексичний склад, називають **фразеологічними синонімами**. Наприклад: *ні те ні се, ні риба ні м'ясо, ні пава ні гава*.

Фразеологізми можуть утворювати **антонімічні пари**: *рукою подати* — *за тридев'ять земель*; *хоч греблю гати* — *як кіт наплакав*.

148

Виберіть із зображених малюнків ті, що утворюють фразеологізми. Поясніть їхні значення. У яких ситуаціях використовують фразеологізми? Складіть із ними речення.

Гострий

Отримати

Місце під

149 Випишіть фразеологізми. Із трьома з них складіть речення, підкресліть підмет і присудок.

Грати з вогнем, сухий лист, на ноги поставили, київські каштани, важкий хліб, чорний хліб, сонячне проміння, висипати насіння, підкрутити гайку, крутити носом, в'язи скрутити, каламутити воду, материнська порада, китайська грамота.

150 Виберіть із дужок слово, що утворює разом із поданим фразеологізм. Поясніть значення фразеологізмів. Запишіть їх.

Годувати (варениками, сирниками, жданиками); (гілку, квітку, небо) прихилити; топтати (килим, доріжку, ряст); викинути з (сумки, хати, голови); передати куті (меду, солі, цукру); сісти в (трамвай, калюжу, крісло); заварити (каву, кашу, чай).

Довідка: неодноразово обіцяти зробити щось, але не дотримуватися обіцянок; бути готовим зробити все можливе й неможливе для когось; жити; перебільшувати; забути; зазнати невдачі; затіяти щось дуже складне, клопітне, що загрожує неприємними наслідками.

151 Виконайте завдання.

I група: Пригадайте й запишіть якомога більше фразеологізмів зі словом «голова».

II група: Пригадайте й запишіть якомога більше фразеологізмів зі словом «шия».

152 Уставте замість крапок потрібні фразеологізми. Поясніть їхні значення. Поміркуйте, з якою метою використано фразеологізми.

1. Мені казали, що ви родичі. Такий він мені родич, як... .
2. Хоч і пізня осінь, а надворі теплінь. Таку пору здавна в народі називають... . 3. Майдан увесь заставлений возами так, що й... .

Довідка: бабине літо, сьома вода на киселі, курці ступити ніде.

153 Випишіть синонімічні фразеологізми (с. 66), поясніть їхні значення. Складіть речення із двома синонімічними фразеологізмами.

Хоч греблю гати; як піску морського; по горло; як гриби після дощу; як зірок у небі; ні пари з вуст; кури не клюють; як з гуски вода; як сніг на голову; в рот води набрати.

154 Доберіть до поданих фразеологізмів синонімічні й антонімічні. Розкажіть, у яких ситуаціях використовують ці фразеологізми.

Пасти задніх, як стріла, конем не доженеш, жити душа в душу, хоч голки збирай.

 Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Яка інформація зацікавила вас найбільше? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим треба ще попрацювати?

- **155**
- I** Намалуйте ілюстрацію до двох фразеологізмів. Поясніть їхні значення.
  - II** Запишіть якомога більше фразеологізмів зі словом «життя». Скористайтеся фразеологічним словником.
  - III** Напишіть есе «Життя — це можливість. Скористайся нею!» (Мати Тереза).

§21 РІЗНОВИДИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ: ПРИСЛІВ'Я, ПРИКАЗКИ, КРИЛАТІ ВИСЛОВИ, АФОРИЗМИ

Моральні цінності людини

Фразеологізми — скарби нашої мови і народного досвіду (І. Франко).
Людина — найцінніший у світі капітал (О. Гончар).

Слово дня: афоризм, цінності.

156 Прочитайте висловлення, що стали афоризмами. Яких життєвих ситуацій стосуються афоризми? Про які моральні цінності в них ідеться? Запишіть те, що сподобалося найбільше.

1. З видимого пізнавай невидиме (Г. Сковорода). 2. Як не мудруй, а правди ніде діти (Л. Глібов). 3. Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко). 4. На світі той наймудріший, хто найбільше

любить життя (*В. Симоненко*). 5. Шукаймо в людях хороше, мов скарби, що давно забуті (*М. Сингаївський*). 6. Віддай людині крихітку себе. За це душа наповнюється світлом (*Л. Костенко*). 7. Немає там добра, де немає правди (*П. Куліш*).

Словник. *Афоризм* — короткий влучний вислів, що оригінально виражає узагальнену думку, легко запам'ятовується.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке прислів'я і приказки? Хто їх створює? Що таке «крилаті вислови»?
- 2 Для чого використовують прислів'я, приказки, афоризми в мовленні?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 157** Опрацюйте зміст таблиці. Доповніть її власними прикладами (усно). Розкажіть, як ви розумієте афоризм Сократа.

Різновиди фразеологізмів

Прислів'я і приказки	Крапля камінь точить. Шабля ранить тіло, а слово — душу. Сила та розум — краса людини.
Крилаті вислови (загальновідомі висловлення)	Борітеся — поборете! (<i>Т. Шевченко</i>). Як парость виноградної лози, плекайте мову! (<i>М. Рильський</i>).
Афоризми	Хто хоче зрушити світ, нехай зрушить себе (<i>Сократ</i>). Знання — це сила (<i>Ф. Бекон</i>).

- 158** Розкрийте значення прислів'їв і приказок. У яких ситуаціях можна їх використати? Розкажіть про роль прислів'їв і приказок у мовленні. Наведіть два-три приклади прислів'їв і приказок, у яких схарактеризовано людину.

1. Життя прожити — не поле перейти. 2. З усіх пристрасей заздрість найогидніша. 3. Мудрим ніхто не вродився, а навчився. 4. Привітному скрізь добре. 5. Без відваги зазнаєш зневаги. 6. Добре ім'я — найкраще багатство.

159 Продовжте прислів'я й запишіть їх, скориставшись довідкою.

1. Людина без друзів, що... . 2. Праця людину годує, а... .
3. Щоб навчитися плавати,... 4. Красна пава пером, а... .

Довідка: потрібно лізти у воду; що птах без крил; лінь марнує; людина — знанням.

 Яка інформація зацікавила вас найбільше? Чи вичерпні відповіді ви отримали на поставлені запитання? Чим збагатив вас цей урок? Над чим вам треба ще попрацювати?

- **160**
- I** Розкрийте у формі оповідання значення фразеологізму «гострий розум».
  - II** Випишіть із текстів художньої літератури п'ять афоризмів.
  - III** Запишіть шість прислів'їв і приказок, що характеризують людину з різних боків.

§22 ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Мудрість вікова

Фразеологізми — скарби нашої мови і народного досвіду (І. Франко).

Слово дня: дрáтва, цвях.

161 Визначте, між ким відбувається діалог. Підкресліть фразеологізми. Висловіть припущення про джерела цих фразеологізмів.

— На що скаржитесь?

— Та на все. Язик став, як подошва, у горлі наче хто цвяхи позабивав, у животі наче драгвою стягнуло. Очі наче клеєм налиті, у вухах мов шилом штрикає, а самого наче хто на копил натягнув (*З книжки «Україна сміється»*).

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1** Чому в мові виникають фразеологізми? Хто їх створює? Що є поштовхом до появи їх?
- 2** Для чого потрібні фразеологізми?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

162

Ознайомтеся зі змістом таблиці. Розкажіть про джерела фразеологізмів, доповнюючи відповідь прикладами.

Джерела фразеологізмів

Спостереження за вчинками людей, родинними стосунками, побутом	<i>з молоком матері</i>
Спостереження за світом природи	<i>мов заячий хвіст, як вітром здуло</i>
Професійна діяльність	<i>на живу нитку, кинути якір</i>
Антична міфологія	<i>нитка Аріадни, ахіллесова п'ята</i>
Біблія	<i>око за око, агнець Божий</i>
Усна народна творчість	<i>як Пилип з конопель</i>
Історія	<i>іду на Ви</i>
Художня література	<i>воювати з вітряками</i>
Вислови відомих людей	<i>Світ ловив мене та не спіймав (Г. Сковорода). Без надії сподіваюсь (Леся Українка).</i>
Запозичення з інших мов	<i>nota bene (зауваж)</i>

163

Поясніть значення фразеологізмів. Запишіть їх у такій послідовності:

I група: кравецькі, спортивні;

II група: рибальські, мисливські.

Кинути якір, з нічийним рахунком, пливати за течією, як з голочки, на хвості сидіти, клювати на живця, на живу нитку, на слід натрапити, не ликом шитий, на ловця і звір біжить, мертвий штиль, білими нитками шитий, на всіх парах, на засідку йти, стріляний птах, держати курс, змотувати вудки, удар нижче пояса, прийняти естафету, як загнаний звір, як на мене шито.

164

Доберіть і запишіть кілька фразеологізмів, у складі яких є слова «собака», «віл», «кішка». Поясніть їхні значення. Висловте припущення, чому в українській мові багато фразеологізмів із цими словами, а не, наприклад, зі словами «тигр», «слон», «кенгуру», «верблюд».

165 З'ясуйте значення й джерела фразеологізмів. За потреби зверніться до фразеологічного словника. Перекажіть міфи, з якими пов'язані фразеологізми.

Ні пуху ні пера, скатертю дорога, авгієві стайні, на роду написано, сім п'ятниць на тиждень, молочні ріки й кисільні береги, Соломонове рішення, золоті руки, стати на рушник, дати гарбуза, олімпійський спокій, Прометеїв вогонь.

 Що нового я дізналася/дізнався сьогодні на уроці? Я навчилася/навчився.... Ці вміння потрібні мені для того, щоб...

 166 I Знайдіть і запишіть сім фразеологізмів, що стосуються професійної діяльності людей.

II Підготуйте мультимедійну презентацію двох фразеологізмів античного походження.

III Напишіть есе «Фразеологізмів мудрість вікова».

§23 ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В МОВЛЕННІ ЛЮДИНИ І В ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ

Мій емоційний світ

Щастя на боці тих, хто вміє радіти (Арістотель).

Слово дня: одчайдух, оздоба.

167 Закінчіть фразеологізмами подані речення й запишіть їх. Замініть (усно) фразеологізми словами-синонімами. Порівняйте речення. Які ви вважаєте більш емоційними? У чому полягає роль фразеологізмів у мовленні?

1. Київ Марко знав як... . 2. Зранку лле дощ як... . 3. Ми з мамою схожі як... . 4. Яблук цього року вродило як... . 5. На нашій вулиці ростуть будинки як... . 6. З гори було видно село як... . 7. На стадіон Сергій біг... .

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Для чого використовують фразеологізми в мовленні? У художніх творах?
- 2 Яким стане мовлення без фразеологізмів?

3 Що треба зробити, щоб засвоїти якнайбільше фразеологізмів?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 Фразеологізми використовують, щоб мовлення стало **яскравішим, образнішим**. Уміле використання фразеологізмів засвідчує добре знання мови, історії. Мовлення, у якому трапляються фразеологізми, більш емоційне та виразне. Фразеологізми роблять спілкування цікавішим.

168 Замініть виділені слова фразеологізмами. Запишіть речення. Чи змінилися їхні зміст, емоційне забарвлення?

1. Школа від мого будинку *близько*. 2. Ці події відбувалися *давно*. 3. Бабуся прокидається *рано*.

Довідка: за царя Панька, рукою подати, ні світ ні зоря.

? **169** Знайдіть у тексті фразеологізми. Випишіть фразеологізми, які можна об'єднати одним словом. Поміркуйте, чому автор вкладає в уста одинадцятирічного хлопчика так багато фразеологічних синонімів. Яким постає хлопчик із тексту? Поясніть значення слова «одчайдух». У разі потреби зверніться до тлумачного словника.

Дід зауважив, що я одчайдух і весь удався в нього...

Після цього ми з дідом презирнулися, усміхнулися, мати посварилась на мене бровами і кулаком, а бабуся вирішила повести свого безклепкого внука до церкви. Там я мав і покаятися, і набратися розуму, якого все чомусь не вистачало мені. Та я не дуже цим журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, але й дорослим. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихалися обручі, губилися ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якимось втулявся аж у п'ятки й на в'язах стирчала макітра... (М. Стельмах).

170 Виберіть із довідки фразеологізми, що відповідають поданому тлумаченню. Складіть речення з двома фразеологізмами.

1. Дуже точно. 2. Невідомо, здійсниться щось, чи ні.
3. Ледарювати, нічим не займатися, нічого не робити.

- 4 Відвертати чийсь увагу розмовами; заморочувати.
 5. Виконувати примітивну, брудну роботу. 6. Бути постійно заклопотаним; мати багато роботи, турбот. 7. Поводитися необережно, здійснювати що-небудь небезпечно.

Довідка: вилами по воді писано; крутитися як білка в колесі; баки забивати; як в аптеці; байдики бити; бикам (волам) хвости крутити; гратися (грати, бавитися) з вогнем.

171 Прочитайте речення. Знайдіть у них фразеологізми, поясніть їхні значення. Для чого використовує фразеологізми письменник?

1. Серед майстрового люду найбільшої слави зажив мій дід Дем'ян. 2. Жив дядько Микола хоч і бідно, зате весело: він ніколи не впадав у журбу. 3. Та коли серце вже зупинялося од переляку, приходила полегкість: десь зовсім недалеко глупу ніч прокльовували голоси півнів. 4. У мене одразу похололо всередині й нашорошилися вуха. 5. Я вже хотів було податися назад, та в цей час мати побачила мене (*М. Стельмах*).

172 Складіть текст «Щастя на боці тих, хто вміє радіти» (Арістотель), використовуючи якомога більше фразеологізмів. У разі потреби зверніться до довідки.

Довідка: бути на сьомому небі, не чути землі під ногами, душа святкує, серце радіє.

 Чим збагатив мене урок? Чи досягнуто поставлених цілей? Що було найцікавішим і найкориснішим? Яким учнем / ученицею я сьогодні був / була на уроці?

 173 **I** Розкрийте у формі оповідання значення фразеологізму «місце під сонцем».

II Випишіть із текстів художньої літератури шість фразеологізмів.

III Складіть текст «Моя мрія», використовуючи якомога більше фразеологізмів.

Обереги родинного щастя

Оберіг родини — радощі дитини, мамина турбота, батькові слова...
Бабусина ласка, дідусева казка — із цим оберегом мрія ожива! (М. Федак).

Слово дня: утира́ч, стиро́к, поку́тник, весі́льний, плечові́й.

174 Прочитайте епіграф. Які слова є оберегами родинного щастя? Що вам про це відомо? Чи повний цей перелік? Про які обереги не згадано?

175 Прочитайте «слова дня». Що з переліку вам відомо, а що — ні? Який оберіг українських родин має такі назви?

Пригадуємо:

- 1 Які словники ви знаєте?
- 2 До яких із них ви найчастіше звертаєтесь?
- 3 Що вам відомо про словник фразеологізмів?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які є види фразеологічних словників?
- 2 Як побудований фразеологічний словник?
- 3 Як правильно ним користуватися?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

176 1 Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Усно перекажіть. Випишіть слова, які є для українських родин оберегами. Доберіть за словником фразеологізми, у яких є ці слова. Що нового ви дізналися? Спробуйте цей текст відтворити малюнком або схемою.

Дім захищав не лише від негоди, але й від зла, беріг чистоту людської душі. Тобто сама українська хатина вже була оберегом.

Рушники захищали дім і всю родину від «лихого ока», їх вшпалювали передусім над святими образами. Особливою силою наділяються речі, які переходять від покоління до покоління. Досить часто сімейним оберегом був весільний рушник.

Силу оберега мав і посуд. Щоб у домі панувала злагода, потрібно мати в господарстві і горщики, і горщиці.

Підкова як оберіг має одне значення — символ удачі, щастя, достатку й захист від злих сил.

За давнім звичаєм, у традиційній селянській оселі найсвятішим місцем вважався покуть, розміщений по діагоналі від печі й обов'язково «обличчям до сонця», тобто на схід (За матеріалами *folkmoda.net*).

II Чому вдома не варто зберігати надбитий посуд?

177

I Прочитайте українські прислів'я та приказки. Про кого так кажуть?

В очі любить, а за очі гудить. У тихому болоті чорти водяться. Верзе, що й купи не тримається. Вискочив, як Пилип з конопель. Він і комара не скривдить. І з води сухим вийде. Набалакає, що й на вербі груші ростуть. Вітер свище в голові. Гляне — молоко кисне. Говорить прямо, а робить криво. Говорить, мов клоччя жує. На язичі густо, а на ділі пусто. Наговорив сім мішків вовни, і всі неповні.

II До яких фразеологізмів подане прислів'я є синонімом?

Городить ні се ні те.

178

Прочитайте фразеологізми. Звірте їхні значення за словником. Які з них можна застосувати до персонажів літературних творів?

У чуже просо не пхай носа. Облизня спіймав. Сім п'ятниць на тиждень. Треба знати, де й що казати. Шукає вчорашнього дня. Влітку і качка прачка. З великої хмари малий дощ. І на сонці є плями. Поле словами не засівають. Співатиме півень чи ні, а день буде.

179

З'ясуйте за словником, що означають подані фразеологізми. Зробіть висновки, чому стільки прислів'їв присвячено одній проблемі.

Одна ластівка не робить весни. Одна рука в долоні не плече. Одне дерево ще не ліс. Одним пальцем і голки не втримаєш.

Що важливе для себе ви дізналися сьогодні? Чим корисна робота з фразеологічним словником? Які фразеологізми вас здивували? Якими фразеологізмами ви збагатили себе на уроці?

180

I Доберіть за словником фразеологізми, значення яких можна розтлумачити за допомогою поданих дієслів.

Глузувати, насміхатися; радіти; перешкоджати, заважати; покарати; кокетувати; втекти; мерзнути; переборщити; замовкнути; посваритися.

II Пригадайте, коли доречні подані фразеологізми. Опишіть детальніше одну із ситуацій.

- Від теплого слова і лід розмерзає.
- Віділлються вовкові овечі сльози.
- Гостре словечко коле сердечко.
- І від солодких слів буває гірко.

II Доберіть до поданих фразеологізмів якомога більше синонімічних. Звірте себе за словником.

Аж кишить. Море по коліна. Коли рак свисне. Замилювати очі.

Виконайте тестові завдання

1. З'ясуйте, у якому рядку всі словосполучення є фразеологізмами.

А читати по очах, читати повість, читати вголос

Б пекти раків, пекти хліб, пекти пеком

В злий собака, собаку з'їсти, придбати собаку

Г морський вовк, вовки виють, не бачити смаленого вовка

2. Фразеологізму «передати куті меду» відповідає тлумачення.

А перебільшувати

Б лякатися

В мовчати

Г натякати на щось

3. Позначте антонім до фразеологізму «байдики бити».

А бити ключем

Б працювати як мокре горить

В працювати не розгинаючи спини

Г бити по кишені

РОЗДІЛ III. ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

§25 ПОГЛИБЛЕНЕ ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ФОНЕТИКИ В 1–4 КЛАСАХ. ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

Не відкладаймо важливе на потім

Звуки — це щось надзвичайно своєрідне в мові, її жива плоть і кров
(А. Матвієнко).

Звуки української мови мають свою особливу музичальність (Д. Павличко).

Слово дня: лунати, склепіння.

Пригадуємо:

- 1 Що таке «звуки мови»?
- 2 Які звуки називаємо голосними, які — приголосними? Яка між ними різниця?
- 3 Чому ця тема важлива?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Для чого людині потрібно знати звуки мови?
- 2 Наскільки важливо бути уважним до вимови кожного звука?
- 3 Що спільного у словах *айфон*, *диктофон*, *смартфон*, *телефон*?
- 4 Чому важливо, користуючись цими приладами, дотримуватися правильної вимови?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 181 Уявіть, що було б, якби в мові були тільки голосні або тільки приголосні звуки. Висловіть свої міркування кількома реченнями.

Звуки природи... У їхньому оточенні зростає кожна дитина: скрипнули двері, брязкіт ключів (хтось прийшов!), шум води, свист чайника (скоро вечеряти!), легеньке постукування в шибку (дощик сіється!).

Змалечку звуки мали для нас значення, ми їх по-своєму розшифровували. Одним раділи, інших боялися, якихось очікували... Виходить, наше життя зіткане зі звуків?!

182

I Прочитайте виразно речення. Назвіть слова, за допомогою яких ми зміст сприймаємо на слух. Запишіть їх у зошити. Підкресліть букви, що позначають у вписаних словах голосні й приголосні звуки. Установіть кількість звуків і букв у цих словах. Зробіть висновок, яких звуків в українській мові більше.

1. Знову озвалася трембіта, але вже іншим голосом. 2. Смереки гуділи, як дзвони. 3. Стукіт сокири розбудив інших птахів. 4. Суботнього ранку в листі вкрадливо зашемав дощ. 5. Дзижчали дикі шершні, принажені квітками крушини, тьохкали в горішнику щиглі (З творів М. Дочинця). 6. У шибку постукала гілка: «Тук-тук» (О. Печорна). 7. Шум дощу за вікнами змішується зі звуками падінь мільйонів срібляних крапель... (В. Гук). 8. Старі дерева в саду розхитувалися й скрипіли, молодші похливно тріпотіли. 9. Гроза гуркотіла все більше, у шибки посипало градом (З творів Н. Гербиш).

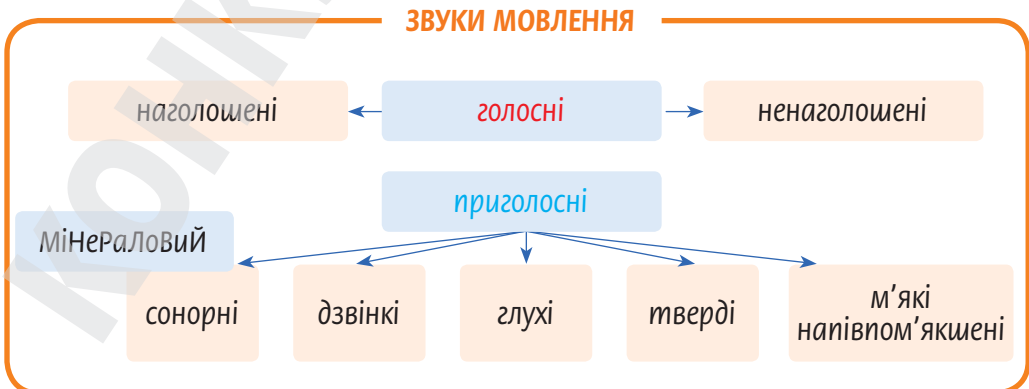
II Розкажіть, із якими звуками у вас асоціюється шум дощу, свист вітру, стукіт дятла по дереву, скрип хвіртки.

Зверніть увагу!

Неправильно	Правильно
звук звучить	звук лунає

183

Розгляньте схему. Розкажіть, на які групи і підгрупи поділяють звуки мовлення в українській мові. Наведіть приклади на кожен групу й підгрупу звуків.

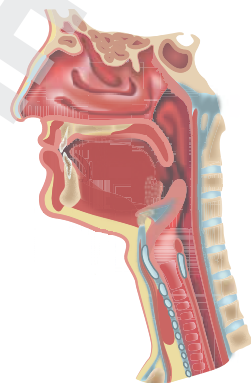

- 184** Поясніть математичний вираз на матеріалі фонетики української мови. Складіть подібний приклад, беручи до уваги кількість сонорних, дзвінких, глухих.

$$6 + 32 = 38$$

- 185** Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Назвіть звуки і букви у виділених словах. Під час вимови яких звуків виникають перепони (зімкнені губи, притиснутий до зубів язик тощо)? Чи виникають такі перепони під час вимови голосних звуків? Чому вуха назвали контролерами?

Здається, що говорити легко: звуки, слова й навіть цілі фрази наче самі вистрибують у вас із рота. Насправді все не так просто: у нашому організмі в цей час працює *цілий* «завод» з виробництва звуків. Замість станків на «заводі» — органи мовлення. Для того, щоб звук з'явився на світ, трудяться легені, дихальне горло, гортань, рот, ніс, губи, *язик*. Це й є органи мовлення, їм усім вистачає роботи! А наші вуха — контролери. Вони завжди на посту: як тільки людина не так вимовила у слові звук — вуха відразу почує (*І. Підгаєцька, І. Постникова*).

- 186** Вимовте голосно по черзі спочатку голосні [a], [o], [e], а потім приголосні [в], [з], [д]. Чому голосні називають «ротовідкривачами», а приголосні — «ротозакривачами»? Дайте зв'язну відповідь.

- 187** Прочитайте текст. Висловіть згоду чи незгоду з позицією голосних звуків. Відповідь ілюструйте прикладами. Розіграйте діалог між дзвінками і глухими приголосними.

Міркували якось звуки в слові,
Ті, яким наймення — Голосні,
Що вони найважливіші в мові,
Що вони озвучені одні.

Кожен склад утворюється ними.
Завжди ставлять наголос на них.
Недаремно ж звуться Голосними!
Інші звуки всі — при Голосних.

А. Бортняк

188 Назвіть різні приголосні звуки в парах слів. Які звуки допомагають нам розрізнити за смыслом слова? Доберіть дві-три пари інших слів, які розрізнялися б лише одним голосним чи приголосним звуком. Назвіть усі приголосні у виділених словах. До яких частин мови належать ці слова?

Галка — балка; калина — малина; *стан* — *стань*; сон — тон; голос — колос; ми — ви; річ — ніч; дим — дім.

189 Вимовте слова першого стовпчика без початкового звука, другого — без останнього. Висловте припущення, чи може звук розрізнити значення слова.

марка
грізний
край
допис

казкар
жарт
земляк
табун

190 Назвіть звуки і букви у словах. Вимовте спочатку голосні, а потім приголосні звуки у виділених словах. Схарактеризуйте звуки. Які слова, на вашу думку, можуть передавати аромат? Які зі слів можна використати, щоб передати свої відчуття? Складіть словосполучення з цими словами.

Кава, шелест, *конвалія*, лимон, лаванда, тиша, дим, *щербет*, сунічки...

191 Прочитайте по черзі кожен скоромовку кілька разів спочатку в повільному, потім — у зручному і швидкому темпах. Намагайтеся не припуститися жодної помилки. Слідкуйте за власним мовленням і мовленням однокласників / однокласниць.

1. У сіренької горлички туркотливе горлечко. 2. Кричав Архип, Архип охрип, не треба Архипу кричати до хрипу.

192 **I** Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Поясніть, як ви розумієте зміст виділеного речення. Відповідь ілюструйте прикладами. Випишіть із тексту троє слів, у яких різна кількість букв і звуків.

Недаремно ж кажуть — «море звуків». А море можна слухати безкінечно. Так само безкінечно, як і дивитися на вогонь, вдивлятися в нічне небо.

Але все це так само пов'язане зі звуками.

Тиші немає.

Ідеальної тиші!

Життя грає свою симфонію навіть під землею! Варто лише встромити лопату й перевернути пласт, аби впевнитись у цьому. *Світ облутаний звуками, мов судинами. Від них не сховатися, не втекти, навіть затуливши вуха.*

Але ось що я зрозумів тоді: їх, ці звуки, можна записати, вдихнути в них ритм, вибудувати в певному порядку і наділити гармонією, розіклавши на партитури (*І. Роздобудько*).

- II Опишіть свої відчуття, коли ви чуєте звук будильника, дзвінка на урок або з уроку. Чи ці звуки можна назвати звуками мови? Чому?

Що нового ви дізналися сьогодні? Які почуття викликала у вас тема уроку? Чи на всі запитання ви одержали вичерпну відповідь? Що було найважливішим на уроці? Чому не треба відкладати важливе на потім?

193

- I Прочитайте текст. Складіть подібний про свої враження від звуків природи (шуму струмка, співу пташок тощо).

Ви чули колись, як закипає чайник? Авжеж, чули! Та чи слухали? Отак, щоб свідомо записувати звуки від зростаючого шепотіння й ш-ш-ш-шипіння, яке прискорено переходить у хрип-п-п-п-п, по тому булькання-й-белькотіння і аж до промовистого «кляцццц» із повільним видиханням втомленої від натуги води (*М. Титаренко*).

- II Ознайомтеся з текстом. Запишіть другий абзац, доповнивши його словами, необхідними за змістом. Намалюйте комікс про вимову голосних і / або приголосних звуків.

Людина завжди жила у світі звуків і шуму. Можна слухати, як шумить вода: дзюркіт струмка, шум прибою, крапельки дощу. Ці звуки заспокоюють, знімають стреси.

Інколи доводиться перетворювати звуки на слова, як, наприклад, у коміксах. Щойно починає падати дощ, ми чуємо... . Коли розгулялася злива, то ... . Свист можна передати словом ... , стрибок людини — ... , падіння важкого предмета — ... .

- III Завдання для спостережливих. Уявіть літній ранок з усіма його звуками й барвами. Запишіть усі звуки (а в дужках — розшифрування до них), якими повниться ця пора доби. Які звуки — голосні чи приголосні — переважають? Чому?

§26 НАГОЛОС В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ. ОСОБЛИВОСТІ ВИМОВИ Й НАПИСАННЯ НЕНАГОЛОШЕНИХ ГОЛОСНИХ

Вплив діяльності людини на природний світ

Наголос називають «биттям серця» в слові. Погодимось із таким порівнянням: наголос зумовлює звукове обличчя слова (В. Русанівський). Раніше природа лякала людину, а тепер людина лякає природу (Ж. Кусто).

Слово дня: виднокóло, обері́г.

Словник. *Обері́г* — предмет, якому приписують надприродну здатність відвертати від його власника хвороби, біду, приносити щастя і гаразди, чарівний предмет, що призначений захищати свого власника. Також вважають, що він може принести удачу, запобігти небезпеці, поліпшити стан здоров'я. Через це обереги зажили неабиякої популярності ще з давніх-давен.

Пригадуємо:

- 1 Що таке наголос?
- 2 Які звуки називаємо наголошеними, які — ненаголошеними?
- 3 Чому завжди потрібно дотримуватися правил наголошування?
- 4 Як вимовляємо ненаголошені голосні [e], [и]?
- 5 Як перевірити правильність написання ненаголошених голосних?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Де можна знайти інформацію про правильне наголошування слова?
- 2 Чи впливає наголос на вимову звуків?
- 3 Чому є різниця у вимові й написанні ненаголошених голосних?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

194 Уявіть, що сталося б, якби в українській мові не було правил наголошування звуків. Висловіть свої міркування кількома реченнями.

195 **I** Позначте наголос у поданих словах. Які труднощі виникли? Від чого залежить значення виділеного слова? Висловіть припущення про те, який наголос в українській мові — рухомий чи нерухомий (сталий).

Багаття, верба, видноколо, оберіг, олень, *замок*, земля, земле, кишенья, колесо, колія.

II Складіть і запишіть речення зі словом «оберіг». Розкажіть, що вам відомо про українські обереги.

196 Для тих, хто вивчає англійську мову. Прочитайте слова. Визначте наголос у них. Які правила наголошування слів в англійській мові ілюструють ці слова?

Purple, rainy, happy; decide, relax, receive, among, between.

197 Прочитайте речення. Що їх об'єднує? Чи можна вважати їх текстом. Визначте, яка інформація є для вас відомою, яка — новою.

1. Наголос — це вимова одного зі складів слова з більшою силою голосу. Склад, на який падає наголос, називаємо *наголошеним*, інші склади в слові є *ненаголошеними*.
2. Наголос може бути закріпленим за певним місцем у слові і вільним. Наприклад, у чеській мові завжди наголошений перший склад, у польській — передостанній, у французькій — останній.
3. В українській мові наголос *вільний*, тобто не закріплений за одним зі складів.
4. У різних формах одного слова можуть бути наголошеними різні склади: *тарілка* — *тарілки*, *лялька* — *ляльки*.
5. Низка слів має подвійний наголос : *алфавіт* — *алфа́віт*, *весняний* — *весня́ний*, *завжди* — *за́вжди*.
6. Якщо маєте сумнів, як правильно наголошувати слово, зверніться до *орфоепічного* словника.

198

Запишіть слова і поставте наголос. Спостерігайте за тим, які голосні вимовляємо чітко. Чим відрізняється вимова наголошених і ненаголошених [е], [и]? Висловіть припущення, чи впливає на вимову голосних місце наголосу.

Весняний — весно, земля — земле, символ — символічний, стрекотати — стрекіт.

199

Розгляньте уважно таблицю. Поставте в групі запитання за її змістом. Доберіть власні приклади, ілюструючи наведені правила.

Написання ненаголошених голосних у коренях слів

Написання е, и перевіряємо наголосом:	
● зміною форми слова	<i>вѐрба — вѐрби, дѐрево — дѐрѐв</i>
● добором спільнокореневого слова	<i>сиви́на — сівий, медо́вий — мед</i>
Пишемо е:	
● якщо ненаголошений випадає	<i>човен — човна</i>
● у буквосполученнях -ере- , -еле- , що є складником однієї значущої частини слова — префікса, кореня або суфікса (це правило застосовується лише для власне українських слів, пор.: <i>периметр</i>)	<i>череда, пелехатий</i>
● у суфіксах -ен- , -еньк- , -есеньк- , -тель-	<i>зроблений, вишенька, малесенький, учитель</i>
Пишемо и:	
● у буквосполученнях ри , ли	<i>дрижати, глитати</i>
● у коренях -бир- , -дир- , -мир- , -пир- , -стил- , якщо далі є наголошений [а]	<i>забира́ю, задирáю, завми́раю, засти́лаю</i>
● перед складом з наголошеним [у] та [і] звук [о] уподібнюється до звука [у] й вимовляємо так: [оʏ]	<i>зозу́ля, поду́шка, кожух, поті́к</i>
● якщо не можна дібрати перевірене слово, написання перевіряємо за орфографічним словником	<i>лева́да, легенда́, кишенья́</i>

200 Уставте пропущені букви. Поясніть правила вживання їх, користуючись таблицею. Підкресліть слова, написання яких потрібно перевіряти за словником. Складіть словосполучення з будь-якими трьома словами.

Б..резовий, скр..паль, п..ріг, ож..ледиця, ш..лестить, ч..пурити, см..река, гр..міти, з..мовий, бл..щати, п..ктораль, кр..вавий, в..мова, в..давництво, г..лубка, пр..годи, с..рдитий, л..гкий, к..зуля, пр..рода, віт..р, бл..скавиця, н..сти, др..жати, груд..нь, ст..регти.

201 Пригадайте, що таке транскрипція. Прочитайте подані у фонетичній транскрипції слова й запишіть їх, розкривши дужки. Поясніть правила написання ненаголошених голосних. Складіть речення з другим і третім словами. Поясніть різницю в їхньому значенні й написанні.

[ви^едноко́ло], [кле^ино́к], [кли^ено́к], [сте^ипові́к], [при^еро́дний], [си^емвол'ічний], [те^ирно́п'іл'с'кий].

202 Доберіть антоніми до поданих слів. Запишіть слова парами. Підкресліть ненаголошені голосні. Складіть речення з трьома словами.

Наступний, літній, ранковий, поразка, спокій, доганяти, майбутній.

203 Прочитайте виразно текст. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Обґрунтуйте орфограми. Поміркуйте і скажіть, які правила варто застосувати, аби уникнути орфоепічних помилок. Доберіть синоніми до виділеного слова. Яку проблему порушено в тексті? Чому, на вашу думку, автор закликає задуматися «про цей з..лений світ»? Що може зробити кожен для збереження його?

Чи буде синім вогн..ком *яріть*

П..трів батіг?

І чи ш..пшина буде?

Задумайтесь про цей з..лений світ.

І зб..режіть його нащадкам, люди!

І. Світличний

? **204** Уставте замість пропусків потрібні букви. Поясніть написання ненаголошених голосних. Яку проблему порушено в тексті? Розкажіть, що ви робите для поліпшення ситуації.

Пр..рода, у якій вам, молодим, дов..деться жити, забруднюється, піддається руйнуванню, знищується. Чи багатьом

із вас пощастило бач..ти прозору річкову воду, чистий пісок, насолоджуватися тишею без ревіння моторів, дихати чистим повітрям?

На сьогодні стан навколишнього с..р..довища у світі науковці оцінюють як незадовільний. Треба н..гайно діяти (З Інтернету).

205 Доповніть речення. Складіть подібне речення.

Щоб визначити *е* чи *и* писати в слові *в..селковий*, необхідно...

Щоб визначити, яку букву писати в слові *д..станція*, необхідно...

 Що нового ви дізналися сьогодні? Які почуття викликала у вас тема уроку? Чи на всі запитання ви одержали вичерпну відповідь? Що було найважливішим на уроці? Що, на вашу думку, означає дбати про довкілля?

 206 Уставте пропущені букви, поясніть написання. Складіть речення з трьома–чотирма поданими словосполученнями.

Б..зпека життєдіяльності, ц..фрове с..редо..ще, достовірність дж..рел, прав..ла для велосип..диста, фінансові р..сурси родини, ощадл..ве в..кор..стання, повторне п..р..роблення вторинної с..ров..ни, прав..льне харчування.

II Випишіть з орфоепічного словника п'ятнадцять нових для вас слів. Складіть речення з трьома з них.

III Напишіть есе «Як людина впливає на довкілля».

§27 Приголосні тверді й м'які, дзвінки й глухі. Вимова приголосних у корені слова

Помічаймо красу і милуймося нею

Українську мову називають милозвучною, дзвінкою, слов'їною. А це характеристика її звукової сторони, її мелодики, інтонації (О. Сербенська).

Багато людей весь тиждень чекають п'ятницю, весь місяць — свята, весь рік — літа і все життя — щастя. А потрібно радіти кожному дню та насолоджуватися кожною миттю (Ошо).

Слово дня: духмяний, моріжок, косовіця.

Словник. *Духмяний* — який має сильний запах, ароматний, запашний, пахучий. *Моріжók* — зелена травичка.

Пригадуємо:

- 1 Які приголосні називають твердими?
- 2 Які приголосні не бувають м'якими?
- 3 Які приголосні й чому називають дзвінками?
- 4 Чому приголосні називають глухими?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як визначити дзвінкість чи м'якість приголосного?
- 2 У яких позиціях приголосні бувають м'якими?
- 3 Як правильно вимовляти приголосні в корені слова?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

207 Чи варто піклуватися про правильну вимову слів, якщо тебе й так розуміють?

208 Прочитайте вголос епіграфи. Зверніть увагу на вимову шиплячих. Як ви розумієте значення вислову «радіти кожному дню та насолоджуватися кожною миттю»?

209 Прочитайте виразно тексти. Визначте, який звук авторки використовують для зображення картин природи. Розкажіть, які картини постають у вашій уяві, коли ви читаєте ці тексти. Здійсніть спостереження: покладіть пальці на гортань і вимовте по чергово звуки [р], [с]. Під час вимови якого звуку ви відчули напруження голосових зв'язок? Повправляйтеся у вимові інших приголосних, наприклад, [б], [п], [в], [ф]. Зробіть висновок, чому звуки називають дзвінками і глухими. Схарактеризуйте приголосні у виділених словах, користуючись таблицею на с. 87.

Радуюсь росяним ранкам,
руті, ромашці, рум'янку,
раннім ранетам,
ренклодам,
рідним рукам, родоводу
(*Леся Дмитерко*).

Скотився серпень стежкою,
спочив,
Соромлячись сказати сонцю
слово,
Стелився самовіддано, сливово
Серпанком світлим серед сти-
глих слив (*І. Лахоцька*).

Словник. *Ренклóд*, -у, чол. Група сортів сливи з круглими, звичайно жовтими або зеленими плодами.

Рум'янок 1. -нку, чол., розм. Те саме, що ромашка.

2. -нку, чол., розм., рідко. Те саме, що рум'янець.

Ранёт, ренёт, -у, чол. 1. Південний високоцінний сорт яблунь. 2. Плід цього дерева.

Поділ приголосних звуків за участю голосу

Дзвінки

[б], [б'], [д], [д'], [з], [з'], [дз], [дз'], [ж], [дж], [г], [г']
ДЗиГа «ДЖ» — ГаЗДа БіЖи!

Глухі

[п], [т], [т'], [с], [с'], [ц], [ц'], [ш], [ч], [к], [х], [ф]
ЧуК ПиШе Ці ФоКуСи ТиХо

- 210** Прочитайте речення, дотримуючись орфоепічних норм. Визначте речення, що допоможе запам'ятати всі глухі приголосні української мови. Запишіть його в зошити. Запам'ятайте, адже це допоможе вам у подальшому.

А Ще фокус — і чашка з чаєм.

Б Цап хоче фісташок.

В Чи є фото цих пташок?

Г Сипучі продукти з мішка щезли (О. Остапченко).

- 211** **I** Прочитайте слова. На якому уроці ви їх використовуєте? Доповніть перелік ще чотирма-п'ятьма словами, схарактеризуйте в них приголосні.

Галактика, система, планета, країна, материк, сузір'я, небо, зірка, пустеля, степ, рельєф, життя, тепло, вода.

- II** Запишіть слова у два стовпчики:

- ті, що починаються із дзвінкого приголосного;
- ті, що починаються з глухого приголосного.

- 212** Замініть у словах першої колонки початковий приголосний парним йому глухим або дзвінким, а в словах другої колонки — кінцевий приголосний. Наведіть два-три подібні приклади.

ГОЛОД
кава
МИЛО
жити

газ
гриб
короб
проріз

- 213** Запишіть слова, подані у транскрипції. Схарактеризуйте приголосні звуки.

[син] — [син']; [стан] — [стан'], [ра́са] — [р'а́са], [сад] — [с'ад'].

- 214** Прочитайте виразно вірш. Розкажіть про вимову приголосних у виділених словах. Випишіть із тексту слова з пропущеними буквами. Запишіть їх відповідно до орфографічних правил.

НЕБО В ТОПОЛЯХ

Де сонце на ясному в..дноколі
Лоскоче крас..нь-віт..р у хмарках,
Тр..мають небо треп..тно тополі
На кострубатих* стомл..них гілках.

Бояться, бідні, навіть ш..л..с..тіти,
Завмерли, загубивши часу *біг*,
З в..*ришків* щоб ненароком не впустити
Той незорий світу об..*ріг*.

Т. Чорновіл

- 215** Розгляньте таблицю. Розкажіть за нею про правила уподібнення приголосних в українській мові. Відповідь ілюструйте прикладами з довідки на с. 89.

Уподібнення приголосних звуків

Уподібнення — це наближення звучання одного звука до іншого.

У результаті уподібнення:

● Глухий перед дзвінком переходить у парний дзвінкий: <i>молотьба</i> — [молод'ба́], <i>просьба</i> — [проз'ба́] і навпаки дзвінкий перед глухим уподібнюється до парного глухого: <i>нігті</i> — [н'іхт'і]	● Під впливом наступного м'якого попередній звук стає м'яким або напівпом'якшеним: <i>милість</i> — [міл'іс'т'], <i>кузня</i> — [ку́з'н'а]	● У вимові близькі звуку вимовляємо як один подовжений звук: [з]+[с], [ш] = [з:], [ш:]; [с:охнути], [ш:иток] [з]+[ж] = [ж:]; [рож:ари'єти] [ч]+[ц] = [ц:]; [у руц':і] [ш]+[с] = [с:]; [коти'с':а]

Глухі приголосні перед дзвінкими (але не перед [м], [н], [р], [л], [в], [й] — *МиНеРаЛоВиЙ*) уподібнюються до парних їм дзвінких. Це відбувається приблизно в дванадцяти незапозичених словах (*боротьба, Вишгород, молотьба, клятьба, просьба, лічба, Великдень, повсякденний, якби, аякже, отже, осьде*) та в кількох запозичених (*айсберг, анекдот, баскетбол, вокзал, екзамен, екзотика, локдаун, рюкзак, футбол*). Їх можна запам'ятати. **Увага!** Слова *косьба*, яке іноді наводять як приклад уподібнення, в українській мові немає, натомість є слово *косовиця*.

Довідка: айсберг, пісня, вогкий, зсув, екзамен, різні, пісня, розжеврїтися.

216

Розподіліть слова у дві колонки:

- слова з уподібненням приголосних, що можна перевірити за допомогою зміни форми слова або добором спільнокоренових слів;
- слова, написання яких можна перевірити лише за орфографічним словником.

Якби, полегшення, вогкий, екзамен, мигтить, дігтяр, екзотика, боротьба, нігтик, кігті, бігцем, Вишгород.

217

Запишіть слова, обравши потрібний варіант написання. Усно складіть словосполучення з наведеними словами.

Во(г, х)ко, про(з, с)ьба, Вели(г, к)день, кі(г, х)ті, стере(г, х)-ти, (з, с)цідити, ле(г, х)ко, лі(дж, ч)ба, змо(г, х)ти, ая(г, к)же.

Чи на всі запитання ви одержали вичерпну відповідь на уроці? Що було найважливішим під час вивчення теми? Що, на вашу думку, означає «помічати красу»?

218

- I Складіть карту пам'яті «Приголосні тверді й м'які, дзвінкі й глухі».
- II Складіть і запишіть троє-четверо речень, усі слова в яких починалися б однаковими буквами.
- III Прочитайте текст. Чи всі принади липня назвала авторка? Напишіть продовження тексту або опишіть принади осені.

Липню принад не бракує. Гаряче сонце і прохолодні роси. Терпкі вишні й солодка малина. Бурхливі грози й тихі вечори. У липні минає маківка літа. І саме в липні починають бігти наввипередки з сонцем соняшники (А. Акуленко).

§28 Позначення м'якості приголосних на письмі буквами **ь, і, є, ю, я**. Правила вживання м'якого знака

Робота над власними помилками

Не припуститися помилок — прожити неповноцінне життя (С. Джобс).
Обстоювати помилку — двічі помилятися (Баскське прислів'я).

Слово дня: оболонь, обстоювати.

Словник. *Оболонь* — заплавні луки.
Обстоювати — захищати, боронити від кого-, чого-небудь.

Пригадуємо:

- 1 Які букви позначають м'якість приголосних на письмі?
- 2 У яких випадках букви *є, ю, я* позначають один звук і м'якість попереднього приголосного, а в яких — два?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які приголосні називають напівпом'якшеними? Чому?
- 2 Як перевірити, чи треба у слові ставити м'який знак?
- 3 Чому в слові *більший* пишемо м'який знак, а в слові *менший* — ні?
- 4 Після яких букв ніколи не пишемо м'якого знака?
- 5 Як треба працювати над помилками?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 219 Спрогнозуйте, що могло б статися у місті, якби в ньому жили люди, що погано знають правила орфографії.

220 Порівняйте вимову звуків, позначених однаковими буквами. Запишіть дві пари слів у транскрипції. Як, на вашу думку, впливає [і] на вимову попередніх приголосних?

Багет — біг, папір — пір'я, веселка — вітер, мати — мідь, фартух — фізика.

221 Розгляньте таблицю. Розкажіть за її змістом, як відбувається розподіл звуків української мови за твердістю / м'якістю.

 Приголосні бувають тверді і м'які: наприклад, *син* — *синь*: [син] — [син'];

['] — позначення м'якості приголосного;
 ['] — позначення напівпом'якшення приголосного.
 Тверді, що не мають парних м'яких, перед **і, я, ю, є** стають *напівпом'якшеними*, наприклад: *білий, бязь, бюро*: [б'ілий], [б'аз'], [б'урó].

32 звуки	[б], [п], [в], [м], [ф], [г], [ґ], [к], [з], [ж], [ч], [ш], [дж]	13 твердих, що не мають парних м'яких звуків
	[д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [дз], [р] <i>Де Ти З'їСи Ці ЛиНу?</i> [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [дз'], [р'], [й]	9 пар + 1 завжди м'який [й]

222

1 Пригадайте з уроків англійської мови, що таке транскрипція. Ознайомтеся з правилами запису в транскрипції.

Фонетична транскрипція — це спосіб передачі на письмі звукового мовлення.

Правила запису в транскрипції:

1. Слово, текст, записані в **транскрипції**, беремо в квадратні дужки: [кр'іт].
2. Усі слова для запису транскрипцією, навіть власні назви, пишемо з **малої літери**: [сашкó], [одéса].
3. Ставимо наголос: [горóд], [крíга].
4. Маленькою буквою вгорі позначаємо звук, до якого наближається у вимові основний звук: [дéре^нво].
5. Букви **я, ю, є, ї, ь, щ** у транскрипції не вживаємо.
6. Букви **я, ю, є** на початку слова, після апострофа та голосних позначають два звуки [йа], [йю], [йе], а після приголосних один — [а], [у], [е]: *яблуко* [йáблуко], *ясно* [р'áсно], *співає* [с'п'івáйе].
7. Буква **ь** не позначає звука, а слугує тільки для позначення м'якості приголосного: *синь* [син'].
8. М'якість приголосного позначаємо рисою вгорі ['].

9. Подвоєння й подовження звуків позначаємо так: [:] [r'íl':á].
10. Звуки [дж], [дз], [дз'] позначаємо так: [джу́ра], [дз'об].
11. Буква *ї* завжди позначає два звуки [йі]: *їхати* [йіхати], *колії* [кóл'йіі].
12. Буква *щ* завжди позначає два звуки [шч]: *щука* — [шчу́ка].

II Запишіть у транскрипції слова *щастя, радість, зілля, юність, земля*.

223 Визначте кількість звуків і букв у словах. Чи завжди кількість букв і звуків збігається? Чому?

Ялинка, свято, духмяний, заява, в'юн, юнак, любити, єднати, гравюра, поєднання, сьомий.

Букви *я, ю, є* можуть позначати один і два звуки

1 звук	2 звуки
Після приголосного позначають м'якість попереднього приголосного (як і м'який знак) і голосні [а], [у], [е]: <i>лялька</i> [л'áл'ка], <i>люди</i> [л'у́ди], <i>сине</i> [сін'е]	В інших позиціях (на початку слова, після голосного, після апострофа й м'якого знака) позначають два звуки <i>йа, йу, йе</i> : <i>яма</i> [йáма], <i>рояль</i> [ройáл'], <i>зв'язок</i> [звйáзók]

224 I Запишіть слова у дві колонки:

- ті, у яких букви *я, ю, є* позначають м'якість приголосних на письмі;
- ті, у яких ці букви не позначають м'якість попереднього приголосного.

М'ята, таблиця, колосся, поява, юшка, з'юрмитися, морквяний, під'юджувати, єпископ, кар'єра, бюро, буряк, цвях, нюанс.

II Наведіть 2–3 власні приклади слів, у яких різна кількість звуків і букв.

225 Розгляньте уважно таблицю. Доберіть власні приклади для ілюстрування наведених правил.

Уживання м'якого знака

Ставимо	Не ставимо
<ul style="list-style-type: none"> Після букв <i>д, т, з, с, ц, л, н</i> та <i>дз, (Де Ти З'їСи Ці ЛиНи?)</i> на позначення м'яких перед наступним твердим (крім <i>л</i>), що закінчують склад: <i>батько, дядько, призьба, хвацько, пальці, смалець, кіньми, перець, гедзь.</i> Після букв на позначення м'яких приголосних перед <i>о</i> в середині складу: <i>польова (квітка), утрóх.</i> У суфіксах <i>-цьк-, -зьк, -ськ-</i>: <i>козацький, сільський, кавказький.</i> У суфіксах <i>-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-</i>: <i>яснесенький, тихесенький, малесенький, калинонька, білісінький, манюсінький.</i> Після <i>л</i> перед буквами на позначення приголосних: <i>учительська, галька</i> 	<ul style="list-style-type: none"> Після <i>б, п, в, м, ф</i>: <i>дріб, степ, кров, сім, верф.</i> Після <i>ж, ч, ш, щ</i>: <i>річ, подорож, дощ.</i> Після <i>н</i> перед <i>ж, ч, ш, щ</i> і суфіксами <i>-ств-, -ськ-</i>: <i>інший, громадянство, уманський, але: доньчин (донька), няньчити (нянька), бриньчати (бринькати).</i> Після <i>р</i> у кінці складу: <i>повірте, Харків, гірко; винятки Горький, Зорькін.</i> Після букв, що позначають м'які приголосні, крім <i>л</i>, якщо за ними ідуть інші букви на позначення м'яких приголосних: <i>пізнє, танці, радість, пісня</i>

226 Уставте, де потрібно, м'який знак. Складіть речення з трьома словами.

Вінниц..кий, львівс..кий, волин..с..кий, ірпін..с..кий, риз..бяр, емул..сія, мален..кий, економіч..ний, хар..ківс..кий, нян..чити, щіл..ний, календар.., сіл..с..кий, учител..с..кий, лагідніс..т.., оболон..с..кий, вишен..ка.

227 Запишіть слова, подані в транскрипції, відповідно до орфографічних правил.

[мал'овні́чий], [мар'і́упол'с'кий], [м'і́л'йо́н], [л'од'а́ник], [утр'óх], [с'і́л'с'кий], [т'м'а́ний].

228 Виправте помилки в оголошеннях.

На вулиці
Новояблуньській
відкрили нову
крамницю.

Запрошуємо на
маловничі озера
Волинської
області!

Навчимо грати
на сопільці.

229 Уставте, де треба, м'який знак. Поясніть особливості написання слів кожного рядка.

1. Дівчин..ці, в оболон..ці, на вишен..ці.
2. На сопільці, у спілці, на кульці, у люльці.
3. Голинь — голин..с..кий, Умань — уман..с..кий.

230 I Ознайомтеся з правилами написання буквосполучень *йо*, *ьо*. Доповніть їх прикладами з довідки. Здійсніть взаємоопитування.

Буквосполучення *ьо* пишемо після букви для позначення м'якості приголосного перед *о*: *всього*, *сьогодні*, *трьох*, *цього*. Буквосполучення *йо* пишемо:

- 1) на початку слова та після букви, що позначає голосний: *йод*, *йорж*, *майор*, *район*.
- 2) після букви на позначення приголосного, переважно на початку складу: *бульйон*, *війокати*, *мільйон*.

Довідка: йому, завойовник, майонез, його, курйоз, тьохкати, льон, Соловійов, Корольов, чийого.

II Запишіть у транскрипції виділені слова.

231 Запишіть речення, уставляючи, де потрібно, м'який знак. Схарактеризуйте приголосні у виділених словах. Поясніть, як ви розумієте вислів, який найбільше сподобався. Розкажіть, як ви намагаєтеся уникати помилок. Чи трапляються на цьому шляху перешкоди? Як ви їх долаєте?

1. Той, хто *робит..* помилки, — попереду того, хто не робит.. нічого. Помилки, *якщо* їх визнавати, обертают..ся з утрат на здобутки (*М. Дочинець*).
2. Що *біл..ше* зусил.. ви

докладете, то біл..ше можливостей перед вами відкриет..ся (Н. Вуйчич). 3. Не помиляєт..ся той, хто нічого не робит.. . Не бійтеся помилятися — *бійтеся* повторити помилки (Т. Рузвельт).

 Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Які емоції виникли у вас під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим треба ще попрацювати?

- **232**
- I** Складіть таблицю «Правила написання буквосполучень *йо,ьо*». Доберіть самостійно по п'ять прикладів на кожне правило.
  - II** Здійсніть спостереження: уважно прочитайте вивіски, рекламні буклети, оголошення. Якщо знайдете помилки, виправте їх і запишіть текст правильно.
  - III** Напишіть есе «Чи легко боротися з помилками?».

§29 ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ГРАФІКИ В 1–4 КЛАСАХ. ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРАФІКИ (ВІДПОВІДНІСТЬ ЗВУКІВ І ГРАФІЧНИХ ЗНАКІВ, ЗВУК [ґ] І БУКВА ґ)

Долаємо труднощі — набуваємо впевненості

Найважча дорога завжди веде до вершини (К. Агілера).
Тобі обов'язково все вдасться, просто треба йти до мети маленькими кроками.
Кожне завдання, навіть найскладніше, треба починати з простого — з один, два, три... (М. Удуд).

Слово дня: зарадити, наснага, шанувати, гуртóm, запобігти, не зволікати, мерщій.

Словник. *Наснага*, и, жін. 1. Фізична енергія; сила.

Пригадуємо:

- 1** Що таке графіка?
- 2** Чи завжди є відповідність між звуками і буквами?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які знаки становлять графічну систему мови?
- 2 Навіщо потрібно знати особливості української графіки?
- 3 Наскільки важливо бути уважним до кожної букви?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

233 Уявіть, що було б, якби слова «жили» в мові без лексичного значення. Висловіть свої міркування.

234 Ознайомтеся із тлумаченням слова. Складіть речення із цим словом.

Графіка — 1. Вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є малюнок, виконаний на папері, тканині і т. ін. олівцем, пером, пензлем, вуглиною або відтиснутий на папері зі спеціально підготовленої форми; твори цього мистецтва.

2. (лінгв.) Письмові чи друковані знаки, що відбивають звуки мови, інтонацію і т. ін.

235 Розгляньте малюнки. Розкажіть, що вам відомо про письмо, становлення українського алфавіту. Пригадайте, у яких життєвих ситуаціях ми використовуємо алфавіт. Висловіть припущення, що об'єднує слова «графіка» і «графіті».

Колони Карнакського храму з висіченими на них ієрогліфами

«Апостол», який надрукував Іван Федоров

236 Назвіть букви і звуки у виділених словах. Що нового ви дізналися з тексту? Уявіть, що ви побачили назву крамниці — «Папірус». Чому, на вашу думку, її так назвали? Для продажу яких товарів її призначено?

Стародавні *єгиптяни* першими як матеріал для писання використовували папір, виготовляючи його зі спресованих стебел папірису — тропічної багаторічної *трав'янистої* рос-

лини родини осокових, що росте на берегах річок та озер, утворюючи великі зарості. Папірус на вигляд *дещо* схожий на наш очерет. Від слова «папірус» і походить назва писального матеріалу в багатьох *європейських* мовах, у тому числі в українській (укр. *папір*, англ. *paper*, ісп. *papel*, фр. *papier*) (За К. Булаховським).

237 Прочитайте скоромовку кілька разів у різному темпі.

Годувала ґава ґавенят на ґанку, готувала в горцику гарну запіканку.

238 Спишіть слова, уставляючи потрібну букву *г* або *ґ*. Якщо вам необхідно повторити відомості, зверніться до правила, поданого нижче. Складіть словосполучення з п'ятьма словами.

..роно, ..удзик, ..ривня, ..рати (імен.), ..рати (дієсл.), джи..ун, ..едзь, я..ода, дзи..а, ..ербарій, ..рунт, ..атунок, ..ребінець, ..оробина.

239 Прочитайте. Поясніть значення наведених слів.

В українських та давно запозичених словах пишемо букву *г* у словах:

аґрус, ґава, ґазда, ґандж, ґанок, ґатунок, ґвалт, ґегати, ґедзь, ґелґотати, ґелґотіти, ґерґелі, ґерґотати, ґерґотіти, ґигнути, ґирлиґа, ґлей, ґніт (у лампі), *ґогель-моґель, ґонт(а), ґрасувати, ґрати* (імен.), *ґречний, ґринджоли, ґрунт, ґудзик, ґуля, ґуральня, дзиґун, дзиґа, дзиґлик, дриґати, ремиґати* та інших.

У власних назвах — топонімах України: *Ґорґани, Ґоронда, Уґля* (села на Закарпатті). У прізвищах українців: *Ґалаґан, Ґалятовський, Ґеник*.

240 Прочитайте текст уголос, уставляючи потрібні букви. Чи траплялася у вашому житті подібна ситуація? Чи впевнено відчувається людина в такій ситуації? Що треба зробити, щоб уникнути проґалин у знаннях?

Ти сидиш на уроці й несподівано усвідомлюєш, що нічого не розумієш із того, про що ..оворить учитель. Він уживає імена та вислови, про які ти не маєш поняття, і хоч ..ав не ловиш, анічо..ісінько не можеш зба..нути. На твоє запитання

сусід по парті із здивуванням відповідає: «Так це ж було минулого тижня. А про те ми ..оворили місяць тому». Але тобі довелося два тижні хворіти вдома, а ще раніше відпроситися з уроку на репетицію вистави...

Тепер усе зрозуміло: ти маєш про..алини в знаннях (За А. Чольвінською-Школік).

- 241** Прочитайте текст. Випишіть слова, у яких кількість звуків і букв не збігається. Чи погоджуєтеся ви з думкою авторів? Розшифруйте формулу впевненості, добиваючи приклади з власного життя або з життя інших людей.

Упевненість — це те, що перетворює ваші думки на вчинки. Можете уявити її як математичну формулу:

думки + **упевненість** = **вчинки**.

Упевненість — це те, що допоможе, коли вам буде треба зробити щось таке, що здається важким, страшним чи неможливим (К. Кей, К. Шипмен).

- 242** Поміркуйте, коли вам бракує впевненості. Розкажіть про це.

Наприклад:

- Запитати, коли щось незрозуміло.
- Висловити свою думку, коли вона не збігається з думкою інших.
- Захистити однолітка, якого принижують публічно.
- Коли наді мною глузують.

- 243** Виберіть ситуацію для обговорення і запропонуйте, як розв'язати проблему.

- На вулиці до тебе звертається незнайома людина.
- Ти хочеш мати справжніх друзів, але в тебе їх немає.
- Тобі на електронну пошту надійшов лист від невідомого.

- Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися для вас найскладнішими / найлегшими? Назвіть два–три слова, якими ви доповнили б рубрику «Слово дня».**

- 244** I Складіть / доберіть і вивчіть три скоромовки для вдосконалення вимови звуків [г], [ґ], [ш], [ч].

- II Укладіть кросворд, зашифрувавши в ньому слова з буквами **г** і **ґ**.

- III Напишіть есе «Долаємо труднощі — набуваємо впевненості».

§30 ЗВУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ БУКВ Я, Ю, Є, Ї ТА Щ. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА

Джерела позитивних емоцій

Кожен день відкриє щось нове, радісне й цікаве, якщо будемо його стрічати й проважати з думкою: «Сьогодні чудесний день, а завтра буде ще ліпший»
(М. Дочинець).

Слово дня: емоції, позитивний.

245 Прочитайте епіграф. Як ви його розумієте? Як він стосується теми уроку? Чи є зв'язок між темою уроку і «словами дня»? Які слова називають добрими? Що допомагає вам збагнути словник?

Пригадуємо:

- 1 У яких випадках букви я, ю, є позначають два звуки?
- 2 Що таке апостроф?
- 3 Яка роль апострофа в мові?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чому в слові *бур'ян* ставимо апостроф, а в слові *буряк* — ні?
- 2 Чому важливо шукати щось нове, цікаве й радісне щодня? Як це робити?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 246 Уявіть, що ви перебуваєте з друзями в лісі. Щоб вас почули, потрібно вимовляти голосно, розтягуючи голосні звуки: «Яри-и-и-но!», «Юрку-у-у!». Які звуки ви чуєте на початку імен? Які сполучення звуків позначають букви я, ю? Запишіть кілька імен, у яких є букви, що позначають два звуки.

247 Випишіть із вірша Тараса Шевченка слова, у яких букви я, ю, є позначають два звуки. Який настрій викликає у вас текст? Якби ви були художником / художницею, яку картину ви намалювали б до нього? Які кольори використали б?

Тече вода з-під явора яром на долину.
Пишається над водою червона калина.
Пишається калинонька, явір молодіє,

А кругом їх верболози й лози зеленіють.
Тече вода із-за гаю та попід горою.
Хлюпоцуться качаточка поміж осокою.

248 Прочитайте вголос слова. Ураховуйте, що буква *щ* завжди позначає два звуки [шч]. Складіть речення з двома словосполученнями.

Щира відповідь, щедрий вечір, великий щупак, теплий дощ, щастя.

СЛОВНИК. *Щупа́к*, а, чол. Самець щуки; щука.

249 Ознайомтеся з таблицею. Сформулюйте запитання за її змістом.

Правила вживання апострофа

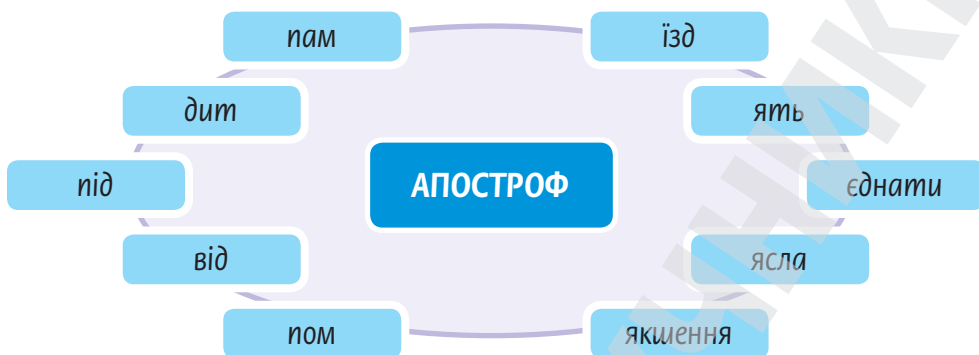
Пишемо	Не пишемо
<ul style="list-style-type: none"> Після <i>б, п, в, м, ф</i> перед <i>я, ю, є, ї</i>, якщо перед ним немає інших букв на позначення приголосного (крім <i>р</i>), які належать до кореня: <i>пам'ять, верхів'я, в'юн, б'ється</i>. Після префікса, що закінчується на твердий приголосний: <i>об'ява, в'їхати, з'єднання</i>. Після першої частини складних слів, що закінчуються буквами на позначення приголосних: <i>дит'ясла</i>. Після <i>р</i> у кінці складу: <i>сузір'я, бур'ян, матір'ю</i>. У слові <i>Лук'ян</i> і похідних від нього: <i>Лук'янівка, Лук'янчук</i>. У словах іншомовного походження після <i>б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш</i> та після <i>р</i> у кінці складу, а також після префіксів із кінцевим приголосним: <i>комп'ютер, н'еса, ад'ютант, екстер'ер, ін'єкція, прем'єра</i> 	<ul style="list-style-type: none"> Після <i>б, п, в, м, ф</i> перед <i>я, ю, є, ї</i>, якщо перед ним є інші букви на позначення приголосного (крім <i>р</i>), які належать до кореня: <i>духмянний, морквяний, свято</i>. Після <i>б, п, в, м, ф, к, ч, ш, х, ж</i> та після <i>р</i> на початку складу, якщо <i>я, ю, є</i> позначають м'якість попередніх приголосних: <i>рясно, буряк, буря, рядно, бязь, Гюго</i>. Перед <i>йо</i>: <i>бульйон, серйозний, Воробйов</i>

250 Поставте, де потрібно, апостроф. Укажіть кількість звуків і букв у виділених словах.

Цікава п..еса, кур..йозний випадок, Лук..яненко В..ячеслав, духм..яне різнотрав..я, п..ятеро друзів, м..ятний чай, нові дит..ясла, комп..ютерна програма, моркв..яний сік,

велике подвір..я, п..янкi *пахощі*, роз..ятрити душу, *мальовниче* над..яр..я.

- 251** Запишіть «зібрані слова». Визначте кількість букв і звуків у них. Поясніть уживання апострофа.

- ?** **252** Знайдіть у кожному рядку «зайве» слово.

А М..яч, прислів..я, дзв..якати.
Б Пір..я, р..юкзак, бур..як.
В Різdv..яний, духм..яний, рум..яний.
Г Присв..ята, цв..яшок, верб..я.

- 253** Виправте помилки у словах. Запишіть правильний варіант.

Бур'ян Михайло, Вороб'йова Тамара, вулиця Зор'яна, Лукьянюк Марія, Пятихатко Олег, Червякова Наталія, Короленко Вячеслав, Трет'яченко Соломія.

- 254** Спишіть, уставляючи, де треба, м'який знак та апостроф. Підкресліть слова, у яких букви *я*, *ю*, *є* позначають два звуки. Які відчуття викликав у вас текст? Назвіть джерела позитивних емоцій. Чи вважаєте ви спостереження за хмарами одним із них? Чому?

Коли ус..міхають..ся небеса, відбуваються всілякі дива! Вітерець.. леген..ко згонит.. до купи кіл..ка пустотливих м..якен..ких хмаринок. Ще мит.. — і посеред блакиті з..явилас.. дивовижна квітка. Дивись, і посеред неба з..явилис.. мален..кі баран..ці. Небес..ні. Вони кумедно буцають..ся між собою. Грають..ся й тишком спостерігають.. за всіма з височини (*За Славою Світовою*).

- !** Які емоції виникли у вас під час уроку? Що треба зробити, аби відчувати позитивні емоції? Які відомості під час уроку зацікавили вас найбільше? Над чим треба ще попрацювати?

255

I Складіть «Календар позитивних емоцій» на тиждень.

Зразок: У понеділок — перегляд фільму...

- II Доберіть по десять слів, у яких ставимо апостроф, і десять слів, у яких не ставимо апостроф. Складіть троє речень з окремими словами.
- III Опишіть свої відчуття під час спостереження за «поведінкою» хмаринок.

§31 Склад. ПРАВИЛА ПЕРЕНЕСЕННЯ СЛІВ З РЯДКА В РЯДОК

Найвищі цінності України

Синьо-жовтий прапор маєм, синє — небо, жовте — жито... (Н. Поклад).

Слово дня: майб́ліка, свобо́да.

Пригадуємо:

- 1 Що таке склад?
- 2 Як переносимо слова з рядка в рядок?
- 3 Які значущі частини виділяємо у слові?
- 4 Які склади називають відкритими і закритими?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Для чого ділять слова на склади?
- 2 Як правильно перенести слово з рядка в рядок?
- 3 Чи важливо дотримуватися правил перенесення?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

256

Поділіть слова на склади, запишіть фонетичною транскрипцією.

Цінності, Україна, пісня, тризуб, незалежність, спадщина, історія, культура.

257

Ознайомтеся з таблицею. До кожного правила доберіть власні приклади.

Правила переносу

1	Одну букву не залишаємо в попередньому рядку й не переносимо в наступний рядок	<i>ака-де-мія, Ма-рія, олі-вець</i>
2	Не можна розривати сполучення букв дж, дз, які позначають один звук	<i>гу-дзик, хо-джу</i>
3	Не можна розривати сполучення букв йо,ьо	<i>па-йок, сльо-за</i>
4	Апостроф, м'який знак, й у переносах не відокремлюємо від попередньої літери	<i>бур'-ян, Лук'-ян</i>
5	Коли корінь починається на голосний, то переносимо довільно, а коли на приголосний, то від кореня його не відриваємо	<i>ро-зорати, роз-орати, розо-рати ви-правдання</i>
6	При збігу однакових приголосних одну залишаємо, а другу переносимо. В іменниках із подовженими приголосними можливий подвійний перенос	<i>закон-ний, розріс-ся зан-ня, зна-ння</i>
7	Не розриваємо в переносах односкладові префікси перед приголосними	<i>над-мірний, най-більший</i>
8	Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення	<i>Т. Г. Шевченко; п. Іваненко, Але Тарас Григорович / Шевченко</i>
9	Не можна відривати скорочені назви мір від цифр	<i>2021 р. (не 2021 / р.), 50 га (не 50 / га)</i>
У решті випадків слова довільно переносимо за складами: <i>Дні-про, Дніп-ро; се-стра, сест-ра.</i>		

258 Запишіть слова, поділивши їх на склади. Поставте над кожним словом номер відповідного правила з таблиці.

Око, шия, льодяник, майоліка, знання, ліс, життя, підживлювати, кукурудза, сірий, низько, байка, Лук'ян, дозрівати, виправдання, найвищий, цінності, стійкий.

259 Випишіть слова, які не можна розривати для переносу. Складіть із ними словосполучення.

Герб, армія, країна, юнак, юннат, один, клас, сом, школа, сувенір, степ, озеро, лев, наголос, милозвучність, кран, скло.

260 Запишіть вірш, поділивши слова на склади. Підкресліть відкриті склади. Розкажіть, чи погоджуєтеся ви з думкою, що людина — найвища цінність.

Ти знаєш, що ти — Людина?
 Ти знаєш про це чи ні?
 Усмішка твоя — єдина,
 Мука твоя — єдина,
 Очі твої — одні.

В. Симоненко

261 Поясніть, чому в наведених словах є лише один варіант переносу.

1. Хо-джу, си-джу, ра-джу, во-джу.
2. М'я-та, кіль-це, низь-ко, бай-ка.
3. Від-звук, від-зив, від-жив.

262 Знайдіть «зайве» слово в кожному рядку.

- А Віт-чиз-на, бу-зок, прис-туп, про-мовець, сце-на-рист.
 Б Ле-ва-да, за-квіт-ча-ли, зем-ля, зе-мля, на-ро-доз-нав-ство.
 В Со-няч-ний, при-спі-вує, у-день, але-я, чор-ноб-ри-вий.
 Г По-до-рож, гі-сть, ек-ран, дз-він.
 Д До-лень-ка, пі-ра-мі-да, від-звук, спи-нись, бла-кить, под-зво-ни.

263 Визначте, у якому рядку в усіх словах правильно позначені переноси.

- А Осін-ній, чор-но-бри-вий, від-літати.
 Б Рі-лля, сад-жати, ви-орати.
 В Цукро-варіння, кольо-ровий, зір-вати.
 Г Жовтін-ня, га-йок, дос-тиглий.

264 Поясніть, чому в наведених словах є лише один варіант переносу.

1. Яч-мінь, юш-ка, їс-ти, ко-лія, ра-дію.
2. Бу-джу, ра-джу, во-джу, су-джу, їж-джу.
3. Від-зив, під-жар, від-жив, під-звіт.

§32 Милозвучність української мови. Правила милозвучності (Чергування **У — В, І — Й, З — ІЗ — ЗІ**)

Правила природоохоронної поведінки

Любіть травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня... (Л. Костенко).

Слово дня: милозвучність, чергування.

265 Прочитайте епіграф. Як ви його розумієте? Яким чином він сто-сується теми уроку? Чи є зв'язок між темою уроку та «словами дня»? Які слова називають добірними? Що допомагає вам збагнути словник?

Пригадуємо:

- 1 Які звуки називаємо голосними і приголосними?
- 2 Які звуки називаємо приголосними?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке милозвучність?
- 2 Як досягнути милозвучності?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

266 Прочитайте вголос словосполучення парами. Простежте, які з них вимовляти легше. Висловте припущення, у яких випадках треба вживати *у, і, а* в яких — *в, й* для милозвучності.

привітав усіх
живуть у Житомирі
лимон і мандарин
почав іти

привітав всіх
живуть в Житомирі
лимон й мандарин
почав йти

267 Розгляньте таблицю. Поставте двоє-троє запитань за змістом таблиці. Доберіть по два власні приклади для ілюстрування правил таблиці.

Пишемо І, У:	
На початку слова або речення. Перед буквою на позначення приголосного	<i>І гори приковують до себе очі; Імовірний дощ.; У саду; Унаслідок зливи...</i>
Між буквами, що позначають приголосні	<i>Він іде; Вірю в пам'ять і серце людське (Б. Олійник); Наш учитель; Десь у лісі.</i>
Пишемо У:	
Перед буквами, що позначають звуки [йа], [йе],[йу], [йі]	<i>У Японії.., у Європі..; у Юлії..; у їхній родині..</i>
У пишемо перед в, ф та буквосполученнями льв-, зв-, св-, дв-, тв-, гв-, хв-	<i>Жив у Львові; сидимо у дворі.</i>
Пишемо тільки І:	
Якщо зіставляємо поняття	<i>Дні і ночі; батьки і діти.</i>
Перед словом, на початку якого стоять букви й, є, ї, ю, я	<i>Ольга і Йосип; Світлана і Єва, Василь і Юрій.</i>
Пишемо В:	
На початку речення перед буквою, що позначає голосний	<i>В очах бриніла сльоза. В Антарктиді працює наукова експедиція.</i>
Між буквами на позначення голосних	<i>Оксана побувала в Одесі.</i>
Пишемо Й:	
Між буквами на позначення голосних	<i>Квітли вишні й одцвітали (Ф. Малицький).</i>
Між буквами, що передають голосний і приголосний	<i>На траві й квітках росинки (Я. Щоголів). Про це йдеться.</i>

268 Запишіть, уставляючи пропущені прийменники **у-в** та сполучники **і-й**.

Зустрів .. Вишгороді, були .. Чернігові, день .. ніч, навча-
тися .. Львові, Дмитро .. Ганна, Іван .. Марічка, смереки ..
ялини, вихований .. чемний, танцює .. співає, свята .. будні.

269 Прочитайте слова, висловте припущення, чи в кожному з них
можливе чергування *у-в, і-й*. У яких словах уживання *у-в* зале-
жить від значення? Відповідь ілюструйте прикладами.

Іти, учитель, вправа, ірис, Угорщина, вдова, Удовиченко,
удача.

270 Виберіть із дужок правильний варіант. Поясніть свій вибір.

1. Розумієш, малий, дбати про природу — це не лише году-
вати пташок чи не смітити, це ще (і, й) прибирати за собою, не
ламати дерев, не рвати квітів, берегти папір. 2. Треба сортува-
ти сміття, тобто розділяти на скло, пластик, метал (і, й) побу-
тові відходи, які можна переробити лише на добрива (Ю. Смаль).
3. А ви чули, що джмелі навіть (у, в) приморозки, коли бджоли
давно відпочивають, збирають мед? 4. «Дубе, дубе, хто тобі
душу виїв?» — у думках запитав я дерева (М. Стельмах).

? **271** Прочитайте діалог. Висловіть припущення, між ким він відбува-
ється. Яку проблему порушено? Продовжте діалог трьома-чотир-
ма репліками. Дотримуйтеся правил милозвучності.

— А що треба робити, щоб дбати про природу? — запитав
Лесь.

— Не смітити! — сказав Марко, відірвавшись на хвилю від
книжки.

— І все? — засмутився Лесик.

— Квіток не рвати.

— А ще?

— Не вбивати птахів.

— Я й так не вбиваю!

— Ну тоді ти дбаєш про природу! (Ю. Смаль).

! Чи всі правила милозвучності ви запам'ятали? З якою метою
їх дотримуються мовці? Сформулюйте основні правила при-
родоохоронної поведінки. Що сподобалося під час уроку
найбільше?

! **272** Уставте потрібний прийменник або сполучник.

1. Сидіти .. своїй кімнаті, пішов .. аптеку, упевнений ..
своїх друзях, поїхав .. Харків, відпочивати .. Східниці, вино-

шувати .. голові, зайти .. метро, виріс .. Одесі, .. обох друзів, народився .. Дніпрі.

2. Брати .. сестри, дерева .. квіти, Ольга .. Ігор, вітаміни .. мінерали, бажаю щастя .. здоров'я, хліб .. сіль, учні .. учениці, овочі .. фрукти, спостерігаю .. описую, явір .. тополя, тополя .. явір.

II Відредагуйте речення й запишіть їх.

1. Домашні завдання треба виконувати увечері. 2. В своєму класі мені дуже цікаво навчатися. 3. У озері біля лісу багато риби. 4. Вчителька розповіла дуже цікаву історію. 5. Учні і учениці нашого класу найбільше люблять уроки української мови і літератури. 6. У парку усім присутнім роздавали повітряні кульки. 7. Над ставком в кущах співали пташки.

III Складіть і запишіть «Правила природоохоронної поведінки» для учнів та учениць вашої школи.

§33 СПРОЩЕННЯ У ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Хто твої друзі?

Дбай про своїх друзів. Вони повинні бути чисті, добрі. Інших друзів — не треба. А добрі друзі допомагають рости і ставати кращим... (В. Стус).

Слово дня: пестливий.

Пригадуємо:

- 1 Які звуки називаємо приголосними?
- 2 Скільки приголосних в українській мові?
- 3 Навіщо в мові є правила милозвучності?
- 4 Що вони означають?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У яких словах української мови є збіг трьох приголосних?
- 2 Чи є різниця у вимові й написанні слів, у яких наявне спрощення?
- 3 Чи є в інших мовах спрощення?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

273 Як ви розумієте значення слова «спрощення»? Доберіть до нього спільнокореневі слова. Доберіть за зразком і запишіть пару до кожного з дібраних слів, визначте, які приголосні випадають у вказаних групах приголосних. Чи можна вважати спрощення засобом милозвучності? Чому?

Зразок: *Тиждень — тижневий; ждн — жн.*

Виїздити, область, щастя, лестожці, проїзд, тріск, ненависть.

274 Розгляньте таблицю. Сформулюйте за її змістом правила спрощення в українській мові.

Спрощення у групах приголосних

Звукосполучення	Спрощення	Приклади
[ждн]	[жн]	<i>тиждень — тижневий</i>
[зкн]	[зн]	<i>брязк — брязнути</i>
[слн]	[сн]	<i>ремесло — ремісник</i>
[скн]	[сн]	<i>блиск — блиснути</i>
[стн]	[сн]	<i>радість — радісний</i>
[здн]	[зн]	<i>проїзд — проїзний</i>
[стл]	[сл]	<i>щастя — щасливий</i>

Винятки: *дев'яностники, зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, шістнадцять.*

У словах іношомовного походження спрощення не відбувається: *студентський квиток, контрастний душ.*

275 Уставте замість крапок, де потрібно, пропущену букву. Складіть речення з трьома словосполученнями.

Піс..ний капуста..няк, швидкіс..ний потяг, пес..ливі слова, почес..на нагорода, кількіс..ний показник, компос..на яма, доблес..на армія, зап'яс..ний браслет, капос..ний дощ, улес...ливий сусід, кіс..лява риба, хвас..лива лисиця.

276 Замініть словосполучення на синонімічні з прикметником.

Зразок: *Засоби для захисту — захисні засоби.*

Документ для проїзду, заклади області, фільтр для очистки, слова зі злістю, раціон на тиждень.

277

Прочитайте текст. Випишіть слова, у яких відбулося спрощення. Доведіть хлопцям, що, для того, щоб потоваришувати, не обов'язково спочатку побитися. Запропонуйте свій варіант, як познайомитися і подружитися.

На рівнині ми ще хвилин зо п'ять борюкалися у високій траві, аж доки наштовхнулися на якийсь рівчак і розкотилися в різні боки.

Обоє важко дихали...

...А потім ми *потиснули* один одному руки.

До речі, у мене так із Павлом було: ми спочатку добряче побилися перед тим, як стати *щасливими* друзями нерозлив-вода. Павло *пізніше* сказав: не поб'єшся — не потоваришуєш по-справжньому, адже кожна справа має бути скріплена кров'ю! (За І. Роздобудько).

Чому спрощення є засобом милозвучності? Які вправи зацікавили вас найбільше? Як ви оцінюєте свою роботу на уроці?

278

Складіть речення, що допоможе запам'ятати винятки з правила.

Зразок: *Шістнадцять зап'ястних контрастних браслетів пестливо одягла на руку хвастлива випускниця Хворостняк, щоб приховати кістлявість рук.*

Уявіть, що ви пишете книжку «Мова в малюнках». Оформіть сторінку «Спрощення в групах приголосних».

Розкажіть про свого друга або подругу, використовуючи слова «щасливий, -а», «радісний, -а», «чесний, -а».

§34 Види помилок: ОРФОЕПІЧНА, ОРФОГРАФІЧНА, ГРАФІЧНА

Покращуймо довкілля — це важливо

Немає людини, яка не робила б помилок,
але той, хто виправляє свої помилки, — мудрець...
(Китайська мудрість).

Пригадуємо:

- 1 Що таке орфоепія, орфографія, графіка?
- 2 Що таке помилка?
- 3 Що називають лексичними помилками?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які є види помилок?
- 2 Чому важливо завжди дотримуватися норм української літературної мови?
- 3 Якого мовця можна назвати грамотним?
- 4 Як треба працювати над удосконаленням власного мовлення?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 279 Уявіть, що сталося б, якби мовці не дотримувалися орфоепічних, орфографічних та графічних норм. Висловіть свої міркування кількома реченнями.

 280 **I** Спробуйте скористатися голосовим пошуковим додатком, щоб з'ясувати, що таке *левада* і *Ливада* або *кишлак* і *Кешлак*. Яких норм треба дотримуватися?

II Сформулюйте поради для однокласників та однокласниць «Як користуватися голосовим пошуком».

 ПОМІЛКА, -и, *ж.* 1. Неправильність у підрахунках, написанні слова і т. ін.

Неправильність у вчинках, діях і т. ін.

Орфоепічна помилка — відхилення від установлених правил вимови.

Орфографічна помилка — порушення правил написання.

Графічна помилка — пропуски, перестановки, заміни букв.

281 Як часто ви помічаєте в мовленні інших людей орфоепічні помилки? Наскільки критично ви ставитеся до помилок у власному мовленні? Як реагуєте на зауваження інших (батьків, учителів, інших дорослих, однокласників / однокласниць)? Поясніть, як ви розумієте епіграф уроку. Розкажіть, як ви працюєте над помилками.

282 Поставте наголос у поданих словах. Складіть текст з одним словом, використовуючи його якомога більше разів. Оцініть тексти за такими критеріями: оригінальність, грамотність, частотність уживання обраного слова.

Дрова, загадка, закладка, лате, випадок, слабкий, старий, черкати, черствий, сімдесят, пурхати, сердити, кропива, котрий, курятина, кухонний, товпитися, колесо.

283 Прочитайте слова вголос, спочатку з наголосом на першому складі, а потім — на другому. Вкажіть відмінність у значенні слів. Складіть і запишіть словосполучення з цими словами. Доберіть двоє-троє слів, у яких можливі варіанти наголосу.

Замок, брати, бігом, атлас, гірка, обід, гори.

Зразок. *Надворі тепло; тепло дружніх сердець.*

284 За словником перевірте, у яких словах уживаємо [г], а в яких [г']. Правильно вимовляйте ці звуки у словах. Поділіть слова на склади.

(Г,г)ніздо, (г,г)речний, (г,г)речка, (г,г)ребінь, (г,г)риміти, (г,г)роми, (г,г)ном, (г,г)уля, (г,г)умка, під(г,г)рунтя, шла(г,г)баум, фра(г,г)мент, ре(г,г)іон, спа(г,г)еті, (г,г)імназія, (г,г)рунтовний, (г,г)алактика.

? **285** Прочитайте текст, дотримуючись орфоепічних норм. Чи поділяете ви думки автора тексту? Відповідь обґрунтуйте. Пригадайте, як екологічні умови впливають на здоров'я.

Даровано вам планету унікальну, дублікатів нема — так розпорядіться ж нею достойним чином! А не вмієте — передайте планету дельфінам, може, вони мудріше нею розпорядяться! Принаймні собі подібних вони не винищують (О. Гончар).

286 Набираючи текст, припустилися восьми орфографічних помилок. Виправте їх. Поясніть написання слів. Що найбільше вас зацікавило в тексті? Що вразило?

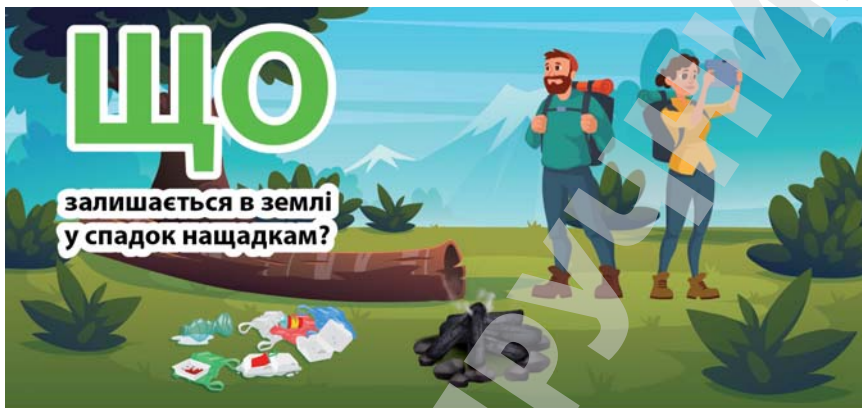
В Нідерландах на автобусних зупинках обладнано живі «зелені дахи» для бджіл. Мексиканські вчені створили пластик на основі кактусового соку, який розкладається за місяць. У одному індійському селі в честь народження кожної дівчинки висажують 111 дерев. Фінські вчені розробили першу в світі вакцину для бородьби з вимиранням бджіл.

Норвегія відмовилася від буріння на Лофотенських островах (де запаси нафти оцінюються в 53 мільярди євро), щоб зберегти екосистему (Джерело: *lifter.com.ua*).

287

Розгляньте малюнок. Проаналізуйте інформацію. Розкажіть, що може зробити кожен із нас для збереження довкілля. Складіть для себе план із кількох пунктів, поділіться ним з однокласниками / однокласницями, щоб потім обговорювати, як ви його реалізуєте.

 <p>паперові рушники та серветки 2-3 тижні</p>	 <p>шкірки від бананів 3-4 тижні</p>	 <p>паперовий пакет 4 тижні</p>
 <p>огризок яблука 2 місяці</p>	 <p>насіння, листя, гілки 1 місяць - 1 сезон</p>	 <p>апельсинові шкірки 6 місяців</p>
 <p>коробка з-під молока 5 років</p>	 <p>залізна банка 10 років</p>	 <p>недопалок цигарки 10-12 років</p>
 <p>жерстяна банка до 90 років</p>	 <p>фольга до 100 років</p>	 <p>скло понад 100 років</p>
 <p>пластикова пляшка понад 100 років</p>	 <p>поліетиленова плівка, пакет понад 200 років</p>	 <p>одноразовий підгузок понад 500 років</p>

 Що зацікавило вас на уроці найбільше? Оцініть свою роботу впродовж уроку.

288

I Прочитайте вголос сторінку з твору, який ви вивчаєте на уроках літератури, запишіть на диктофон. Потім прослухайте запис, проаналізуйте, чи завжди ви дотримуетесь орфоепічних норм. Якщо помітили орфоепічні помилки, прочитайте текст іще раз, намагаючись уникати помилок.

II Складіть якомога більше слів із поданих букв.

1. М, с, а, о, л.

2. П, и, р, о, д, а, г.

III Напишіть есе «Мій дім — Земля».

§35 Словники. Орфоепічний словник. Словник наголосів. Орфографічний словник

Упевненість у собі — ключ до успіху

Не заплющуй очей, коли хочеш спати, не проаналізувавши всіх учинків за минулий день (Піфагор).

Єдина людина, з якою ви повинні порівнювати себе, — це ви в минулому. І єдина людина, кращими від якої ви маєте бути, — це ви зараз (З. Фрейд).
Словник — це Всесвіт в алфавітному порядку (А. Франс).

Слово дня: успіх, успішність, упевненість.

Пригадуємо:

- 1 Які словники ви знаєте?
- 2 До яких із них ви найчастіше звертаєтеся?
- 3 Що вам відомо про орфоепічний, орфографічний словники?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як побудовано орфоепічний, орфографічний словники?
- 2 Як ними користуватися?
- 3 Як побудовано словник наголосів?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

289

Уявіть, що сталося б, якби не було словників. Висловіть свої міркування кількома реченнями.

290 Прочитайте речення. Пригадайте, з якого твору їх виписано. Поясніть значення виділених слів. Якими словниками ви радите скористатися для кращого розуміння прочитаного?

1. Та якось капітан у великій тривозі зірвав із себе *тюрбан*, закричав страшним криком, став бити себе по обличчю, висмикувати бороду і впав у трюм. 2. За алмази купці дали мені цілу купу різних товарів та грошей — *диргемів* та *динарів*, — і я пішов далі разом із ними.

291 Прочитайте текст уголос, дотримуючись норм вимови. Доберіть до тексту заголовки. Випишіть виділені слова, поставте наголос у них. У разі потреби скористайтеся орфоепічним словником або словником наголосів за покликанням: <https://icorp.ulif.org.ua/dictua/>. Поставте однокласникам та однокласницям двоє-трое запитань за змістом тексту.

Словники — це *зібрання слів*, розташованих в алфавітному, гніздовому, тематичному чи іншому порядку, з обумовленою типом словника інформацією про кожну одиницю, залучену до його реєстру. Словники використовуються як *довідники*, призначені для з'ясування значень описуваних одиниць чи їх перекладу на іншу мову, для наукового або науково-популярного викладу *відомостей* про предмети, явища, події. Словники відіграють надзвичайно важливу роль у духовній культурі народу (За В. Русанівським).

292 Прочитайте словникові статті. Визначте типи словників, з яких їх узято. Складіть речення з цими словами.

[ус'п'ішн'іс't'], -ності
[с't'i], -істю

абетковий —
прикметник

абіде
алфавіт

293 Розгляньте обкладинки словників. Розкажіть, у яких життєвих ситуаціях доцільно використовувати їх.

294

Складіть словникові статті до орфоепічного, орфографічного словників та словника наголосів до поданих слів.

I група: успіх, упевненість;

II група: наполегливість, старанність.

295

I Спишіть текст, уставляючи потрібну букву. Поясніть написання слів. Чому, на вашу думку, упевненість назвали могутнім тренером? Чи завжди бути впевненим добре? Чим упевненість відрізняється від самовпевненості?

Уявіть, що (у,в)певн..ніст.. — це мален..кий могутній трен..р (у,в) вашій голові, який допомагає робити (у,в)се те, чого ви прагнете. Головне — діяти. Спробуйте щос.., зробіт.. щос.., створіт.. щось, долучіт..ся до чогос.., скажіт.. щось, буд..те кимос.. . Збагнули, у чому річ? (К. Кей, К. Шипмен).

II Напишіть есе «Упевненість, наполегливість, старанність — ключі до успіху»

Що важливе для себе ви дізналися сьогодні? Чим корисна робота зі словниками? Якими словами ви збагатили себе на уроці? З особливостями наголошування яких слів ви ознайомилися?

296

I Випишіть з орфоепічного словника двадцять нових для вас слів. Поставте наголос. Складіть речення з п'ятьма словами.

II Запишіть слова, уставляючи, де потрібно, пропущені букви і апостроф. Звірте себе за словником.

Уд..в'ятьох, с..реда, зв..кати, потр..вожити, жн..ва, зне-нац..ка, (на) стеблин..ці, (у) мис..ці, ус..мішка, камін..чик, (у) жмен..ці, путивл..ський, уман..ський, різ..бяр, т..м'яний; духм..яний, медв..яний, зм..яклий, присв..ята, слов..яни, дзв..якнути, цв..ях, моркв..яний, мавп..ячий, з..ясувати, різьб..яр, ім..я, скатер..ка, влас..ний, хвас..ливий, аген..ство, радіс..ний, зліс..ний, заїз..ний, контрас..ний, учас..ник, дириген..ський, щас..ливий.

III Напишіть есе «Словники — музеї слів» (С. Пушкін).

Виконайте тестові завдання

1. Позначте рядок, у якому всі слова пишемо з м'яким знаком.

- А поділ..ський, черешен..ці, кул..ці, гіл..ці
- Б Парас..ці, Гал..ці, Натал..ці, т..мянний
- В приятел..ці, нен..ці, бал..зам, добровол..ці
- Г вел..можа, брех..ня, брен..кати, блис..тіти

2. Позначте рядок, у якому допущено орфографічну помилку.

- А дев'ять, з'явитися, Стеф'юк, Лук'янівна
- Б з'єднаний, рум'яний, свято, цвях
- В зоряний, солов'їний, буря, бур'ян, буряк
- Г вітряк, духмянний, різдвяний, червяк

3. Позначте рядок, у якому всі слова пишемо з апострофом.

- А духм..ний, моркв..яний, комп..ютер
- Б дит..ясла, матір..ю, черв..як
- В св..ятковий, мавп...ячий, В..ячеслав
- Г дзв..якнути, ін..екція, зв..язок

4. Позначте рядок, у якому в усіх словах відбувається закріплене на письмі спрощення в групах приголосних.

- А контрастний, блиснути, вісник
- Б совісний, корисний, чесний
- В звісно, проїзний, пестливий
- Г студентський, щасливий, тісний

5. Позначте рядок, у якому під час вимови в усіх словах відбувається уподібнення приголосних звуків.

- А кузня, сонце, легкий
- Б вокзал, земля, радістю
- В футбол, молотьба, нігті
- Г вогкий, пісня, кукурудза

РОЗДІЛ ІV. СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

§36 Повторення вивченого в 1–4 класах

Мої плани на зиму

Дійте, зберігаючи на губах усмішку, а всередині — відчуття власної сили і можливостей (І. Матійків).
Якщо щось не виходить — спробуй ще раз (П. Коельо).

Слово дня: планування, мета, спроба.

297 Прочитайте слова з рубрики «Слово дня». Що вони означають? Чи вживаєте ви їх у повсякденному мовленні?

Пригадуємо:

- 1 Що таке словосполучення і речення?
- 2 Як пов'язані слова у словосполученнях і реченнях?
- 3 Які сполучення слів не є словосполученнями?
- 4 Які речення виділяють за метою висловлювання?

Шукаємо відповіді на запитання:

Навіщо потрібно знати синтаксис і пунктуацію?

 Відповідно до запитання сформулюйте особисті цілі.

 298 Уявіть, що було б, якби слова «жили» в мові самі по собі, ніколи не об'єднуючись у речення. Висловіть припущення.

299 Прочитайте словосполучення, визначте в них головне й залежне слова. Складіть речення з двома словосполученнями.

Цікавий план, скласти план, складання плану, планувати разом, мої плани, плани на зиму, реальні плани, поділитися планом.

300 Складіть словосполучення за схемами.

іменник + іменник
займенник + іменник

іменник + прикметник
числівник + іменник

Синтаксис — розділ мовознавства, що вивчає словосполучення і речення.

Пунктуація — розділ мовознавства, що вивчає систему розділових знаків і правила їх уживання.

301

I Прочитайте слова. Складіть із них речення, змінюючи, де треба, форми слів. Запишіть речення. Підкресліть граматичні основи побудованих речень. Підкресліть слова, які ви змінювали, позначте в них змінну частину.

1. Планування, допомагати, розподілити, свій, час, і, сили, для, досягнення, поставлений, мета.

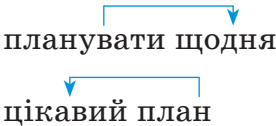

2. Необхідно, уявити, собі, кінцевий, мета, і, сформулювати, вона.

3. Треба, чітко, встановити, час, початок, і, завершення, робота.

II Чи доводилося вам планувати свій день? Якщо так, розкажіть про це. Чи вдалося зреалізувати свій план? Що цьому сприяло або навпаки — заважало?

302

Розгляньте таблицю. Чи вичерпну інформацію вона містить? Відповідь обґрунтуйте. У разі потреби доповніть.

Словосполучення		
1. Роль у мовленні	Називає предмет, дію, ознаку предмета або дії (більш точно, ніж слово)	
2. Будова	Головне слово залежне слово	
3. Зв'язок слів у словосполученні	1) <i>змістовий</i> (за допомогою питання) 2) <i>граматичний</i> : • за допомогою закінчення; • за допомогою закінчення і прийменника	

303

Прочитайте текст. Висловіть припущення, хто міг скласти такий план на літо. Розкажіть, чого нового ви навчилися влітку. Визначте тип речення за метою висловлювання.

Я вирішив цього літа нарешті навчитися свистіти, грати в настільний теніс, вставати о шостій ранку і кидати камінці

в озеро так, щоб вони стрибали по воді, як жабки, і тонули десь аж на середині озера (Т. Шило).

304 Створіть візуальну карту уроку. Відведіть на ній місце відомому (тому, що ви знали до цього уроку) й новому (тому, що ви дізналися сьогодні). Упишіть у неї найважливіші слова уроку.

Що корисного для себе дізналися на уроці? Яка інформація зацікавила вас найбільше? Які враження від роботи в парах? Які ідеї з'явилися під час уроку?

- 305**
- I Складіть узагальнювальну схему «Речення».
  - II Укладіть свій список цілей за такими рубриками: «Я хочу», «Я можу», «Моя ціль», «Для цього треба».
  - III Укладіть свій план на зиму за такими рубриками: «Я навчусь», «Я дізнаюся», «Я позбудусь».

§37 Словосполучення. Відмінність словосполучення від слова й речення. Головне й залежне слово у словосполученні

Як приборкати негативні емоції

Словосполучення — це будівельний матеріал для речення, але не саме речення (Ю. Карпенко).
Стирайте мінус — малюйте плюс (з Інтернету).

Слово дня: емоція, гнів, приборкати.

306 Прочитайте епіграфи. Як ви їх розумієте? Чи є зв'язок між темою уроку й «словами дня»?

Пригадуємо:

- 1 Що таке словосполучення?
- 2 Що таке речення? Чим вони різняться?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яку роль у мовленні відведено словосполученням і реченням?
- 2 Чому ця тема для вас актуальна?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

307

I Прочитайте слова та словосполучення.

Мережа, павутина; **всесвітня мережа, всесвітня павутина.**

II Що точніше характеризує предмети, дії, ознаки — слово чи словосполучення? Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

Словосполучення — це сполучення двох або більше слів, з яких одне є головним, а інші — залежними. Словосполучення повніше, ніж окреме слово, характеризує предмети, дії, ознаки. Наприклад: *емоції* — *негативні емоції, приборкати емоції*. Складається словосполучення з головного й залежного слів.

Види словосполучень за способом вираження головного слова

Іменні	Дієслівні	Прислівникові
(якщо головне слово виражене іменником, прикметником, числівником або займенником): <i>шкільний музей, один зі спортсменів, хтось із них</i>	(якщо головне слово виражене дієсловом, дієприкметником, дієприслівником): <i>читати книжку, читаючи книжку, прочитана вчора</i>	(якщо головне слово виражене прислівником): <i>особливо весело, зовсім скоро</i>

Словосполученнями не бувають

● підмет і присудок, тобто граматична основа речення	<i>Посміхнувся ранок</i>
● рівноправні слова (коли немає головного й залежного)	<i>Сонце й вітер; читати й обговорювати</i>
● фразеологізми	<i>Бити байдики; витрішки продавати</i>
● якщо одне зі слів — службова частина мови або частина складеної форми слова	<i>Обабіч дороги; після уроку; найбільш вдалих</i>

308

Прочитайте текст на с. 122. Про кого чи про що в ньому йдеться? Відповідь обґрунтуйте. Які мовні одиниці допомогли вам це визначити? Висловіть припущення щодо ролі словосполучень у мові.

Ми знаємо їх із дитинства. Їхнє цвірінькання робить веселішим день. Ці маленькі сірі кульки є на кожному подвір'ї й не бояться людей.

309

- I Прочитайте подані парами словосполучення. Що вони означають? Чи можна вважати подані пари словосполучень синонімічними? Чому?

Хвилинка щастя — хвилинка щастя, поїхати до бабусі — поїздка до бабусі, наполегливо працювати — наполеглива праця, добирати кольори — добір кольорів, дідусева вудочка — вудочка дідуся.

- II Виберіть пару словосполучень і з кожним складіть речення. Чи відрізнятимуться ці речення за змістом?

310

- I Прочитайте виразно текст. Випишіть із нього п'ять словосполучень. Поясніть свій вибір. Яку проблему порушують автори? Чи відчували ви гнів? Що може викликати у вас це почуття? На вашу думку, гніватися — це добре чи погано?

Гнів — це складне почуття. Через нього ми хочемо нищити речі й говорити образливі слова, про які пізніше шкодуємо. Коли ми озираємося на те, що говорили й робили, коли сердилися, то відчуваємо провину та шкодуємо, що не вчинили по-іншому.

Знайди трохи часу й поміркуй над тим, який гнів на вигляд, чим він пахне, як звучить, на що схожий... Напиши листа своєму гнівові: «Привіт, гніве! Мене звати... Якби ти мав колір, то був би... Я помічаю тебе найчастіше, коли... Я хотів би дізнатися про тебе трохи більше...» (С. Сновден, С. Рібер).

- II Чи є різниця між «розсердитися» і «розгніватися»? У чому? Пригадайте, коли й чому ви гнівалися. Виконайте завдання, сформульоване в останньому абзаці тексту.

311

- Прочитайте речення. Визначте тип за метою висловлювання. Назвіть речення, які містять елементи звинувачення. А які допомагають «стирати мінус — малювати плюс»?

1. Ти завжди спізнюєшся. — Щось трапилося, що ти спізнилася / спізнився?

2. Чому ти не можеш прибрати за собою? — Будь ласка, наведи лад у своїй кімнаті.

- Тема уроку корисна тим, що... Найбільше зацікавило завдання... Найскладніше було виконати..., оскільки... Найбільш несподіваним для мене було... Я навчився / навчилася...

312

Прочитайте, оберіть правильний варіант словосполучень, складіть із ними речення.

Зошит по математиці — зошит з математики, навчати англійській мові — навчати англійської мови, пробач мене — пробач мені, дякую вас — дякую вам, вирушити в далекий путь — вирушити в далеку путь.

313

I Прочитайте словосполучення. Визначте вид за способом вираження головного слова. Підкресліть ті, що викликають у вас позитивні емоції. Чи є такі, що викликають сум, гнів, невдоволення, страх, розчарування? Складіть четверо речень із будь-якими словосполученнями.

Самотній вітряк, рахманна* земля, відсвіт зорі, високе сонце, чудернацьке* прізвище, озерецько пшениці, зоряний вечір, передосінній туман, полотно неба, медвяне життя, травний придолинок, вечірній оксамит*, пахощі луку, литий колос, коромисло веселки, роїлося зорями, прикриничний журавель, долоні вересня, степовий смуток, симфонії осоко-рів, парча березняків*, крихітне озерецько, квиління сосон, павутиння зморшок, полин пам'яті, гребінь стріхи*, липівка* меду, шелест слів.

II Як ви вважаєте, гнів — це негативна чи корисна емоція? Запишіть фразеологізми, що передають гнів, захоплення, сум. Складіть із цими фразеологізмами троє речень.

III Напишіть пораду людині, що часто гнівається, як приборкати свій гнів.

§38 Речення, його граматична основа (підмет і присудок)

Гідно приймай нові виклики

Слова в мові не хочуть бути самотніми і тому сполучаються в речення для якнайточнішого втілення думки (І. Вихованець).
 Якщо у вашому житті пішов дощ — зосередьтеся на квітах, які зацвітуть завдяки цьому дощеві (Р. Свамі).
 Успіх — це здатність рухатися від однієї невдачі до іншої без втрати ентузіазму (В. Черчилль).

Слово дня: досягнення, можливість.

314 Прочитайте епіграфи. Як ви їх розумієте? Яким чином вони стосуються теми уроку? Чи є зв'язок між темою уроку й «словами дня»?

Пригадуємо:

- 1 Які ознаки властиві реченню?
- 2 Що називаємо граматичною основою речення?
- 3 Яка роль підмета в реченні?
- 4 Що називають присудком?
- 5 Які між ними відношення — рівноправні чи залежні?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Зі скількох слів може складатися граматична основа?
- 2 Яку роль у нашому мовленні відіграє граматична основа?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

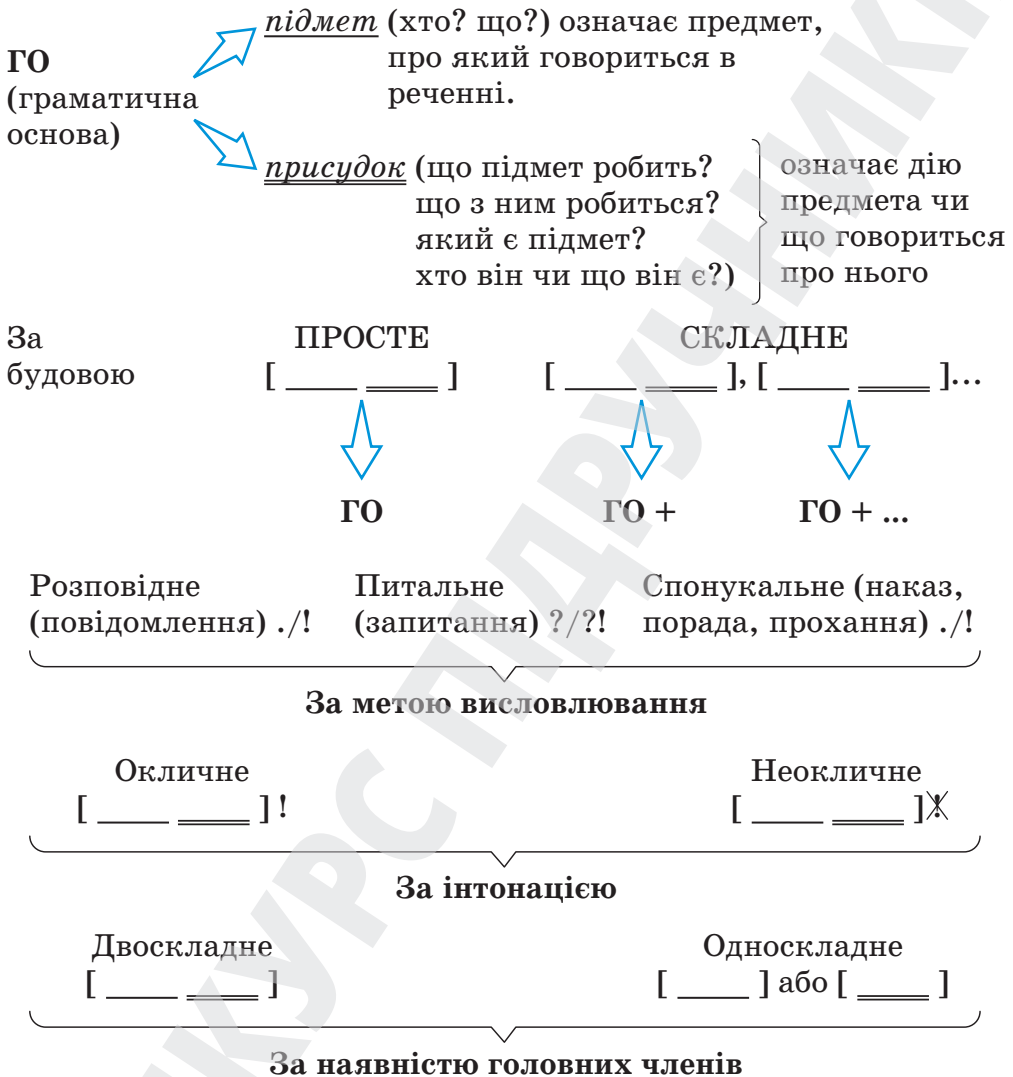
 315 Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Проаналізуйте будову граматичної основи в другому й четвертому реченнях.

Принижувати інших для нас досить типово. Я й сам до цього інколи приєднуюся. Наприклад, одного разу хлопці забрали в Славка кепку й перекидали один одному, а Славко бігав, як цуцик. Хтось перекинув і мені. Оскільки я не дуже авторитетний, то сприйняв це за добрий знак, за визнання спільнотою тих, що цькують. Я відчув, що мене на мить прийняли до гурту, і про все забув. У мене й думки не було віддати кепку Славкові. Вона полетіла далі. Я тоді майже пишався собою... (В. Карп'юк).

 II Чи траплялося вам бачити подібні ситуації? Що ви відчували? Що, на вашу думку, відчував Славко? Чи можна заробити авторитет, принижуючи інших? Як гідно поведетися в такій ситуації?

316 Ознайомтеся з поданою інформацією. Поставте за її змістом запитання однокласникам / однокласницям.

Речення — це слово або група слів, зв'язаних за змістом та граматично, які виражають закінчену думку.

Речення є засобом вираження думки. Найважливішу роль у вираженні думки відіграє **граматична основа** — **підмет** і **присудок**.

Навколо підмета і присудка групуються **другорядні члени**.

Кожному реченню властива інтонація завершення. Речення одне від одного відділяємо так:

- в усному мовленні — паузою;
- на письмі — розділовими знаками.

Граматичну основу речення можуть становити:

- підмет і присудок: Успіх починається з мрії.
- один із головних членів — підмет: Справді гідний вибір!
- або присудок: Хапайся за кожен шанс!

У реченні можуть бути однорідні підмети (Негативні коментарі й репліки засмучують людину.) або присудки (Втрата контролю над собою пригнічує нас, бентежить, тривожить!).

Головні члени речення

<p>Підмет — головний член речення, що означає особу чи предмет, про який ідеться в реченні, відповідає на питання: <i>хто? що?</i></p> <p>Найчастіше підмет виражено іменником або займенником у називному відмінку.</p>	<p><i>Невдачі трапляються з усіма. Ми маємо навчитися правильно реагувати на них.</i></p>
<p>Присудок — головний член речення, що означає дію, стан чи ознаку підмета, відповідає на питання: <i>що робить предмет? який він є? що з ним робиться? хто він такий? що він таке?</i></p> <p>Присудок найчастіше виражено дієсловом, рідше — іншими частинами мови.</p>	<p><i>Підвищуй власну самооцінку. Ти розумний, хоробрий, сильний. Ти гарна, дотепна, охайна.</i></p>
<p>Якщо підмет і присудок виражені іменниками в називному відмінку, між ними ставимо тире: <i>Життя — це виклик.</i></p>	

317

Запишіть речення, уставивши пропущені слова. У разі потреби скористайтеся довідкою. Визначте типи речень за метою висловлювання. Підкресліть граматичні основи. Визначте, до яких частин мови належать головні члени речення.

1. Велика мрія ... твою мотивацію у досягненні її. 2. Життя постійно ... нам вибір. 3. Рішучість життєво ... у твоїй подорожі до успіху. 4. Найвидатніші постаті в історії ... помилок, ... труднощі, ... невдач. 5. Успішні люди дуже .... Вони вперто ... до своєї мети. 6. Для досягнення успіху потрібен чітко продуманий .... 7. Перший крок до розв'язання проблеми — ... її.

Довідка: підвищувати, пропонувати, необхідний, припускати, долати, зазнавати, наполегливий, просуватися, план, визнання.

318 **Оберіть кілька проблемних запитань. Дайте на них письмову розгорнуту відповідь, використовуючи прості речення.**

1. Як вимити брудний посуд? 2. Куди подіти залишки їжі, непридатні для споживання? 3. Як правильно доглядати за взуттям? 4. Як доглядати за кімнатними квітами? 5. Як без лінійки провести пряму лінію?

319 **Прочитайте речення, роблячи паузу між підметом і присудком. Як цю паузу позначено на письмі? Визначте граматичну основу речень. Установіть, чим виражені підмети і присудки.**

1. Прогулювати школу — не найкраща ідея (*К. Кей*).
 2. Уявити чи намалювати успішного себе — чудовий початок.
 3. Поставлена ціль — це твоя дорожня карта. 4. Упевненість у собі — це віра у свою здатність досягати успіху. 5. Невдачі — невід'ємна частина успіху (*За Д. Браун, Н. Кей*).

II **Який афоризм подобається вам найбільше? Поясніть, як ви розумієте його значення. Розкажіть що ви робите для подолання викликів.**

III **Насамперед для себе я засвоїв / засвоїла... Найбільше зацікавило завдання... Найскладніше було виконати..., оскільки... Я навчився / навчилася...**

320

- I Використовуючи знання з курсу інформатики, створіть хмару слів «Головні члени речення».
- II Уявіть, що ви бачите море. Опишіть його за допомогою дієслів-присудків:
- коли світить яскраве сонце;
  - під час дощу;
  - під час бурі, шторму;
  - вночі.

Довідка: блищить, голубіє, сріблиться, нуртує, чорніє, хвилюється.

- III Складіть п'ять речень про те, як треба долати виклики. Підмет і присудок мають бути виражені іменниками.

§39 Речення з одним головним членом (ЗАГАЛЬНЕ ОЗНАЙОМЛЕННЯ)

Стань частиною команди

Планету населяють мільярди людей, і щоб залишити на ній добрий слід, нам потрібно навчитися ладнати з іншими (Д. Браун, Н. Кей).

Слово дня: команда, взаємини, прихильність.

321

Прочитайте епіграф. Як ви розумієте слова «навчитися ладнати з іншими»? У який спосіб можна це зробити?

Пригадуємо:

- 1 Що називаємо граматичною основою речення?
- 2 Чим вона може бути виражена?
- 3 Яку роль у реченні відіграє граматична основа?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У чому особливості речень з одним головним членом?
- 2 Де найчастіше їх уживають?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

322

- I Установіть межі речень розділовими знаками (їх має бути 8). Визначте речення, граматична основа яких складається лише з одного члена (підмета чи присудка). За якими ознаками їх можна розпізнати?

Великі командні гравці не мають надмірного самолюбства скромність — єдиний найважливіший і найбільш незамінний атрибут командного гравця енергійні люди завжди прагнуть більшого зробити більше справ узяти на себе більше відповідальності їх ніколи не потрібно підштовхувати бути кмітливим — означає спілкуватися з іншими, керуючись здоровим глуздом, кмітливі люди розуміють ситуацію уміють найбільш ефективно підтримувати стосунки з іншими (За П. Ленсіоні).

- II Прочитайте виразно текст. Про що в ньому йдеться? Які риси автор називає як найважливіші для командного гравця? Чому? Які ще, на вашу думку, риси важливо мати людині, щоб стати ідеальним учасником / ідеальною учасницею команди?

- 323 Запишіть подані в таблиці речення. Підкресліть головні члени. У яких із них є підмет і присудок, а в яких головний член речення виражений присудком?

Я легко визнаю свої помилки.	Легко визнаю свої помилки.
Багато сучасних лідерів цінують уміння працювати в команді.	Тут цінують уміння працювати в команді.
Перемога команди збагатила наш досвід.	Перемогою команди збагачено наш досвід.

Речення, граматична основа яких складається тільки з одного головного члена, називаються **односкладними**. Наявність тільки одного головного члена в таких реченнях є особливістю їхньої структури. Другий головний член тут не потрібний або неможливий. У реченні *Мрію стати ідеальним командним гравцем* можливим є введення підмета *я*, однак це зайве. Залежно від способу вираження та значення головного члена односкладні прості речення поділяються на два типи. До першого належать речення з головним членом у формі **присудка**, наприклад: 1. Потемніло. 2. Шила в мішку не сховаєш (Нар. творчість). До другої групи належать речення з головним членом у формі **підмета**: 1. Тиша. 2. Зоряне небо.

324 Визначте головний член односкладних речень. Якою частиною мови він виражений?

1. Без вірного друга велика туга. 2. У лиху годину пізнаєш надійну людину. 3. Де дружно, там і хлібно. 4. Нових друзів май, старих не забувай. 5. Згаяного часу і конем не доженеш. 6. Чесне діло роби сміло (*Нар. творчість*).

325 Спишіть речення, уставляючи пропущені букви. Підкресліть у них граматичну основу. Поставте питання до підметів і присудків. Визначте, якими частинами мови вони виражені. Назвіть речення, у якому тільки один головний член.

1. Наше ж..ття наповнене контактами з іншими людьми. 2. Не втрачай можливості навчитися нової корисної справи. 3. Оцінюй себе за результатами своєї діяльності. 4. Гарні р..зультати свідчать про твої пер..ваги. 5. Ворог твоїх вад — твій найкращий друг. 6. Усі люди мають переваги і недоліки. 7. Ти маєш знати свої н..доліки і вади (*І. Тoman*).

326 **I** Прочитайте текст. Яку проблему порушено в ньому? У яких реченнях граматична основа представлена одним членом?

Нині важливо навчитися працювати в команді. Командна робота може сприяти поліпшенню результатів.

Для чіткої та зрозумілої передачі інформації важливе спілкування. Не менш важливим є вміння слухати співрозмовника.

Робота в команді має ґрунтуватися на повазі до всіх її членів. Ви не зобов'язані погоджуватися одне з одним. *Шукайте спільні рішення.* Під час командних обговорень не можна когось принижувати або знущатися. До кожного члена команди треба ставитися з повагою. Це допоможе уникнути непорозумінь (*З Інтернету*).

? **II** Чи доводилося вам працювати в команді? Поділіться враженнями про це. Які ще правила мають діяти в командній роботі?

327 Прочитайте текст. Визначте, які слова в тексті зайві. Використання яких речень допомогло вам удосконалити текст?

Я сьогодні прокинулася дуже рано. Поснідавши, я біжу швидко до школи. Я хочу швидше зустрітися з друзями. Я сьогодні добре підготувалася до уроків. Тому я не боюся, що мені доведеться відповідати.

👍 Чим збагатив мене урок? Чи досягнуто поставлених цілей? Що було найцікавішим, найдивовижнішим і найкориснішим? Яким учнем / ученицею я сьогодні був / була на уроці?

328

- I Складіть і запишіть п'ять односкладних речень, підкресліть граматичну основу.
- II Запишіть правила користування орфографічним словником. Використовуйте односкладні речення.
- III Побудуйте двоскладні й односкладні речення з поданими словосполученнями.

Працювати в команді, шукати можливості, прагнути вдосконалення, працювати над собою.

§40 Види речень за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні

Світ позитивних емоцій

*Щастя на боці тих, хто вміє радіти (Арістотель).
Радість — основа творчості (М. Гоголь).*

Слово дня: затишок, позитивний.

329

Які емоції називають позитивними? Чому вони важливі для людини? Що викликає у вас позитивні емоції? Як ви розумієте слово «затишок»? Що визначає його зміст? А коли на душі затишно? Налаштуйте себе емоційно на цей урок: «Я відчуваю радість...», «Я в передчутті...».

330

Пригадайте значення данського слова «хюге». Чи можна його вважати синонімом до слова «затишок»? Чому?

Пригадуємо:

- 1 Яке речення називають розповідним?
- 2 З якою метою його вживають у мовленні?
- 3 Що означають спонукальні речення? Коли їх доцільно використовувати?
- 4 Що вам відомо про питальне речення?
- 5 З якою інтонацією вимовляємо кожне з цих речень?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яку комунікативну мету реалізують розповідне, питальне і спонукальне речення?
- 2 Наскільки ця тема корисна для вас? Чому так важливо вміти ставити запитання?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

331 Прочитайте речення. Визначте їх види за метою висловлювання. Поясніть, чим ці речення різняться. Поставте запитання до фотоілюстрацій. Дайте відповіді на запитання сьомого й восьмого речень.

1. У кожній оселі має бути хюге-місце — приблизно це означає «затишний куточок» (*М. Вікінг*). 2. Що означає в данській мові слово «хюге»? 3. Виявилось, осінні трави збирають не для їжі, а щоб милуватися ними й використовувати як ліки, бо кожна з цих квіток має свою цілющу силу (*Т. Поставна*). 4. Якщо маєте змогу, організуйте для друзів і родини поїздку в гори. 5. Згідно з результатами досліджень, ми найщасливіші тоді, коли залучені до організованого дозвілля. 6. Затишне Різдво починається й закінчується друзями та родиною (*М. Вікінг*). 7. Скільки днів на рік у Данії йде дощ? 8. Жителів якої країни називають «одержимими затишком»?

Питальне речення — ключ до потрібної інформації. Ставити запитання — життєво важливе вміння. Якщо ви хочете бути носієм важливої, цікавої й нової інформації — учіться користуватися питальними реченнями.

Важливими життєвими запитаннями є такі: *Що тебе (вас) непокоїть? У тебе (вас) усе гаразд? Чим я можу допомогти?* Перш ніж робити негативні висновки, запитайте: *Я правильно тебе (вас) зрозуміла?* За допомогою їх людина несе у світ добро, і світ від цього стає кращим.

Увага! Запам'ятайте: запитання ставимо, а не задаємо!

332 Розгляньте таблицю. За її змістом підготуйте розповідь про комунікативні можливості речень. Поміркуйте, що іще можна передати за допомогою розповідних речень.

Комунікативні можливості речень

Розповідне

- 1) **інформує**: У моїй родині було цілком прийнятно говорити про почуття.
- 2) **пояснює**: Дитинство — легкий, барвистий і аж ніяк не швидкоплинний час життя.
- 3) **ділиться враженнями**: Сьогодні чарівний захід сонця.
- 4) **робить висновки**: Жити треба там, звідки не хочеться втікати в подорож.

Питальне

- 1) **цікавиться**: На що сьогодні схоже море?
- 2) **пізнає**: Яка мелодія чується в шумі хвиль?
- 3) **запитує**: Як мені повернутися до тиші?

Спонукальне

- 1) **висловлює прохання, наказ**: Розкажи, як минув для тебе цей день.
- 2) **радить**: Приймай життя як різнокольорові олівці Всесвіту.
- 3) **спонукає до дії**: Поринай у барви з головою, синку! (із творів Е. Сафарлі)

333

Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Які емоції викликає у вас це свято? Які очікування й передчуття у вас напередодні Різдва? Які речення за метою висловлювання використовує письменниця? Чому? Напишіть, що для вас означає це свято.

Різдво для мене — це не просто біблійний сюжет, можливість замислитися над мудрістю Божого промислу, зануритися в його барвистість. Це набагато більше. Бо моему Різдву не одна тисяча літ. Воно з житніх нив та з тих країв, у яких сонце стозряче, небо підперезане перевеслами-веселками, українці — могутні велети із завишеними казками на рукавах сорочок та на крилятах рушників (*Дара Корній*).

334

Складіть по троє речень:

- розповідних, у яких розкажіть про те, що викликає у вас позитивні емоції;
- питальних, за допомогою яких перевірте однокласників та однокласниць, із чим пов'язані в них позитивні емоції;
- спонукальних, у яких спонукайте однокласників та однокласниць надавати перевагу позитивним емоціям.

- ?** **335** Прочитайте речення. До якого типу за метою висловлювання вони належать? Визначте комунікативну мету кожного речення. Які з них сприяють гармонійному спілкуванню, а які — ні? Чому?

- 👍** Найбільш цікавими і корисними для мене були такі завдання... Цей урок допоміг мені... Під час спілкування я врахуватиму... Своїм досягненням сьогодні я вважаю...

- 🏠** **336** **I** Прочитайте текст. Які речення за метою висловлювання в ньому переважають? Чим це зумовлено? За цим зразком підготуйте й напишіть розповідь про Україну та українців.

В усі часи Японія захоплювала мандрівників красою природи і мистецтвом жити не поспішаючи. Там досі вирощують рис і милуються сходом сонця. Там подовгу п'ють зелений чай і спостерігають за тим, як розпускається цвіт вишні, що потім стає подібним до пухнастих весняних хмар. Там уміють бачити красу й цінувати прості речі — як-от улюблене глиняне горнятко чи цікаву історію (*Т. Поставна*).

- II** Напишіть шість порад своїм одноліткам, як покращити свій настрій. Використайте для цього спонукальні речення.
- III** Сформулюйте і запишіть запитання, відповіді на які ви одержали сьогодні на уроці. Яке з них найцінніше і найкорисніше для вас?

§41 Види речень за емоційним забарвленням: окличні й неокличні

Повага до людини, її гідності

Гідність — усвідомлення людиною своєї цінності (зі словника).
Закон гідних — творити добро і не сваритися (лао-цзи).

Слово дня: стрімувати, сприяти.

337 Прочитайте речення. Визначте вид кожного з них за метою висловлювання. Що в них спільного? Який зміст ви вкладаєте у слово «гідність»? Гідна людина — яка вона? Які дії і вчинки свідчать про те, що в людини є гідність? Що стримує гідна людина і чому сприяє?

1. Дбайте про свою гідність... Саме з гідності «можна вивести» хоробрість, совість, чесність. Це захоплива робота для кожного з нас і це те, що може надати сенсу нашому існуванню (*М. Попович*). 2. Мати гідність — означає поважати себе, цінувати себе як неповторну духовну особистість (*З Інтернету*). 3. Будь-яка дія, будь-які рішення набувають сенсу лише настільки, наскільки вони шанують гідність людини (*О. П'єрон*). 4. Найголовніше в житті людини — зберегти свою людську гідність всупереч усьому. Тому що людина без гідності — неповноцінна людина, а народ без гідності — це вже не народ (*А. Роговцева*).

Пригадуємо:

- 1 Які є типи речень за емоційним забарвленням?
- 2 Яке речення називають окличним?
- 3 Чим від нього відрізняється неокличне речення?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які речення можуть бути окличними?
- 2 Які розділові знаки ставимо в кінці окличного речення?
- 3 Які емоції забарвлюють речення?
- 4 Коли окличні речення вживати недоцільно?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Мовознавці кажуть, що емоції сьогодні в моді. Вони охопили всі сфери спілкування: політичну, побутову й міжособистісну. Через емоції в мовленні людина виражає своє ставлення до всього, що її оточує. Важливо, щоб емоції були щирі, відповідали ситуації й не були надмірними. Емоцію можна передати словом, а можна — інтонаційно.

Емоційно забарвленими можуть бути розповідні, питальні й спонукальні речення. Тоді їх вимовляють із почуттям радості, захоплення, здивування, обурення, гніву, страху тощо.

338 Прочитайте виразно текст. Назвіть окличні речення. Чому в тексті вони доречні? Яка емоція їх забарвлює? Кому притаманна гідність — захисникам чи спостерігачам? Чому?

1. Люди, які бачать приниження інших, поділяються на дві категорії: спостерігачі й захисники. Помітивши, що хтось став жертвою булінгу, захисники закликають спинитися. Чи можеш ти захищати інших? Ти зможеш! Накажи їм спинитися! Підтримуй тих, кого образили, усміхайся тим, кому сумно, захищай тих, кого принижують. Запам'ятай: один у полі теж воїн! Будь гідною й доброю людиною! (Ш. Кумбс).

339 Виразно прочитайте речення, правильно інтонуючи їх. Чим відрізняються інтонації окличних і неокличних речень? Поясніть розділові знаки. Дайте відповідь на запитання першого речення.

1. Яка книжка змушує вас забути про все на світі й просто зникнути між її рядками? (М. Вікінг). 2. У цей день було багато сміху, поцілунків і теплих слів. Усе це творило атмосферу любові й злагоди. 3. «Не використовуй такі жахливі слова!» — долинув голос Меґ. 4. «У когось є якась цікава історія?! У мене був такий похмурий день, що, мабуть, помру, якщо не почую чогось веселого!» — сказала Меґ. 5. Це все мій проклятий характер! Як не намагаюся опанувати себе, нічого не виходить. Стримуюся, стримуюся, а потім усе одно проривається! Що ж мені робити, мамо?! (Л.-М. Олкотт).

340 Підготуйте спільно перелік рис характеру і вчинків людини, якій притаманна гідність. Речень із якою емоцією уникає під час спілкування гідна людина?

341 Прочитайте виразно речення. Визначте емоції, що забарвлюють окличні речення. Яку роль вони відіграють у нашому житті?

1. Яка розкішна цьогоріч зима! Стільки снігу намело, багато морозу (зі стріх не капне), і... багато сонця! (*Дара Корній*).
 2. Я не тямив себе від щастя! (*Т. Поставна*).
 3. «Вода?! Вода! — закричав Остап. — Дарино, вода!»
 4. Як він красиво говорив про своє місто! І з кожною оповіддю росло відчуття, що вона таки мусить його побачити, цей легендарний Львів, мусить пройтися старими вуличками, вимощеними бруківкою, послухати, як доладно та мелодійно звучать дерев'яні сходи в старих кам'яницях, вдихнути аромату щойно змеленої кави на площі Ринок... (*Дара Корній*).

Сьогодні я маю такі досягнення:... На уроці мене зацікавили... Корисно було дізнатися про... У мене є запитання...

342 Уявіть наведені ситуації. Виберіть будь-яку з них та опишіть її детальніше. Текст закінчіть кількома реченнями, що передають ваші емоції.

I. Коли вечірнє сонце наполовину сховалося за морем і на поверхні води з'явилася сонячна доріжка.

II. Коли у вашій присутності ображають вашого однокласника / вашу однокласницю.

III. Коли вас по дорозі додому зненацька застала літня злива.

IV. Коли чемпіонат виграла ваша улюблена команда.

§42 ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ДОДАТОК, ОЗНАЧЕННЯ, ОБСТАВИНА

Дбаймо про власну безпеку!

Береженого Бог береже (Нар. творчість).

Слово дня: вітівки, зусілля.

Пригадуємо:

- 1 Чим відрізняється речення від словосполучення?
- 2 Із чого складається речення?
- 3 Що називаємо граматичною основою?
- 4 Чому члени речення поділяють на головні й другорядні?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Навіщо потрібні другорядні члени речення?
- 2 Які частини мови конкретизують означення, додаток і обставини?
- 3 Як правильно визначити другорядні члени речення?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

- 343** Розгляньте таблицю. На які запитання вона дає відповідь? Назвіть у реченнях другорядні члени. Якою темою об'єднані речення? Підготуйтеся до діалогу з однокласниками / однокласницями, під час якого перевірте одне одного, як ви засвоїли інформацію.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ
конкретизують, уточнюють, доповнюють зміст речення

Додаток

означає особу, явище або предмет, відповідає на питання всіх відмінків, крім називного: *Не підпалюйте суху траву на полях та лісових галявинах.*

Означення

вказує на ознаку предмета, відповідає на питання: який? чий? котрий?
Не спускайтеся з крутих снігових схилів.

Обставина

конкретизує дієслово, указуючи місце, час, причину, мету, ступінь або спосіб дії, відповідає на питання: де? коли? куди? звідки? чому? з якою метою? як?
Не грайтеся поблизу вогнища.

Щоб визначити в реченні другорядні члени, необхідно пам'ятати такі правила:

1) **додаток** залежить від члена речення, вираженого дієсловом або іменником (*Керівники (чого?) сайту карують (кого?) порушників баном*).

2) **означення** залежить від члена речення, вираженого іменником (*Боти навмисне створюють багато профілів під різними іменами. Іменами (якими?) різними*).

3) **обставини** конкретизують дію, а тому залежать від члена речення, вираженого дієсловом (*Є боти також (де?) у соціальних мережах*).

344

Прочитайте речення, уміщені в лівій і правій колонках. Чим вони відрізняються? У яких реченнях більше інформації? Завдяки чому?

Якщо співрозмовник у чаті ображає, одразу повідом.	Якщо співрозмовник у чаті ображає тебе, одразу повідом модератора або адміністратора.
Бан — це заборона входити на сайт.	Бан — це тимчасова або довічна заборона входити на сайт.
Тролі діють.	Тролі діють тихцем, послідовно й нахабно критикуючи й висміюючи когось (<i>За Т. Щербаченко</i>).

345

1 Прочитайте текст. Що ви з нього дізналися? Ця тема актуальна для вас? Доведіть свою думку. Які ще заходи безпеки ви знаєте? Підготуйте запитання за текстом і поставте їх одне одному.

Кожен комп'ютер ідентифікований* у мережі, оскільки має власну IP-адресу*. Він зберігає й передає без твого дозволу деякі дані, які ти вводиш, користуючись сервісами різних сайтів*. Це можуть бути ім'я, прізвище та по батькові, стать, вік, дата народження, електронна скринька, номери телефонів, а також відомості про захоплення й уподобання.

Система відстежує тривалість перебування в мережі й час, коли ти зазвичай туди заходиш, що шукаєш, як розраховуєшся за покупки, із ким спілкуєшся.

Якщо якийсь розвідник поставить за мету зібрати про тебе якомога більше інформації, це буде неважко...

Якщо хочеш зберегти недоторканими таємниці свого життя, доведеться навчитися «не залишати слідів»: ігнорувати пропозицію браузера* залишати паролі, не авторизуватися*, постійно чистити кеш-пам'ять*... (Т. Щербаченко).

- II Назвіть у тексті слова іншомовного походження. Поясніть значення слів, помічених зірочкою. У разі потреби зверніться до словника. Якими членами речення є виділені слова? Поясніть, як ви це визначили.

На які запитання ви одержали вичерпні відповіді? Що нового дізналися на уроці? Яка інформація для вас найкорисніша? Що ви сьогодні зарахуєте до переліку своїх досягнень?

346

- I Чи знаєте ви правила велобезпеки? Запишіть поради, як підготуватися до мандрівки велосипедом. Підкресліть другорядні члени відповідними позначками.

Перш ніж осідлати велосипед, ... Перевір, чи... Якщо на велосипеді немає фари, ... Вибери відповідний одяг: ... Дотримуйся правил... Не виїжджай... Якщо треба повернути ліворуч, ... Перш ніж загальмувати... Повтори дорожні знаки.

- II Дайте письмові відповіді на запитання. У реченнях підкресліть другорядні члени. Наскільки вони важливі?

1. Які місця в потязі найкращі з погляду безпеки? Чому?
2. Як правильно обрати пароль для електронної скриньки?
3. Чому не можна спалювати листя й сухе гілля? 4. Як правильно обійти потяг на вокзалі? 5. Яких сайтів варто уникати? 6. Що робити, якщо ваш комп'ютер «упіймав» вірус?

§43 Речення з однорідними членами (БЕЗ СПОЛУЧНИКІВ І ЗІ СПОЛУЧНИКАМИ А, АЛЕ, І)

Твої громадянські обов'язки

Україно, я — твоя дитина, крапелька великого Дніпра! (Н. Рибальська).

Слово дня: завзяття.

Пригадуємо:

- 1 Які члени речення бувають однорідними?
- 2 Що вам про них відомо?
- 3 Чим поєднуються між собою однорідні члени речення?
- 4 Пригадайте рядки Державного Гімну України, де є однорідні члени.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 За якою ознакою члени речення називають однорідними?
- 2 З якою інтонацією промовляємо речення з однорідними членами?
- 3 Для чого потрібні однорідні члени речення?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

- **347** **I** Розгляньте схему. Яку інформацію вона містить? Що в ній відоме, а що — нове? Підготуйте розповідь про однорідні члени речення. У кожному з речень на с. 142 знайдіть однорідні члени. Визначте й обґрунтуйте свій вибір. Зверніть увагу, якими частинами мови виражені однорідні члени. Зробіть висновок.

Однорідні члени речення

1. Приймай своє рішення й аргументуй його. 2. Не лінуйся брати відповідальність за свої вчинки, за майбутнє своєї країни. 3. Активність, ініціативність і відповідальність — важливі риси громадянина і громадянки. 4. Наша країна потребує активної, цілеспрямованої, відповідальної і наполегливої молоді. 5. Свою відповідальність ми маємо реалізувати у школі, в родині й суспільстві.

II Чи поділяєте ви думки, висловлені в реченнях? Що означає слово «завзяття»? Кого ви можете назвати завзятою людиною? Завзяті громадяни корисні для суспільства? Чому?

348

Розгляньте малюнок. Про що запитують зображені на ньому діти? Прочитайте речення з однорідними членами. Скоротіть їх, вилучивши однорідні члени. Зробіть висновки, у яких дайте відповідь на поставлене запитання.

349

Запишіть речення, доповнивши їх однорідними членами.

1. З цієї книжки я дізнався / дізналася про життя моїх ровесників... . 2. Іноземцям, що приїжджають в Україну, я охоче розповім про... . 3. Над усе в своїй країні я люблю... . 4. Від серця кожної людини тягнеться ниточка до... . 5. Порятунком від жорстокості в суспільстві має стати... .

350

Підготуйте й запишіть запитання своїм однокласникам / однокласницям про їхні громадянські обов'язки. У відповідях на запитання мають бути однорідні члени речення.

Мої досягнення сьогодні — це... Мені важливо було дізнатися про... У мене сьогодні... настроїв, тому що... Цікавим на уроці вважаю... Сьогодні мені бракувало...

351

I Дайте письмові відповіді за запитання, використовуючи в них однорідні члени речення.

1. Які вчинки й дії людини свідчать про те, що вона небайдужа до своєї країни?
2. Як зробити наші міста й села чистішими й охайнішими?
3. Хто для вас є взірцем громадянської мужності?
4. Яку розмову можна назвати щирою?
5. Що б ви хотіли щодня бачити з вікна вашого будинку?

II Випишіть із творів, які вивчаєте на уроках української літератури, п'ять речень з однорідними членами. Визначте, які члени речення є однорідними й обґрунтуйте.

III Відтворіть у малюнках вивчений сьогодні теоретичний матеріал. Доберіть два образи: «речення без однорідних членів» і «речення з однорідними членами». Чим вони відрізняються? Пофантазуйте, дібравши яскраві й переконливі образи. Усно поясніть свій вибір.

§44 Кома між однорідними членами

Мандрівка країною

Світ — це книга. І хто не мандрував — прочитав у ній лише одну сторінку (Августин Аврелій).

Слово дня: наплічник.

Пригадуємо:

1. Які члени речення називаємо однорідними?
2. Як вони поєднуються на письмі й у вимові?
3. Коли є потреба в однорідних членах речення?

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Коли між однорідними реченнями ставимо кому?
2. Чому розділові знаки мають значення?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

352 Прочитайте епіграф. Чи поділяєте ви думку автора? Що ви уявляєте, коли звучить слово «мандрівка»? Якого кольору це слово? А яке воно на смак і дотик? Чому? А які у вас відчуття, коли це слово входить у плани вашої родини під час канікул? Складіть троє речень із однорідними членами відповідно до заданого змісту.

1. Скажіть, куди б ви хотіли помандрувати. От дуже-дуже хотіли б!
2. Які речі обов'язково мають бути в наплічнику під час мандрівки?
3. Чого найбільше ви очікуєте від омріяної подорожі?

353 Розгляньте таблицю. Чи всі пункти правил вам зрозумілі? Перекажіть їх своїми словами. Для чого потрібно знати ці правила?

Кома між однорідними членами речення

Ставимо кому, якщо однорідні члени речення:

● не поєднані сполучниками: *Гори заворожують людей віковичним спокоєм, дивують своєю красою.*

● поєднані повторюваними сполучниками: *Карпати дивують і снігом посеред літа, і спекою після дощу.*

● поєднані сполучниками *і(й), та* в пари, кому ставимо між парами: *Гори вражають смарагдовою зеленню і квітучими деревами, зоряним небом і вранішнім щебетом птахів (За І. Мелікою).*

II Чи доводилося вам мандрувати Карпатами? Якщо так — поділіться враженнями. У розповіді використовуйте однорідні члени речення.

354 Прочитайте текст. Поясніть розділові знаки між однорідними членами речення.

Збираєшся в похід? Ось кілька порад щодо підготовки. Найважчі речі поклади в найбільше відділення наплічника. А ось бінокль, кишеньковий ліхтарик, лупу краще покласти в зовнішні кишені. Подбай про зручне взуття.

В'єтнамки й сандалії залиш для пляжу. У похід краще взяти пару розношених кросівок чи легких трекінгових череви-ків. Одяг має бути легким і зручним. Не забудь узяти з собою сонцезахисні окуляри, кепку, панамку чи банда-ну (М. Лекрьо, С. Галле).

Чи поставала перед вами проблема — скільки й чого потріб-но взяти з собою в похід? Складіть перелік необхідних речей для походу. Свій вибір обґрунтуйте. Усно розкажіть про це. Позмагайтеся, чий перелік виявиться найбільш продуманим!

355

Запишіть речення, поставивши пропущені розділові знаки. Усно обґрунтуйте їх.

1. На території Карпат ростуть сосна кедрова європейська сосна альпійська перстач золотистий арніка гірська. Також варто звернути увагу на шафран Гейфелів та підсніжник біло-сніжний у період їх цвітіння (З Інтернету). 2. Співає соловейко так мелодійно чисто і без вагань! І світ відповідає на цю мелодію жовтавим променем сонця і переливами роси про-блисками сонячного зайчика і серпанком туману (За В. Чорней). 3. Я слухав дідусеві слова і чекав липня, коли ми з ним сядемо в автобус і поїдемо за чотириста кілометрів на південь (Е. Сафарлі).

Що ви хотіли б розповісти про цей урок своїм друзям, сестричці / братикові? Чи впоралися ви із поставленими цілями? Про які досягнення можна сьогодні звітувати перед собою?

356

Якщо вам відома інформація про те, як під час мандрівки збудувати прихисток у лісі, горах чи на березі моря, розкажіть про це, використовуючи однорідні члени речення. Орієнтирами для вас можуть слугувати подані запитання.

Якщо ви не маєте намета, що може його замінити? Яким має бути прихисток мандрівника? Як не зашкодити природі, будуючи тимчасове житло? Чим накрити стіни хижки? Чим поліпшити тимчасове житло всередині?

Якщо ви запланували мандрівку, а вдома у вас є тваринки й рослини, як ви подбаєте про них? Знайдіть необхідну ін-формацію і поділіться нею, підготувавши розповідь. Можна доповнити розповідь схемами, малюнками, колажем.

- III Якщо вас захоплює зоряне небо — це завдання для вас. Прочитайте текст. Чи була ця інформація для вас новою й цікавою? Підготуйте письмові відповіді на запитання тексту. Використайте однорідні члени речення.

Мандрівка — прекрасна нагода спостерігати за зірками. З давніх-давен люди захоплювалися ними й шукали способу їх пізнати. Сьогодні власні імена мають 88 сузір'їв. Давні греки давали імена богів чи міфічних героїв. Так, наприклад, назвали сузір'я Оріон та Андромеда.

А ти знаєш основні сузір'я в небі та їхні назви?

Яке сузір'я відшукати найлегше? Яку форму воно має? Де розташована Полярна зірка й куди вона вказує? Чи рухаються зірки? Що вам відомо про летючі зірки? (За Клеманс Рю де Люз).

§45 СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

У гармонії з природою

Не нашкодь красі, продовж тривалість її життя (Е. Сафарлі).

Слово дня: мальовничий, гармонійний.

Пригадуємо:

- 1 Що становить граматичну основу речення?
- 2 Скільки граматичних основ у простому реченні?
- 3 Яке речення називають складним?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як поєднуються частини складного реченні на письмі та в усному мовленні?
- 2 Які відношення між частинами складного речення?
- 3 Які виражальні можливості має складне речення?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

 357 Прочитайте. Про що ви дізналися? Ця інформація для вас нова чи відома? Які правила ілюструють подані речення? У яких реченнях між частинами є залежність?

Речення з двома і більше граматичними основами називають **складним**.

Частини складного речення пов'язані між собою змістом та інтонацією або змістом і сполучниками.

Частини складного речення можуть бути:

- незалежні, рівноправні;
- залежні, коли від одного речення можна поставити питання до іншого.

1. Гуляє вітер, і співає симфонію дощ (*Ю. Григорук*). 2. Я так люблю, як сонце у кімнаті удосвіта прийде мене будить (*Н. Янушевич*). 3. Розсипле ранок перлами намисто, заструменіє сонце по гілках (*Н. Данилюк*).

358

I Прочитайте речення. Визначте, які з них прості, а які — складні. Відповідь обґрунтуйте. Визначте, які речення з рівноправними частинами, а в яких між частинами є залежність? Які речення мають більші виражальні можливості — прості чи складні? Чому?

1. Полин снігів повзе до видноколу, лоскоче обрій запахом гірким (*В. Симоненко*). 2. Світанком свіжим привітався день, мороз на склі залишив телеграму... (*В. Юрчишин*). 3. Три дні над Осокорками лютувала скажена хуртовина, небо прорвалося снігами і сипало, й сипало безугавно (*І. Цюпа*). 4. Усю зиму мріяло поле про той день, коли з'явиться весна, привітається до нього сонцем і вітрами (*В. Оберемок*). 5. У заростях шемрав густий дощ, скапував із ялинової стріхи крупними опаловими намистинами (*М. Дочинець*). 6. Вуйко* показав мені гніздо ремеза*, схоже на м'яку рукавичку, бо він його ліпить із тополиного й вербового пуху. Якщо людина змерзне в лісі, то можна зігріти руки й ноги тими гніздами (*М. Дочинець*). 7. Погасло багато сонця, і вечір, як сивий попіл, осипався з неба на місто і в сяйві ліхтарному зник... (*Л. Костенко*).

II Як ви розумієте словосполучення «полин снігів»? Як «мороз на склі залишив телеграму»? Чому дощ «шемрав»? А коли дощ «періщить», «сіється», то який він? У якому з речень ідеться про гармонійне співіснування людини і природи? Поясніть.

359 Розгляньте схему. Відповідь на яке запитання вона містить? Прочитайте речення, визначте комунікативний намір (мету) мовця в кожному реченні. За таким зразком складіть двоє речень про гармонійні взаємини з природою, обравши один із намірів.

1. Розкажи мені щось цікаве, щоб я слухав і мав з того користь. 2. Люблю гортати старі книги, бо від них віє спокоєм. 3. Дай мені розуміння і сили прощати, щоб і я був прощений. 4. Люблю писати історії, у яких слова грають, як інструменти в оркестрі. 5. Якщо зробиш крок назад, застрянеш у вчорашньому дні (*Із тв. М. Дочинця*).

360 Подані речення допишіть, щоб із кожного утворилося складне.

1. Люблю вранішні пташині голоси, але... . 2. Вранішнє сонце скидалося на клубочок ангорових ниток, які... . 3. Мені подобається сніжна зима, тому що... . 4. Я часто спостерігаю за відблисками світла на плесі озера, коли... . 5. Дощова вода корисна для рослин, адже... .

361 Виберіть один із текстів. Прочитайте його, дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

I. Розгулявся січень хугою**. Усеньку добу висвистував гучними вітрами. І в моє вікно почали стукати синички. Холодно їм, голодно. Годівниці замело снігом. І я згадала, що синички дуже любляють сало. Почепила кілька шматочків до виноградної лози і стала спостерігати. Пташки підлітали і ніяк не могли зачепитися, бо вітер хвацько** розгойдував ласощі.

Та згодом одна пташина, найкмітливіша, сіла на виноградну галузку, дзьобом підтягнула до себе тоненький мотузочок, схопила однією лапкою сало і стала з присвистом смакувати (Є. Фроль).

II. Він ріс у нашому дворі між каштанами й кленами. Ніхто не знав, чи його посадив хто, чи сам посіявся. Стояв горіх високий, стрункий, із розлогими вітами, на яких з-поміж пахучого** листя визирали ще дрібні кульки горішків.

Раптом я побачив, як до нього підкрався хлопець і здоровою палицею заходився гамселити** по гіллію. Так розбишака намагався збити недозрілі плоди. Дерево шелестіло, сипалося листя... Мені здавалося, що воно тихо стогне від болю й незахищеності.

Хлопець був старший за мене, та я вже не думав про це. Швидко кинувся до нього й вихопив із його рук палицю.

— Ти навіщо дерево нівечиш? — закричав я. — Невже не видно, що горіхи зелені? Поглянь, скільки гілок пооббивав...

— А ти хто такий?.. — витріщив очі бешкетник. — Воно що — твоє?.. (За В. Заблоцьким).

Запитання	Завдання
<ol style="list-style-type: none"> 1. Яку проблему порушено в тексті? Сформулюйте її. 2. Охарактеризуйте вчинки людей, що є дійовими особами. 3. Що, на вашу думку, означає «жити в гармонії з природою»? 4. Чому це важливо? 5. Поділіться власним досвідом гармонійної взаємодії з природою. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Прочитайте вголос складні речення. Свій вибір обґрунтуйте. 2. Випишіть троє простих речень, поширте їх так, щоб утворилися складні. 3. До слів, позначених двома зірочками, доберіть синоніми. 4. Випишіть по двоє словосполучень із головним словом, вираженням іменником і з головним словом — дієсловом.

Сьогодні на уроці я мав / мала змогу повторити... Мені цікаво було дізнатися... Найбільший інтерес викликало / -ли завдання... Своїми досягненнями я вважаю...

362

- I Прочитайте текст. Назвіть складні речення. Які емоції викликає у вас прочитане? Дайте розгорнуті відповіді за допомогою складних речень на такі запитання: Чи бачили ви соняшникове поле в пору цвітіння? На що воно схоже? Чи довелося вам зустрічати схід сонця? Які враження від цього казкового видовища?

На високому стеблі — велика квітка із золотими пелюстками. Вона схожа на сонце, тому й називають її соняшником.

Спить уночі соняшник, схиливши золоті пелюстки. Та щойно сходить ранкова зоря, пелюстки тремтять. То соняшник жде сходу сонця. Ось уже сонце викотилось із-за обр'ю, золота голівка повільно повертається до нього й дивиться, дивиться на червоне вогняне коло. Усміхається соняшник до сонця, радіє, вітає його:

— Добрий день, сонечку, я так довго чекав тебе!
(За В. Сухомлинським).

- II Кажуть, що трави і квіти можуть зробити наше життя кращим. А як саме? Розкажіть, використовуючи складні речення. На ваш вибір — усна чи письмова розповідь (5–7 речень).
- III Випишіть або складіть четверо складних речень про рослини, занесені до Червоної книги. Усно розкажіть, чому важливо їх оберігати.

§46 Кома між частинами складного речення, з'єднаними безсполучниковим і сполучниковим зв'язком

Стань своїм найкращим другом

Головне — пізнати себе, пізнати в собі справжню людину (Г. Сковорода).
Ти хоробріший, ніж ти думаєш, сильніший, ніж тобі здається, та розумніший,
ніж вважаєш (А. А. Мілн).

Слово дня: допитливість.

Пригадуємо:

- 1 Як відрізнити просте речення від складного?
- 2 Які комунікативні можливості відкриває перед нами складне речення?

363

- I Прочитайте текст. Висловіть своє ставлення до інформації, яку він містить. Чи є в тексті складне речення? Відповідь обґрунтуйте. Чи правильно вважати складним речення, у якому найбільше слів? Чому? Охарактеризуйте речення за емоційним забарвленням.

Чи хочеш ти досягти успіху? Авжеж! Коли ми чогось досягаємо, то почувалося просто чудово. Насправді немає нічого кращого за відчуття успішності від отримання добрих оцінок, від доведення справи до кінця або ж від процесу самовдосконалення. Усвідомлення того, що твої зусилля не були марні, надихає і сповнює почуттям гордості! Надзвичайно важливо знати, чого ти вартий / варта (Д. Браун, Н. Кей).

- II Яке значення для розвитку людини має допитливість?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які розділові знаки ставимо між частинами складного речення?
- 2 Як поєднуємо частини складного речення?

Відповідно до поставлених завдань сформулюйте особисті цілі.

364

- Прочитайте текст. Чи легко його сприйняти? Чому? Чи згодні ви з думкою дівчинки про те, що пунктуація ускладнює життя? Обґрунтуйте свою позицію.

Мені прийшла есемеска. Цікаво, від кого? Мабуть, від Поліни.

Сьогодні мені снилося що я кіт точніше кицька уявляєш марто пухнаста смугаста кицька я лежала в кошику і мурчала а потім мила лапкою шерсть щойно прокинулась і одразу пишу тобі цей сон хочеш щоб я тобі його розповіла заходь після школи)))

Есемеска, справді, від Поліни. Майже лист. Без ком і великих літер. Поліна каже, що пунктуація ускладнює життя. Я їй вірю (Дз. Матіяш).

Прості речення у складному поєднуємо так:

- в усному мовленні паузою;
- на письмі комою.

Між частинами складного речення ставимо кому. Сполучники, що з'єднують частини складного речення: *і (й), та, але, проте, зате, однак; що, щоб, бо, тому що* та інші.

Частини складного речення поєднують також займенники: *хто, що, який, чий, котрий* і прислівники: *де, коли, як, куди, звідки*.

Успіху досягає лише той, хто працює над досягненням його (Д. Браун, Н. Кей).

Життя постійно пропонує нам вибір, не сходить із правильного шляху (Д. Браун).

365 Прочитайте текст. Розкажіть, як ви розумієте його зміст? Чи є за що любити розділові знаки? Які «коми, за характером, одинаки»? Коли «коми ходять парами»? Чи відомо вам, коли «коми гуртуються»?

Я люблю розділові знаки. За їхній неповторний характер й усталені звички. Наприклад, кома. Деякі коми, за характером, одинаки. Але таких — меншість. Бо більшість ходить парами. Так зручніше відокремлювати різні там звороти та вставні конструкції. Хоча є коми, котрі гуртуються у великі гурти, бо їм так простіше перетворити хаотичний перелік на синонімічний ряд (А. Акуленко).

366 Виявляється, складне речення допомагає розвивати гнучке мислення, проганяти від себе негативні думки. Прочитайте речення в лівій і правій колонках. Відрізнити прості й складні речення. Якими з них краще користуватися у своїх думках?

У мене жахливо виходить.	Можливо, у мене виходить жахливо, але я працюю над собою.
Цей спосіб заважкий для мене.	Цей спосіб заважкий для мене, проте я знайду правильний підхід і впроваджуся.
Я з цим не впораюся нізащо.	Нехай сьогодні мені не впоратися з цим, зате я отримаю цінний урок на майбутнє.
Мені це не потрібно.	Сьогодні я ще не розумію важливості цих умінь, та завтра вони мені можуть знадобитися.

(За Д. Браун, Н. Кей)

367 Прочитайте речення. Відкладіть убік підручник і запишіть кожне з них із пам'яті. Усно поясніть, чим поєднані частини речення і які розділові знаки потрібно ставити.

1. Насправді вправи дуже важливі, тому що вони покращують пам'ять, допомагають краще вчитися. 2. Невдачі трапляються з кожним, важливо навчитися правильно на них реагувати. 3. Значно легше бути добрим / доброю до інших, коли ти добрий / добра до себе. 4. Поміркуй над тим, щоб насамперед ставати своїм найкращим другом (Д. Браун, Н. Кей).

Крім правил, я сьогодні засвоїла / засвоїв... Дуже важливо було дізнатися... Віднині я буду... Своїм досягненням сьогодні я вважаю...

368 I Дайте відповіді на запитання складними реченнями і запишіть їх.

1. Чому Ейнштейн вважав людину з великими мріями могутнішою за людину з великими знаннями? 2. Що й чому найбільше тебе захоплює? 3. Що ти робиш, коли зазнаєш невдачі? 4. Навіщо людині потрібна впевненість? 5. Як ти ставишся до себе й чому?

- II Створіть візуалізацію досягнення вашої цілі. Наприклад, намалюйте гірську вершину і сходинок на неї. Кожна сходинок — то маленька ціль, яку треба ставити сьогодні й реалізовувати.
- III Випишіть із поезій українських авторів п'ять складних речень. Усно поясніть, чим з'єднані частини речення.

§47 Пряма мова. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою

Моральний компас людини

Найщасливіші ті люди, що безупинно шукають нагоди продемонструвати любов, доброту й прихильність оточенню (Б. Трейсі).

Слово дня: чесноти.

Пригадуємо:

- 1 Що вам відомо про пряму мову?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Із яких частин складається речення з прямою мовою?
- 2 Коли нам потрібні такі речення?
- 3 Які розділові знаки ставимо в реченнях із прямою мовою?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі на цей урок.

Пряма мова — це передане дослівно чуже висловлення. Речення з прямою мовою складаються з двох частин: із прямої мови (**ПМ**) і слів автора (**А**), який передає чужу думку. У ситуації, коли необхідно передати дослівно те, що сказала інша людина, використовуємо речення з прямою мовою.

Розділові знаки в реченнях із прямою мовою

Якщо речення починається словами автора (**А**), після них ставимо двокрапку, а пряму мову (**ПМ**) пишемо в лапках. У кінці прямої мови ставимо крапку, знак оклику або знак питання.

Професор мовив: «Якщо у вас не буде людяності — усе інше нічого не варте».

А: «ПМ».

А: «ПМ!»

А: «ПМ?»

Якщо речення починається прямою мовою (**ПМ**), після неї ставимо кому, знак оклику або знак питання, а після них — тире. Слова автора (**а**) пишемо з малої літери.

«Вдячність додає душі благородства», — любила говорити моя бабуся (М. Дочинець).

«ПМ», — а.

«ПМ!» — а.

«ПМ?» — а.

Якщо слова автора (**а**) розташовані всередині прямої мови (**ПМ**), то перед ними ставимо кому, знак оклику або знак питання, а після них, перед продовженням **ПМ** — кому або крапку і тире.

«З тобою все буде добре, — пообіцяла дівчинка котиківі. — Я заберу тебе додому! (Н. Гейман).

«ПМ», — а. — ПМ.»

«ПМ!» — а, — пм.»

Запам'ятайте! Пряму мову пишемо завжди в лапках і вимовляємо підвищеним тоном, а слова автора — зниженим, прискорено.

Крапку або кому після прямої мови пишемо за лапками, а знак оклику і знак питання — перед лапками.

369 Запишіть речення. Усно поясніть розділові знаки. У разі потреби використайте таблицю.

1. «Дідусь каже, — спокійно вела далі Чійо, — що потрібно цінувати зустрічі з людьми» (За Т. Поставною). 2. «Ми потрапляємо в такі ситуації, коли правда нелегка, але чесність була і є найліпшою стратегією», — писала мені моя бабуся (За Е. Сафарлі). 3. Пан Карло засміявся: «Люди, які вміють долати своє «не хочу», багато досягають у житті» (Дз. Матіяш). 4. «Перепрошую, я можу допомогти Вам», — втрутився в розмову Іван (З. Петрикович). 5. «Як я можу бути певна, що ви дотримаєте слова? — запитала Кораліна (Н. Гейман).

370 I Подані речення використайте як пряму мову. Додавши до них слова автора, утворіть речення з прямою мовою.

1. Без щирості людська душа холодне. 2. Про чесноти люди ни судять за її вчинками. 3. У канадському метро зламався турнікет, і в цей час не було поряд працівників. Пасажири на вході залишали гроші. 4. Це жахливо, коли людина втрачає довіру. 5. Для кожного з нас важливо жити в оточенні небайдужих людей.

?

II Що для вас означає щирість? Як ви розумієте значення слова «чесноти»? Чому для людини важливо не втратити довіру? Чи всім довіряєте ви? Які вчинки людини свідчать, що вона небайдужа?

371 Прочитайте текст. Перекажіть його з позиції обраної ролі (дітей або дідуса). Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Ви повертаєтеся з лісу. Жаркий липневий день. Наближаєтесь до криниці під високим дубом. Усім хочеться пити. Що ближче криниця, то нестерпніша спрага. А з іншого боку до криниці наближається дідусь. Він іде здалеку, дуже стомився. Йому теж хочеться пити. Діти бачать дідуса, але вони в цю мить не думають про нього. Бачать очі, але не бачать розум і серце. І діти, і дідусь підходять до криниці майже одночасно. На зрубі стоїть відро з холодною водою... (В. Сухомлинський).

Запитання і завдання:

- 1 Назвіть два варіанти розвитку подій.
- 2 Який із варіантів викликає у вас позитивні почуття, а який — негативні?
- 3 Складіть і запишіть двоє речень із прямою мовою. В одному автором мають бути діти, а в іншому — дідусь.

372 Прочитайте текст. Перед яким вибором постав спортсмен Абель Мутай? Як ви оцінюєте його рішення? Якими чеснотами наділений спортсмен? Доберіть прикметники, що характеризують його вчинок. Сформулюйте й запишіть кілька запитань, що починатимуться словами «що», «коли», «як», «чому», «навіщо». Прокоментуйте зміст передостаннього речення.

На змаганнях з бігу кенійський спортсмен Абель Мутай зупинився за декілька метрів від фінішу, вважаючи, що подолав відстань. Іспанський спортсмен Іван Фернандес, який біг за ним, зрозумів, що відбувається, і почав кричати кенійцеві, щоб він біг далі, але той не розумів іспанської мови. Тоді іспанський спортсмен буквально доштовхав його до перемоги.

«Так чому ж ти дозволив кенійцеві перемогти?» — запитав журналіст іспанця після змагань. «Я не давав йому перемогти, він перемиг», — відповів Іван. Журналіст наполягав: «Ти міг виграти замість нього!» Іван подивився на нього і відповів: «А яка була б цінність моєї перемоги?! Чого варта була б ця медаль? Що б про це подумала моя мама?»

Цінності передаються з покоління в покоління (<https://sport.znaj.ua>).

II Поясніть розділові знаки в реченнях із прямою мовою. Як ви розумієте зміст останнього речення? Висловіть припущення (сформулюйте гіпотезу), використовуючи таку конструкцію: «Усе могло статися інакше, якби...».

 Що я сьогодні засвоїв / засвоїла для себе? Чи був для мене цей урок ще однією сходинкою до грамотності?

 373 У продуктовому магазині касирка помилково дала значно більшу суму решти Макарові. Помітивши це, хлопчик нічого не сказав продавчині, а вирішив на цю суму купити мамі подарунок. Чи правильно вчинив хлопчик? Якою мала бути розмова хлопчика і продавчині? Складіть такі речення й запишіть.

II Складіть і запишіть п'ять речень із прямою мовою, у яких має бути пропозиція, відмова на пропозицію, схвалення вчинку, прохання, інформація про цікаву подію.

§48 Діалог. Тире при діалозі

Прояви людської доброти

Доброта — це фундамент для здорового мозку (Р. Девідсон).
Доброта — це думки, почуття і переконання, які асоціюються з діями,
що приносять користь іншим людям (Д. Фесслер).

Чи знаєте ви, що...

- 13 листопада в багатьох країнах світу відзначають Всесвітній день доброти?
- 17 лютого відзначають День спонтанного прояву доброти? (За задумом ініціаторів, цього дня людям слід намагатися бути добрішими — безмежно і безкорисливо.)
- при Каліфорнійському університеті (Лос-Анджелес) є Інститут доброти імені Бедарі?
- доброта є невід'ємним складником людяності?

Слово дня: добродій, добродійність, доброчинність.

374 Прочитайте епіграфи. Поставте одне одному запитання й дайте на них відповіді. У разі потреби використайте подані запитання.

- Які слова ми називаємо «добрими»?
- Що притаманне добрій людині? Наведіть приклади проявів доброти.
- Де вам доводилося чути слова «добродійність» і «доброчинність»?
- Наскільки важлива доброта?

Запам'ятайте! Доброта — це не прояв слабкості! Доброта — це форма інтелекту: що людина добріша — то вона розумніша.

Пригадуємо:

- 1 Що називають діалогом?
- 2 Чим він відрізняється від монологу?
- 3 Із яких частин складається діалог?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які розділові знаки ставимо при діалозі?

2 Як правильно будувати діалог?

3 Коли діалог називають *продуктивним, вдалим, гармонійним*?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

375 Поміркуйте й назвіть сфери, де діалог необхідний.

376 Розгляньте малюнки. Прочитайте текст. Складіть діалог за змістом прочитаного. Запропонуйте власне тлумачення слова «репліка».

ЩО ТАКЕ ДІАЛОГ?

Діалог — це

- різновид прямої мови;
- розмова двох осіб.

Діалог складається з реплік.

Кожну репліку пишемо з нового рядка і з великої букви.

Перед репліками ставимо тире.

Якщо репліку супроводжують слова автора, то ставимо ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок.

? 377 Прочитайте текст. Чи є в ньому діалог? Відповідь обґрунтуйте. Поясніть розділові знаки. Чи можна назвати вчинок дівчинки проявом доброти? Чому?

Одна дівчинка повернулася від сусідки, котра щойно пережила втрату близької людини.

— Чому ти ходила до пані Олі? — спитав її батько.

— Щоб її розрадити, — відповіла дівчинка.

— А як ти, така мала, могла її розрадити?

— Я обняла її, вона взяла мене на коліна, і я... плакала з нею (Б. Ферреро).

378 Прочитайте текст. Перекажіть його зміст від імені бабусі. Як ви назвете вчинок дівчинки? Складіть і запишіть діалог, а саме — телефонну розмову. Поясніть розділові знаки.

У мене є брошка, нічого особливого, можна сказати, неприємна. Одного разу в метро до мене підсідає незнайома бабуся і просить продати їй прикрасу. Я відмовилася, але вона попросила подумати, дала свій номер телефону й мовила, що придбає за будь-яку суму. Удома я запитала у своєї бабусі про походження брошки. Вона сказала, що колись давно їй хтось подарував цю річ. Мені стало цікаво, і я зателефонувала незнайомій бабусі. Виявилось, що це брошка її мами, яку та продала 60 років тому, щоб прогодувати сім'ю. Ми зустрілися, жінка показала старі світлини. Я просто віддала їй ту брошку (з Інтернету).

Що мене сьогодні вразило? Які думки змусили мене задуматися? Що важливого було для мене? Моїми досягненнями є...

379 I Складіть і запишіть діалог однолітків, один із яких хоче навчитися бути добрим. У разі потреби використайте подані нижче поради від фахівця з доброти Габрієлли Ван Ріж.

1. Почни по-справжньому слухати інших. 2. Спробуй на грубість відповісти добротою (наприклад, якщо хтось роздратований, знервований, скажи дружньо: «Складний день сьогодні. Чи не так?»). 3. Намагайся залучити в компанію або в справу когось, хто стоїть осторонь. Це допоможе людині підняти самооцінку. Багатьох людей усе життя ніхто не помічає і нікуди не запрошує. 4. Коли тебе щось дратує, вдихни глибше, відступи на крок назад і подивися на речі збоку. 5. Почни з чогось, що тобі не страшно робити, наприклад, посміхнися перехожим на вулиці.

II Підготуйте спільний проєкт «Акт доброти». Розробіть кілька пропозицій і запишіть їх. Усно презентуйте. Підготуйте запитання, на які ви готові дати відповідь. У разі потреби використайте подані ідеї.

1. У нашій школі має бути так: поруч із річчю, яку хтось загубив, а ти знайшов, залишаєш записку «Твоя річ належить тільки тобі. Ти вчиниш так само».

2. Нашу школу ми оголошуємо територією доброти: першокласника / першокласницю, що заблукав / заблукала і плаче — ти заспокоїш і відведеш до його / її класу.

§49 Пунктуаційна помилка

Наші вірні друзі

Знаю, нелегко крапку зробити комою, шибку промерзлу вибавити теплом...
(Н. Данилюк).

Собаки — дивовижні істоти. Вони люблять нас без умов і подають нам приклад, як треба жити (Г. Раднер).

Слово дня: віпестити, ка́посний.

Пригадуємо:

- 1 Навіщо потрібні розділові знаки в реченнях?
- 2 Які розділові знаки ставимо у складному реченні?
- 3 Чим відрізняються розділові знаки у реченнях із прямою мовою й при діалозі?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що називаємо пунктуаційною помилкою?
- 2 Чи варто зважати на пунктуаційні помилки?
- 3 Як ви розумієте слова поетеси Наталії Данилюк?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

 380 Уважно вивчіть зміст таблиці. Сформулюйте і запишіть запитання, відповіді на які містить таблиця. Доберіть власні приклади на підтвердження думки.

Навіщо потрібно знати пунктуацію?

Розділові знаки відділяють частини тексту, об'єднують змістом.

Розділові знаки вказують на емоційне ставлення мовця до того, що він говорить.

Роль інтонації в усному мовленні на письмі виконують розділові знаки.

Розділові знаки допомагають розпізнати наш намір: запитати, поінформувати чи спонукати до чогось.

Розділові знаки по-різному маркують наше мовлення і чуже, передане дослівно.

Розділові знаки вказують на важливі слова в реченні.

381 Прочитайте речення. Чи можна в них замінити крапку на знак оклику чи знак питання і навпаки? Чому?

1. Найперша функція собаки в домі — бути другом. 2. Чи можна вважати розмір дорослого собаки найважливішим критерієм під час вибору породи домашнього улюбленця? 3. Найпопулярніший собака в США й Великій Британії — лабрадор-ретривер. 4. Тер'єри зазвичай енергійні, важко піддаються дресируванню, але дуже чутливі. 5. Що мають на увазі, коли цуценя називають капосним? 6. На початку ХХІ століття ми тільки й чули про доберманів, боксерів та колі (М. Ларкін, М. Стокман). 7. Спілкування з тваринами сприяє зниженню артеріального тиску, підвищенню стресостійкості, покращенню поведінки, розвиткові навичок спілкування з людьми (З Інтернету).

Що таке пунктуаційна помилка?

Якщо я пропустив розділовий знак — це помилка?

Так!

Якщо я замість одного розділового знака поставила інший — це помилка?

Так!

382 Прочитайте речення, правильно інтонуючи їх. Запишіть, розставляючи розділові знаки. Усно поясніть.

1. Бостон-тер'єру майже не потрібен догляд за шерстю але він дуже любить фізичні вправи 2. Шерсть у басенджі* коротка й густа за нею дуже легко доглядати (П. Ларкін) 3. Друзі Домашні улюбленці це не лише турботи а й незабутні щасливі моменти життя гарний настрій і навички спілкування 4. Ти повинен знати що з собаками треба правильно поводитися Коли собака сидить поблизу спокійно проходить поруч тоді він тебе не зачепить сказав дідусь (З Інтернету).

383 Прочитайте текст. Які розділові знаки можна замінити, а які — ні? Чому? Додайте кілька порад тим, хто вперше вирішив завести собаку.

Поява вдома цуценяти — це важлива подія в житті родини. Кожен хоче його потримати на руках, погладити. Робіть це обережно, адже цуценя вперше потрапило в незнайоме місце, його щойно забрали від мами, сестер і братів...

Дайте йому оглянути все, обнюхати, запропонуйте їжу, дозвольте побігати в саду...

Дотримуйтеся режиму харчування, до якого цуценя звикло. Зміни в раціоні робіть поступово. Поставте воду так, щоб вона була доступною для тваринки постійно (М. Ларкін, М. Стокман).

384 Запропонуйте способи розв'язання проблеми: ваша родина зібралася в подорож Україною, і у вас є домашній улюбленець. Як бути: забрати з собою (які ризики необхідно врахувати) чи передати тимчасово друзям / родичам (на що звернути увагу)? Чи є інші варіанти? Сформулюйте й запишіть найкращий, на вашу думку, спосіб розв'язання проблеми. Обґрунтуйте. Доберіть максимальну кількість порад. Правильно розставте розділові знаки.

Що найважливіше я засвоїв / засвоїла сьогодні? Про які досягнення я можу звітувати перед собою? Чому ця тема важлива?

385 I Дайте письмові відповіді на запитання. Поясніть розділові знаки.

1. Які критерії були важливі для вас під час вибору породи домашнього улюбленця? 2. Що впливає на здоров'я й поведінку собаки? 3. Чому важливо знати, у якому віці цуценя забрали від матері? 4. Які іграшки безпечні для цуценяти? 5. Якого догляду потребують домашні собаки? 6. Яких собак називають чистокровними?

II Розкажіть про вашого домашнього улюбленця або тваринку, яку ви хотіли б мати, використовуючи в розповіді речення з однорідними членами. Поясніть інтонацію і розділові знаки.

III Що вам відомо про такі проблеми в нашому суспільстві: зростання кількості притулків для тварин; зграї безпритульних собак у містах і селах; викинуті на смітник цуценята / кошенята? Напишіть есе, у якому висловіть своє ставлення до цих проблем і пропозиції щодо розв'язання їх.

§50 Написання есе з використанням складних речень

Умій захистити себе

Зберігайте позитивне налаштування і мотивацію навіть тоді, коли тягар здається невідомим (Н. Вуйчич).

Слово дня: збиткуватися, знущатися, корітися, зазіхати, кепкувати, кривдити, неподобство, ремствувати.

- **386** Прочитайте епіграф. До чого закликає і в чому переконує автор? Що вам відомо про Ніка Вуйчича? Як захистити себе від жорстокості? Прочитайте «слова дня». Які з них називають негативні дії? Що відчуває людина, на яку ці дії спрямовано? Чи потрібно коритися тим, хто виявляє агресію?

Пригадуємо:

- 1 Що вам відомо про есе?
- 2 Які есе ви писали в початкових класах?
- 3 Чи вважаєте себе обізнаними в написанні есе?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке есе? Які є види його?
- 2 Що є особливістю формального есе?
- 3 Що називають вільним есе?
- 4 Чому важливо вміти писати есе?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

- **387** Поміркуймо, де «живуть» есе поза межами підручника й уроку. Уявімо, що вони існують у наших головах. Адже в результаті систематичного вправлення в есе ми звикаємо розмірковувати над усім, що діється довкола. Це дуже корисно, тому що зважаючи все корисне, позитивне і негативне, неприємне, ми формуємо власну думку, ставлення до себе, до інших людей, до подій і явищ. Так поступово ми стаємо особистостями.

 Запровадив слово «есé» (із франц. — «спроба, нарис») французький філософ і письменник Мішель де Монтень, назвавши так короткі тексти-роздуми про себе і світ.

Есе поділяють на дві групи: *формальні й вільні*. Особливістю **формального** есе є чітко визначена будова (наявність тези, аргументів і висновків). **Вільне** есе — це невеликий текст, у якому автор/авторка на власний розсуд викладає свою позицію, погляд, ставлення. Важливо вміти писати різні есе, адже вони розвивають ваше мислення, привертають увагу до проблем, формують власну думку, ставлення до всього, що вас оточує.

ТЕМА	Чому так важливо бути впевненим/ впевненою?
ТЕЗА <ul style="list-style-type: none"> ● це твоя чітка позиція, твоє ставлення до проблеми; ● головна думка твору; ● дає відповідь на запитання теми. 	<p>Упевненість — ключ до успіху</p>
АРГУМЕНТИ <ul style="list-style-type: none"> ● пояснення «чому»; ● факти; ● цитати. 	<p>По-перше, впевненість — це віра у свою здатність виконувати завдання, розв'язувати проблеми й досягати успіху.</p> <p>По-друге, це вміння потрібне для того, щоб продовжити роботу над собою, щоб виділитися з натовпу й засяяти.</p>
	<p>Наголошу також на тому, що впевнена людина завжди собі каже «Я це зможу!», «Я не здамся!», «Я не зупинюся!», «Я сконцентрую всі свої зусилля», «Я вірю в себе!»...</p> <p>Впевненість не народжується в тобі. Ти маєш над цим працювати. Крок за кроком формуй її в собі: зверни увагу на свою поставу, вираз обличчя, говори чітко й голосно, борися зі своїми страхами, гідно приймай нові виклики...</p>
ВИСНОВКИ <ul style="list-style-type: none"> ● підсумовує все сказане попередньо 	<p>Можна зробити висновок, що впевнена людина — здебільшого успішна. Численні маленькі перемоги помножать твою впевненість і неодмінно складуться у великі успіхи.</p>

388 Розгляньте таблицю. Пригадайте структуру формального есе. Чи достатньо наведено аргументів? Чи переконливі вони?

? **389** **I** Прочитайте речення. Чи погоджуєтесь ви з такими думками? Що вам відомо про булінг? Яке ваше ставлення до такої поведінки? Які поради ви вважаєте корисними? Що б ви порадили дітям, які зіткнулися із цькуванням? А що — тим, чия поведінка у поводженні з однолітками жорстока?

1. Позбудься страху! Для цього треба всього лишень розробити план зменшення його, а потім і усунення. 2. Булінг страшенно пригнічує і може неабияк підірвати твою впевненість у собі й самооцінку. 3. Люди-агресори часто знущаються над іншими, тому що заздять їм або самі не почуваються в безпеці. 4. Ніколи не замовчуй проблему, говори про неї вголос і донеси це до якомога більшої кількості людей — батьків, учителів, друзів. 5. Не варто дозволяти кривдникам «сідати тобі на голову». Зберігай впевненість. Ти заслуговуєш на повагу й доброту. 6. Упевнено дивися кривдникові в очі. Те, як ти реагуєш на слова кривдника, навіть важливіше за те, що ти говориш (Д. Браун, Н. Кей).

II Назвіть складні речення. З виділених речень утворіть складне.

390 Напишіть есе на тему «Умій захищати себе».

👍 Чи корисним для вас був цей урок? Чим він вас збагатив? Що б ви хотіли обговорити додатково?

🏠 **391** Напишіть есе на одну з тем.

- «Як боротися зі стресом?»
- «Як відрізнити справжніх друзів / подруг від удаваних?»
- «Джерела моїх позитивних емоцій».

§51 Узагальнення відомостей із синтаксису й пунктуації

Книжка — невід'ємний складник нашого життя

Є злочини гірші, ніж спалювати книжки. Наприклад — не читати їх (Р. Бредбері).

Слово дня: хист, смак.

📖 Визначте особисті цілі для цього уроку.

392 Складіть і запишіть по троє словосполучень зі «словами дня». Що вам відомо про «читацький смак», «хист до читання»?

393 Запишіть речення. Знайдіть з-поміж них прості, речення з одним головним членом і складні.

1. Книжку читають не очима, а розумом. 2. У книжці шукай не букви, а думки. 3. Книжка дає крила (*Нар. творчість*). 4. Книжки — найбільш мовчазні й найвірніші друзі; вони — найдоступніші й наймудріші порадики і найтерплячіші вчителі (*Ч.-У. Еліот*). 5. Багатьох життєвих цілей я досяг тому, що мав змогу багато читати (*Б. Гейтс*). 6. Книжка звеличує душу, уселяє в неї мужність і благородні поривання (*Ж. Лабрюйєр*). 7. Багато читаючи, людина стає мудрою (*Дж. Бруно*).

394 I Прочитайте текст. Чи знали ви раніше про таке свято? Пригадайте, хто і коли дарував вам книжки. Які саме? А кому подарували книжку ви? Охарактеризуйте речення за метою висловлювання й емоційним забарвленням.

14 лютого святкуємо Міжнародний день дарування книжок! Подаруй книжку бібліотеці, другові / подружці, рідній людині чи незнайомцеві / незнайомці! Візнайся у своїх почуттях оригінально!

Міжнародний день дарування книг (International Book Giving Day) — це добровільна ініціатива, яку започаткувала у 2012 році американка Еммі Бродмур. Мета її — підвищити інтерес і доступ до книжок і бібліотек, поширення культури читання (*З Інтернету*).

II Складіть програму святкування Міжнародного дня дарування книжок у вашій школі. Запропонуйте цікаві заходи, проекти чи ідеї.

395 Продовжте речення таким чином, щоб утворилося складне. Чим відрізняються прості й складні речення?

1. Люблю гортати старі книжки, ... 2. Люблю читати казки, тому що... 3. Читаймо книжки, щоб... 4. Читання — найкращий спосіб порозумнішати, ... 5. Користь від кожної прочитаної книжки полягає в тому, що ... 6. Читання розвиває здатність співчувати, стимулює нашу фантазію, тому ...

396 I Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Як класифікує читачів письменник Мирослав Дочинець? Яким є ставлення

письменника до слова і до читачів? До якого типу ви віднесли б себе як читача / читачку?

«Не шкода тобі тратити сили і час на дописи у фейсбуку? — запитує мене один дуже поважний чоловік. — Навіщо сипати бісер казна перед ким?».

«Тому, що це — бісер українського слова», — відповідаю я.

І взагалі, немає читачів поганих і хороших. Якщо вони читачі, то всі дуже різні. Давні хасиди, приміром, так їх класифікували: читач-губка, читач-лійка, читач-цідилко, читач-сито. Губка вбирає в себе все підряд. У лійку з одного боку все прочитане вливається, а з другого — витікає. Цідилко пропускає крізь себе вино, а затримує винний камінь. Сито ж відсіює полову, залишаючи найкраще зерно.

Добре, коли є що вбирати, вливати, цідити, просіювати...
(*М. Дочинець*).

- II** Прочитайте речення із прямою мовою. Поясніть розділові знаки. Переробіть речення із прямою мовою, записавши їх як діалог. Що зміниться в оформленні тексту?

Назвіть емоції, що переважали на уроці. Як ви оціните свою роботу? Що вас сьогодні здивувало? Чи змінилося ваше ставлення до книжки? Про які досягнення ви можете звітувати?

397

- I** Напишіть есе на одну з тем.

- «Книжка в моєму житті»,
- «Мої читацькі смаки».

- II** Прочитайте й запишіть текст, у якому письменник переконує читачів та читачок, наскільки важлива література. Позначте цифрами: 1 — просте речення; 2 — складне речення; 3 - речення з однорідними членами. А які можливості, на вашу думку, ще має література? Підготуйте усно відповідь.

Література вам може показати інший світ. Вона може взяти вас туди, де ви ніколи не були. Одного разу відвідавши інші світи, ви ніколи не зможете бути цілком задоволені світом, у якому вирости. Незадоволення — це гарна річ. Невдоволені люди можуть змінювати й поліпшувати свої світи, робити їх кращими, робити їх іншими (*Н. Гейман*).

РОЗДІЛ V. ІНФОРМАЦІЯ

§52 Повторення вивченого в 1–4 класах. Інформація

Виклики сьогодення

Ми самі повинні стати тими змінами, які хочемо побачити у світі (М. Ганді).
Щодня підкидай у душу, як у шлунок, слово або вислів (Г. Сковорода).

Слово дня: блукати, користуватися.

Пригадуємо:

- 1 Як ви розумієте суть слова *інформація*?
- 2 За допомогою яких органів людина здобуває інформацію про світ?
- 3 Що вам відомо з попередніх класів про інформацію?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чому для людини так важливо бути поінформованою?
- 2 Яку інформацію ви найчастіше шукаєте?
- 3 Як не заблукати в пошуку інформації?
- 4 Якби вам довелося намалювати слово «інформація», як би ви це зробили?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

 398 Уважно розгляньте зміст таблиці. Ця інформація відома чи нова для вас? Наведіть приклади кожної форми подання інформації.

Форми подання	Сприйняття	Інформація
Текстова	Візуальне	Текст, цифрові дані, графіки, діаграми, піктограми, дорожні знаки, малюнки, світлини
Числова		
Графічна		
Жести, міміка	Слухове	Мовлення, музика, сигнали
Звукова		
Тактильна	За допомогою дотику	Яка на дотик кора дерева, чай у чашці

Форми подання	Сприйняття	Інформація
Нюхова	Органами нюху	Аромат осіннього саду; конвалії, дощу
Смакова	Органами смаку	Лимон, полуниця
Мультимедійна	Комбіноване	Відеофільм

399 Поділіться досвідом, як ви шукаєте необхідну інформацію. Які кроки для цього робите? Наприклад, якщо перед поїздкою до столиці (чи іншого міста) вам потрібно дізнатися, яка там буде погода (яким видом транспорту дістатися по пункту призначення тощо).

Інформація — це надані кимось чи здобуті самостійно відомості про осіб, предмети, факти, події, явища та процеси тощо.

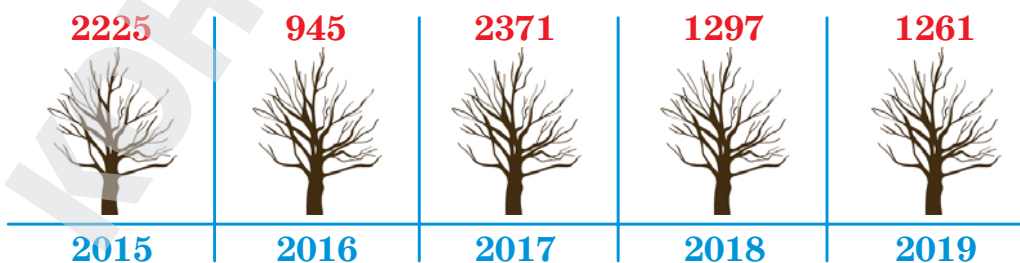
Інформації притаманні такі характеристики: цінність, достовірність, повнота, актуальність, доступність, об'єктивність.

400 Прочитайте уривок тексту. Про що в ньому йдеться? Охарактеризуйте інформацію за критеріями доступності й повноти. Чи актуальна ця проблема для нашого суспільства? Що про неї думаєте ви?

Нині ліси вкривають 30% території суші, але щорічно ця площа скорочується. Дерева є природними поглиначами вуглекислого газу, утворюють свіжий кисень, а також допомагають регулювати температуру та кількість опадів (з *Інтернету*).

401 **I** Розгляньте інформацію. Визначте форму подання її. Подайте цю інформацію графічно. Яка форма полегшує сприйняття?

Лісові пожежі в Україні

II Чи важлива ця інформація? Висловіть припущення щодо зменшення лісових пожеж в Україні. У разі потреби використайте один із початків.

- Лісових пожеж в Україні було б значно менше, якби...
- Кількість лісових пожеж в Україні скоротиться, якщо...

402

I Прочитайте текст. Яку проблему порушує автор? Чи можна вважати цю інформацію цінною для вас, актуальною й доступною? Обґрунтуйте відповідь. У якому реченні висловлено основну думку? Наскільки вона обґрунтована? Назвіть аргументи, які автор використовує, щоб переконати читачів дбати про океани. Випишіть ключові слова.

Хоч де б ми жили, океани життєво необхідні для нас.

Вони регулюють погоду, очищають повітря, дають майже половину кисню, яким дихає все живе. Океани поглинають вуглекислий газ, який є одним із чинників глобального потепління.

Океани дають нам їжу. Близько 90 млн тонн риби виловлюють у них щороку.

Океани — це середовище проживання китів, дельфінів, черепах, видр, морських котиків, риби, акул, скатів, планктону, лобстерів, крабів, медуз, водоростей, трав — сотень видів живих організмів.

Океани — це велетенські розважальні й оздоровчі майданчики. Ми маємо дбати про них.

У 2018 році в Індонезії знайшли мертвого кита. У його шлунку було понад 1000 шматочків пластику, зокрема: 115 пластикових стаканчиків, 4 пластикові пляшки, 25 пластикових пакетів, 2 капці, 1 нейлоновий мішок (*М. Дорі*).

II Яку форму подання інформації тут застосовано? Поміркуйте й запишіть кілька речень, у яких висловіть пропозиції щодо збереження океанів. Перетворіть текстову інформацію в малюнкову чи графічну.

Чим збагатив мене цей урок? Що насамперед для себе я усвідомив / усвідомила? Якими знаннями і вміннями збагатився / збагатилася?

403

I Чи доводилося вам бути в музеї? Пригадайте улюблений музей і розкажіть, як у ньому подано інформацію.

II Опишіть інформацію, розміщену в межах вашої школи. Які форми подання переважають і чому?

- III Пригадайте, які дорожні знаки ви знаєте. Розкажіть про форми подання інформації для водіїв і пішоходів.
- IV Прочитайте цитату. Поділіться, які три запахи наймиліші / найсмачніші для вас. Із чим вони асоціюються, про що вам нагадують, яку інформацію містять?

Три найсмачніші запахи? Для мене це запах гарячої кави, свіжої випічки і сторінок нової книги (*Н. Ясмінська*).

§53 Види інформації. Текстова інформація

Цінність інформації

Людина, наче губка: усотує інформацію, рухи, різновиди тембрів голосу...
І щоденно людина уявно розбухає від цього. Її вуха, наче дві лійки, у які вливають до мозку те, що їй стосується й зовсім не стосується, що їй цікаво й ніяк не цікаво... (*С. Черній*).

Слово дня: дріб'язковий, достемінний.

Пригадуємо:

- 1 Які є форми подання інформації?
- 1 Яка з них найбільш комфортна для сприйняття вам? Чому?
- 1 Назвіть основні характеристики інформації.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яку інформацію називають текстовою?
- 2 У чому переваги текстової інформації?
- 3 За якої умови текстову інформацію можна вважати цінною?
- 4 Де переважає текстова інформація?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

404

Прочитайте епіграф. Як ви розумієте його зміст? Чи згодні з думкою письменника? Чи вмієте зосереджувати увагу на важливій інформації? Як убезпечити себе від перенасичення дріб'язковою інформацією?

405 Прочитайте «слова дня». Яким чином вони пов'язані з темою уроку? Доберіть слова, з якими ці прикметники можуть поєднуватися, а також антоніми до них.

406 I Сформулюйте й запишіть запитання, на які є відповідь у поданій схемі.

Інформацію, подану у формі письмового тексту, називають **текстовою**.

Цінною є грамотно оформлена достовірна інформація, яка приносить користь людині в досягненні певної мети.

Переваги текстової інформації полягають у тому, що її зручно створювати, обробляти і зберігати в комп'ютері.

Текстову інформацію містять друковані твори, офіційні документи.

II Побудуйте діалог, у якому використайте складені вами запитання і відповіді.

? **407** Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Чи повну інформацію він містить? Наскільки вона достовірна? Складіть перелік запитань, відповіді на які варто дізнатися. Як це зробити?

— «Щедрик, щедрик, щедрівочка, прилетіла ластівочка...»

— Лас-ті-вочка? — повторила Мері незрозуміле слово. —

Що це таке?

Зачувши рідне слово з цих кумедних уст, я розчулився.

— Так, ластівочка! — промовив англійською. — Весняна пташка.

І, поміркувавши, чи варто продовжувати розмову, додав:

— Це давня щедрівка дохристиянської доби! І вона — українська! У дохристиянські часи в Україні Різдво святкували навесні! Коли ластівки поверталися.

Вона зацікавлено глянула на мене — пропекла поглядом до кісток.

— А звідки ви знаєте?

— Знаю. Я народився в Україні (І. Роздобудько).

408 I Вивчіть подану інформацію. Визначте форму подання. Чи актуальна вона? Чому? Перетворіть цю інформацію на текстову. Коли, на вашу думку, доцільніше використовувати кожен із форм подання інформації?

- II** Чи збігається інформація з вашими цінностями? Розкажіть про власний досвід утилізування екологічно небезпечних відходів. Чому про це треба розповідати іншим?

Урок викликав у мене такі емоції: *здивування, захоплення, задоволення, впевненість, радість, піднесення, стурбованість, смуток, незадоволення...* Ці емоції спричинені... Своїми досягненнями я вважаю... На уроці корисними для себе вважаю такі завдання:...

409

- I** Оберіть одну з попередніх тем, яку ви вивчали з української мови. Подайте інформацію різними способами. Висловіть пораду авторкам підручника, як краще подавати новий матеріал для вас.
- II** Побудуйте діалог, у якому один зі співрозмовників / одна зі співрозмовниць просить надати інформацію, а другий / друга — надає (інформує).

§54 Графічна та числова інформація

Вирушай у мандри

Ми живемо у світі слів, значення і походження яких часто не знаємо, бо просто не цікавимося, не замислюємося над цим. Розраховуємося словами, наче монетами, не цікавлячись, що на них зображено (М. Титаренко).

Слово дня: вряді-годи.

Пригадуємо:

- 1 Які є види і способи подання інформації?
- 2 Що вам відомо про графічну й числову інформацію?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Де переважає графічна і числова інформація?
- 2 Яку інформацію першою сприймає дитина?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

- 410** **I** Розгляньте подану схему. Про що в ній ідеться? За змістом схеми підготуйте діалог «Графічна інформація довкола нас». Розкажіть про зображення, які щодня вас про щось інформують. Доберіть приклади на підтвердження названих функцій графічних зображень.

Зразок: Графічна інформація оточує нас змалечку. Спочатку це іграшки, що імітують тварин, птахів, машини тощо. Потім нам показують малюнки із зображенням предметів, рослин тощо.

Розкажіть, про що інформують нас:

- дорожні знаки;
- логотип;
- малюнки в абетці;
- світлини в енциклопедії;
- прапор на щоглі;
- герб міста;
- зображення хмари з краплинками;
- смайлики;
- гірлянди на вулицях;
- запалена свічка на підвіконні.

II Знайдіть спільно відповідь на запитання, яку інформацію першою сприймає дитина.

? 411 Обговоріть запропоновані ситуації, укажіть, яка інформація в них буде доцільніша, — текстова чи графічна.

1. Мандруючи Закарпаттям, ви вирішуєте спробувати місцевих страв. Офіціантка пропонує бограч, банош і токан, а ви чуєте вперше ці назви.

2. Ви зібралися йти по гриби, однак не маєте досвіду збирання, ніколи не бачили місцевих грибів. Звертаєтеся по інструктаж до досвідченого грибника.

3. Ви дізналися, що в Карпатах росте червона рута, оспівана у відомій пісні, й хотіли б знайти її. Усе, що вам про неї відомо, — це червоний колір квітки. Яка інформація місцевих жителів вас задовольнить?

? 412 I Прочитайте текст. Назвіть троє ключових слів. Яку проблему порушує письменниця?

Мої студенти замість слів уживають смайли — у соцмережах, у листуванні й навіть у художніх текстах. «Смайлами — значно простіше», — кажуть вони мені... Тому мова смайликів така популярна: клікнув на круглянець із відповідною гримасою — і маєш. Лайкнув — і ніби висловився (*М. Титаренко*).

II Висловіть своє ставлення до смайликів. Коли вони доречні? Чи доцільно під час спілкування в соцмережах словесні коментарі замінювати смайлами?

Числова інформація про кожного з вас з'являється у перші хвилини вашого життя, коли лікарі повідомляють рідним: «Хлопчик/дівчинка, 3 кг 200 г, 52 см — і час народження». Суспільство розвивається, життя стрімко змінюється — і вже важко уявити його без коду на входних дверях у під'їзд, пін-коду банківської картки тощо. Усе це — **числова інформація**.

? 413 Розгляньте схему. Доберіть до неї назву. Запишіть усі запитання, на які таблиця дає відповідь. Кожен пункт проілюструйте прикладами.

- 414** I Прочитайте текст. Що пропонують авторки? Який спосіб подання інформації, на їхню думку, ефективніший для розв'язання задач? Чому?

До всіх задач малюйте на чернетці схему, смішну та кольорову. На ній обов'язково позначте всі відомі, указані в завданні.

Якщо в задачі йдеться про дробі, намалюйте прямокутник або коло, поділене на стільки частин, скільки показує знаменник дробу. А потім напишіть на всіх частинах значення дробів.

Якщо вам трапилася задача на рух, обов'язково намалюйте рисунок: позначте на ньому відстань і стрілками зобразіть рух об'єктів.

Якщо для розв'язання задачі потрібно скласти рівняння, намалюйте терези. Права та ліва шальки терезів — це ліва і права частина рівняння (Г. Годована, Н. Годована).

- II Користуючись порадами з тексту, розв'яжіть задачу.

Площа кухні у 3 рази менша від площі кімнати, тому для ремонту підлоги кухні використали на 24 квадратних метри лінолеуму менше, ніж для ремонту кімнати. Яка площа кухні (Г. Годована, Н. Годована).

Цінним на уроці для мене було... Своїм досягненням я вважаю... На уроці переважали такі емоції:... Сьогодні я збагатився / збагатилася...

415

- I Запишіть перелік графічної (або числової) інформації, яку ви одержали протягом дня. Усно розкажіть про це, розшифровуючи її.
- II Чи добре ви знаєте дорожні знаки? Якщо так, поміркуйте, які знаки ще варто додати. Запропонуйте свій варіант і презентуйте його у класі.
- III Оберіть будь-які три міста України. Дізнайтеся, які в них герби. Розшифруйте значення їх (письмово).
- IV Запишіть якомога повніший перелік числової інформації про себе.

§55 Звукова та мультимедійна інформація

Магія звуків

Музика надихає весь світ, сприяє польоту уяви. Музика оживляє і звеселяє все, що існує. Її можна назвати втіленням усього прекрасного і піднесеного (Платон).

Слово дня: захоплення, натхнення.

416

Прочитайте афоризм. Поясніть, як ви його розумієте. Висловіть припущення про те, що було б, якби у світі зникла музика. Які дієслова передають стан вашої душі, коли звучить улюблена музика? Що означає для вас слово «захоплення»? Складіть із ним речення.

Пригадуємо:

- 1 Які є види та способи подання інформації?
- 2 Що вам відомо про звукову й відеоінформацію?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яку інформацію називають звуковою?
- 2 Про що і як інформують нас звуки природи?
- 3 Де звукова інформація необхідна?
- 4 У чому особливості мультимедійної інформації?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Звукова інформація — та, в основі якої є звукові коливання. Людина народжується і зростає у світі звуків. Якусь частину цієї інформації створила природа (наприклад, звуки грому означають наближення грози), а решту — людина (дзвінок у школі інформує про початок чи закінчення уроку). Немовлята розпізнають маму за її голосом. Ми, не бачачи пташки, розпізнаємо горобця за цвіріньканням, горлицю — за воркотанням, сороку — за скрекотанням, гусей — за гелготанням, крижня — за кряканням тощо.

417

Прочитайте перелік прикладів звукової інформації. Прокоментуйте кожну, поясніть походження її та значення.

Зразок: «Кукурікання півня» означає настання світанку, попередження супернику; створила природа.

Кукурікання півня, потріскування багаття, сигнал будильника, рипіння снігу, оголошення потягів на вокзалі, шум кавового апарата, тихий шелест листя, дзюркіт струмка, свист чайника, пташині голоси, легкий плескіт води, шум прибою, стук у двері, звук сирени пожежної машини, звук свистка тренера.

418

Послухайте один із музичних творів:

- Ф. Шопен, Вальс № 10;
- Ф. Шопен, Весняний вальс;
- П. Чайковський, Хвороба ляльки.

Які картини постали у вашій уяві? Яку інформацію ви сприйняли від автора? Розкажіть про емоції, викликані музикою.

419

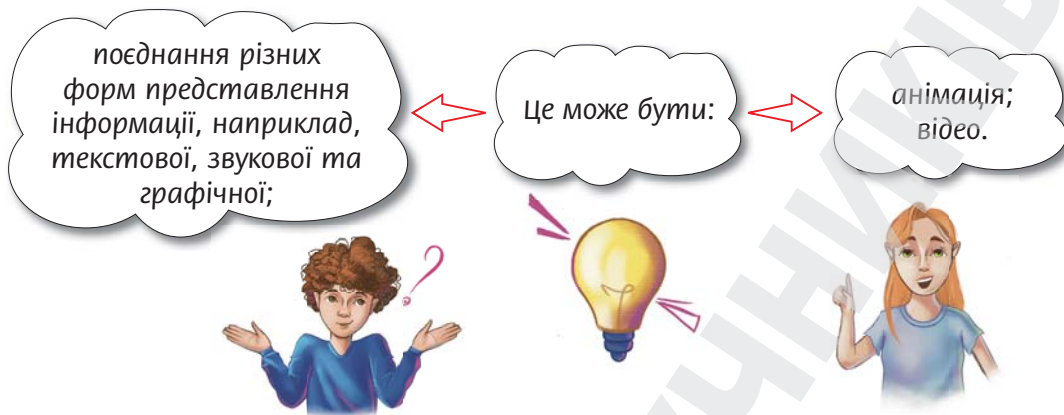
Прочитайте текст. Яку думку висловлює автор? Які докази підтверджують її? Чи перевіряли ви на собі магію звуків природи? Чи справді звукотерапія важлива? Що вам іще відомо про це? Які звуки позитивно впливають на вас?

Можливо, ви чули про таке поняття як *звукотерапія* і про те, яким неймовірним чином звуки можуть впливати на людину? За їх допомогою можна впливати на настрій, розумову діяльність і навіть зцілювати хвороби.

Окреме місце у звукотерапії належать звукам природи. Слухаючи шум дощу, дзюрчання струмка, спів птахів або муркотіння кошеняти, людина відволікається від обтяжливих думок, відчуває умиротворення і заряджається позитивною енергією. Під ці звуки дуже добре засинати, але і короткі

прослуховування протягом дня справлять прекрасний терапевтичний ефект (Із сайту «Екологія. Право. Людина»).

ЩО ТАКЕ МУЛЬТИМЕДІЙНА ІНФОРМАЦІЯ?

Мультимедіа — це подання інформації за допомогою комбінування різних форм представлення інформації, наприклад, аудіо, тексту, зображень, анімації, інтерактивності та відео.

420

Словами й фарбами можна намалювати будь-яку картину, а що можна «намалювати» музикою?

421

Прочитайте текст. Чому в слові «вулиця» протяжний саме звук [y]? Як уміщену в ньому інформацію можна подати за допомогою мультимедіа й пов'язати з вивченням голосних звуків?

Одного разу ми з донькою гуляли на майданчику, і вона окупувала скрипучу гойдалку. Трохи погойдавшись, запитала мене: «Мамо, а ти чуєш, як каже гойдалка? Трава-трава, ву-у-у-у-улиця! Трава-трава, ву-у-у-у-улиця!» І справді, якщо уважно дослухатися, гойдалка вискрипувала саме ці слова! (М. Титаренко).

Чим цей урок збагатив мене? Яка інформація на уроці була для мене новою й корисною?

422

Напишіть есе «Розмаїття звуків природи».

Це завдання для тих, хто хоче вивчити голоси птахів, розпізнавати їх у природі. Зайдіть за цим покликанням: http://zuotov.blogspot.com/p/blog-page_58.html, прочитайте інформацію. Підготуйте презентацію найцікавіших пташиних голосів.

Виберіть один із параграфів, і вміщену в ньому інформацію подайте за допомогою медіа. Вибір обґрунтуйте.

§56 Джерела інформації

Пошукові програми

За такої кількості новин — як вчасно зрозуміти, чи тебе часом не обманюють? А коли сумніваєшся — як перевірити? (За М. Кафтан).

Слово дня: фейк, побрехеньки.

Пригадуємо:

- 1 Що таке «джерело інформації»?
- 2 Де зазвичай ви шукаєте необхідну інформацію?
- 3 Які інформаційні ресурси ви знаєте?

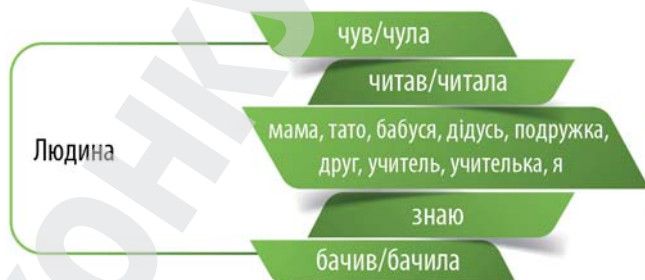
Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які є джерела інформації?
- 2 Чи є серед них надійні? Як це перевірити?
- 3 Що таке фейки і хто їх вигадує?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Джерела інформації

Цінність інформації визначає те, наскільки вона корисна для вас.

Достовірна та інформація, що відповідає об'єктивній реальності.

Актуальність — це відповідність інформації поточному часові.

ПАМ'ЯТАЙТЕ:

достовірність інформації, носієм якої ви є, створює вам імідж серйозної, надійної людини.

У наш час немає потреби запам'ятовувати всю інформацію, адже знайти її можна швидко й легко. Сьогодні інформація оновлюється щохвилини, щосекунди і нагромаджується з блискавичною швидкістю, тому дуже важливо вміти розібратися в цьому потоці, розпізнавати надійні джерела й правдиву, достовірну інформацію.

Якщо у замітці, статті чи у відеосюжеті вжито фрази «як повідомляють ЗМІ», «у соцмережах активно обговорюють», «як стало відомо», «щойно ми дізналися», — джерела інформації сумнівні.

Надійні джерела інформації — це офіційні документи, наукові статті, монографії, авторські дописи, що містять докази, аргументи тощо.

Щоб бути носіями правдивої, а отже — цінної — інформації, потрібно навчитися виявляти фейки.

Фейками називають новини, події чи журналістські матеріали, які спеціально створили для того, щоб дезінформувати.

423

Прочитайте подану інформацію. Підтвердіть правдивість її або спростуйте.

1. Європейська асоціація метрополітенів опублікувала рейтинг найкращих метро європейських міст за різними номінаціями. У номінації «Обслуговування» перемогла львівська підземка.

2. Експерт назвав місце під Києвом, де найчастіше з'являються НЛО.

3. Компанія Lego анонсувала надходження у продаж конструктора, який є точною копією будинку сім'ї Маккалістерів із культового фільму «Сам удома». Дизайн конструктора розробив український шанувальник фільму — 28-річний Олексій Сторожук з Вінниці, який наразі мешкає у США (А. Стець: <https://zaxid.net/news/>).

424

Прочитайте інформацію. Визначте її цінність, достовірність та актуальність.

1. На вихідних, 31 жовтня, в Україні переведуть годинники на літній час.

2. Учень Львівського фізико-математичного лицюю Юрій Сагайдак здобув золоту медаль на міжнародному конкурсі

наукових винаходів. Конкурс відбувався 12–17 жовтня у столиці Хорватії місті Загреб (О. Гринько).

425 Прочитайте інформацію. Доведіть актуальність і достовірність її.

В Україні запрацював Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Він боротиметься з фейками в українському інформаційному середовищі.

Урок збагатив мене цінним досвідом..., важливими вміннями... Своїми досягненнями вважаю...

426 I Прочитайте інформацію. Визначте, чи правдива вона.

1. Всесвітнім гімном Геловіну-2021 стала українська пісня «Ходить гарбуз по городу».

2. Наймасштабніший збій у мережі фейсбук стався через те, що її засновник Марк Цукерберг заснув на клавіатурі.

3. Два українські фільми — «Земля блакитна, ніби апельсин» Ірини Цілик та «Мати апостолів» Зази Буадзе отримали нагороди на двох іспанських кінофестивалях (<https://zaxid.net/news/>).

II Складіть кросворд за матеріалами цього параграфа.

III Підготуйте для учнів / учениць початкових класів вашої школи цікаву розповідь про джерела інформації.

РОЗДІЛ VI. ТЕКСТ

§57 Текст. Повторення вивченого в 1–4 класах

Самооцінка важлива

Ти маєш вірити в себе, навіть коли більше ніхто не вірить (С. Вільямс).

Слово дня: заздалегідь, ненастанно, самооцінка.

Пригадуємо:

- 1 Що таке текст?
- 2 Назвіть основні ознаки тексту.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чи кожен групу речень можна вважати текстом?
- 2 Як правильно дібрати заголовок до тексту?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 Кожна людина іще з дитинства, навіть не підозрюючи того, живе у світі текстів. І ви слово ТЕКСТ чули задовго до того, як дізналися, що воно означає.

427 Прочитайте записане в лівій і правій колонках. У якій із них розміщено текст? Як ви розпізнали?

Самооцінка та впевненість у собі — різні речі. Впевненість у собі — це позитивне оцінювання наших рис, можливостей. Самооцінка — це психологічне й емоційне самовідчуття. Мати високу самооцінку — означає цінувати себе та знати, що ти заслуговуєш у житті найкращого (Д. Браун, Н. Кей).

Самооцінку можна підвищувати різними способами. На схилах гори ще лежав сніг. З Русланом завжди було цікаво. Канікули от-от розпочнуться! Дівчинка все ще не могла придумати гарне ім'я для третього кошеняти.

428 Розгляньте схему. Що вам відомо про ознаки тексту? Підготуйте розповідь про те, як ви розумієте кожную ознаку.

1. Наявність основної думки.

2. Тематичний зв'язок між реченнями.

3. Інформативність.

4. Завершеність.

429 Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Хтось може здаватися дуже впевненим у собі, та водночас мати низьку самооцінку, бо думає про себе погано. Якщо це схоже на тебе, не хвилюйся. Ти можеш підвищити власну самооцінку, але над цим потрібно попрацювати.

Скажи собі вголос: «Я гідний / гідна! Я важливий / важлива! Я заслуговую найкращого!»

Веди активний спосіб життя, регулярно виконуй фізичні вправи. Добре харчуйся, достатньо відпочивай і спи — це важливо для твого здоров'я, а ти заслуговуєш на добре здоров'я.

Стався до себе добре. Щодня роби щось, що приносить тобі задоволення. Думай про себе позитивно. Усвідом, що ти маєш значення. Ти робиш світ кращим своєю присутністю в ньому.

Створи коло спілкування. Поміркуй, із якими людьми ти відчуваєшся комфортно, і якомога частіше спілкуйся з ними. Тримайся подалі від людей, що викликають у тебе тривогу, з якими тобі незатишно.

Залишайся вірним своїм цінностям. Не зраджуй себе і те, у що віриш (За Д. Браун, Н. Кей).

Запитання	Завдання
1. Про що йдеться в тексті? 2. Для кого цей текст корисний? 3. Що в ньому вам відоме, а що — нове? 4. З якими порадами автори звертаються до читачів? 5. А як до себе ставитеся ви? 6. Яких порад ви дотримуетеся, а яких — ні? 7. Що, на вашу думку, означає «залишатися вірним своїм цінностям»?	1. Назвіть наявні ознаки тексту й обґрунтуйте відповідь. 2. Напишіть анотацію до тексту (2–3 речення). 3. Доберіть заголовок. 4. Сформулюйте тему й основну думку. 5. Випишіть слова, до яких можна дібрати антоніми й синоніми. Усно доберіть. 6. Зробіть висновки з прочитаного.

430

I Прочитайте речення. Чи можна в такій послідовності вважати їх текстом? Чому? Зберіть докупи «розсипаний текст». Прочитайте його вголос. На які ознаки ви орієнтувалися, об'єднуючи речення в текст? Які розділові знаки пропущено?

Серед моїх друзів багато людей з інвалідністю. І це їм не заважає рухатися. Вони долають гірські вершини, займаються спортом, навіть танцюють - на візках!

А в тебе? - сяйнула поглядом жінка.

Їм пощастило, - похмуро мовила Ярина.

У вас цікаве життя...

Чому?

Ну... Я ж не можу ходити.

Кожному з нас у чомусь щастить, у чомусь - ні. Треба й самій докласти зусиль. Ти ж маєш мету, правда?

У мене? - невпевнено перепитала дівчина. - Таке собі...

(За О. Радущинською)

II Чи можна вважати Ярину впевненою в собі? Чому? Яка в неї самооцінка? Наскільки важливо підвищувати самооцінку? Що ви порадите дівчинці?

431 Прочитайте речення. Чи можна вважати їх текстом? Відповідь обґрунтуйте. Якої інформації вам бракує? Додайте її.

Спочатку вона переймалася тим, що про неї думають і як її сприймають інші. Вона часто нишком плакала, а трохи згодом навчилася не звертати на це уваги, хоч не раз доводилося проганяти смуток і прикроці за допомогою скрипки і музики (О. Сайко).

II Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Запитання і завдання:

- 1 Наскільки важливо для людини, що про неї думають інші?
- 2 Чи можна вважати, що в дівчинки висока самооцінка? Чому?
- 3 Як вона тамувала біль і смуток?
- 4 Чи доводилося вам потрапляти в таку ситуацію?
- 5 Підготуйте поради для дівчинки. Використайте рубрику «Слово дня».

На уроці я зрозумів / зрозуміла... Для мене сьогодні було важливо... Цікаво й корисно для мене було виконати (дізнатися, усвідомити...), що... Моїм досягненням можна вважати...

432 I Доберіть цікавий текст і запишіть його. Усно визначте тему та основну думку. Підготуйте анотацію, яка зацікавила б ваших однокласників та однокласниць.

II Підготуйте презентацію теми «Текст», розмістивши все, що ви сьогодні пригадали.

III Підготуйте колаж «Текст у моєму житті».

§58 Текст. Тема, підтема (мікротема) тексту

Інновації XXI століття

Дій! Інакше сьогодні знову нічого не зміниться (С.-Є. Лец).
Невдача — це наш засіб досягти успіху. Якщо тебе не спіткала невдача, то ти недостатньо інноваційна людина (І. Маск).

Слово дня: винахід, технологія, мікротема, робототехніка.

433

Прочитайте вголос. Доведіть, що перед вами текст. Про що в ньому йдеться? Чи можна вважати, що всі речення поєднані однією темою? Чому в тексті кілька абзаців? Визначте основну думку тексту. Запропонуйте заголовок до нього. Про що йдеться в кожному з абзаців?

Світ у XXI столітті дуже динамічний та непередбачуваний. Спробуємо розібратися, які з винаходів, зроблених після 2000 року, є найбільш перспективними.

3D-друк активно використовують у механіці й техніці, медицині, й робототехніці, авіабудуванні й машинобудуванні, екології й будівництві, космічних технологіях тощо. Порівняно з тривалим процесом традиційного виготовлення зразкової моделі, надрукована модель значно заощаджує час та ресурси.

Нові функції сьогодні виконує квадрокоптер — зонд, роботизована відеокамера, транспортний засіб. У майбутньому дрони можуть виконувати кур'єрські доставки в межах міст. Також дрони можуть служити «очима» патрульних служб чи осередків захисту довкілля. Ще один напрям діяльності, який може розгорнутися в майбутньому, — наземні та підводні дрони (*З Інтернету*).

Пригадуємо:

- 1 Що таке текст?
- 2 За якими ознаками визначаємо текст?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чим відрізняються тема й підтема?
- 2 Що спільного між словами: *мікроорганізм, мікрорайон, мікротема*?
- 3 Чому підтему називають мікротемою?
- 4 Що таке основна думка тексту?
- 5 Що означає «зрозуміти текст»?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

Тема тексту — це його зміст, те, про що (або про кого) в ньому йдеться. Кожен текст можна поділити на менші змістові частини, що становлять окремі абзаци. У них автор/авторка розкриває окремі деталі загальної теми, які називають *підтемами*.

Зрозуміти текст — означає зрозуміти його *основну думку*, те головне, що хоче сказати автор/авторка. З темою та основною думкою тісно пов'язаний заголовок. Тема може бути відображена в заголовку або в одному з речень тексту.

434

Зіставте теми творів. Визначте, яка з них є ширшою. Чому?

- Інновації XXI століття.
- Цікаві винаходи сучасних українських учених.
- Рукавичка, що розмовляє, — винахід українських студентів.

435

Прочитайте текст. Визначте тему, основну думку, підтеми (мікротеми) тексту. Доповніть текст відомостями про інновації XXI століття. Висловіть свою думку, чи потрібно в повсякденному житті домагатися, щоб кожен вимовлений чи написаний текст відповідав конкретній темі.

Наука зробила впевнений крок уперед. Цьому допомогли сучасні технології, державна підтримка і прагнення людства зробити світ кращим. Адже чим же ще, як не турботою про ближнього, продиктовані спроби створити, наприклад, штучні органи, які допоможуть прожити довге життя багатьом людям, і новітні протези, що дають змогу вільно рухатися тим, хто пересувається на інвалідному візку.

Пристроєм для доповненої реальності, який був розроблений на базі Android інтернет-гігантом «Гугл», сьогодні вже нікого не здивуєш, хоча, окуляри були запущені в масове виробництво тільки в квітні 2014 року. Це винахід XXI століття являє собою прозорий дисплей, який кріпиться на голову і міститься трохи вище правого ока, а також камеру, здатну записувати відео високої якості (*З Інтернету*).

436

Визначте сновну думку тексту. Розкажіть про винаходи, що змінили людство. Які, на вашу думку, сучасні винаходи здатні змінити світ?

Усе, що людина може уявити, вона здатна створити. На кожному з етапів розвитку людства були особистості, які мріяли,

твори́ли, дослі́джували. Завдяки їм ми отримали колесо, папір, алфавіт та й, зрештою, все, чим користуємося.

Речі, які зараз здаються звичними, простими і навіть примітивними, у свій час змінили людство... (А. Шкула).

437 Запишіть текст, уставляючи потрібні букви й поділяючи його на абзаци. Розкажіть, чим ви керувалися під час виокремлення абзаців. Скільки підтем (мікротем) можна виділити в цьому тексті?

Сучасні технології швидко (і, й)дуть (у, в)перед, роблячи кадри фантастичних фільмів справою найближчого майбутнього. Рукавичка, здатна переводити мову жестів на звуки, здобула першість на конкурсі Microsoft Imagine Cup ще (у, в) 2012 році. У 2015 році (у, в)країнські (у, в)чені-волонтери створили унікальний кровоспинний засіб «Кровоспас», який конче необхідний військовим (З Інтернету).

 Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Яка інформація зацікавила вас найбільше? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим треба ще попрацювати?

- **438**
- I** Створіть колаж «Винаходи українців».
  - II** Складіть дві-три словникові статті до тлумачного словника «Сучасні винаходи».
  - III** Напишіть есе «Винаходи, що змінюють світ».

§59 Ключові слова

Бережімо ліс і кожне дерево

І так душі відрадно, аж до сліз, коли мене в таку погоду днину за плечі обіймає ніжно ліс, до серця горне, мов малу дитину!.. (Л. Злобіна)

Слово дня: чудернацький.

Словник: *Чудернацький* — незвичайний за формою, змістом; химерний, вигадливий, дивний, дивацький.

439 **I** Прочитайте текст. Які слова, на вашу думку, є найголовнішими в тексті? Як визначити їх?

Уранці зробила нотатку про море: воно було спокійним, у тумані, колір води важко визначити — дещо між синім і сірим.

Сьогодні воно схоже на жінку-художницю, яка завмерла перед акварельним аркушем — вона ось-ось зробить сімнадцятий начерк, сподіваючись, що бажаний образ не вислизне...

До речі, знаєш, яка мелодія мені вчора почулася в шумі хвиль? Північний вітер, знущаючись, ганяв їх, але ближче до берега хвилі стримували міць, немов не хотіли налякати мешканців міста... Мелодія Елтона Джона... (Е. Сафарлі).

- II Зробіть нотатку про вранішнє сонце, про травневу грозу чи серпневе небо. З якою мелодією асоціюється у вашій уяві набридливий осінній дощ? А легенький літній вітерець?

Пригадуємо:

- 1 Що таке текст?
- 2 Що таке основна думка тексту?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які слова називаємо ключовими?
- 2 У яких життєвих ситуаціях ми користуємося ключовими словами?
- 3 Що треба зробити, щоб швидко знайти інформацію в пошукових системах?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

Ключові слова — це окремі слова чи словосполучення, що визначають тему і зміст тексту.

440 Запишіть слова і словосполучення, що допоможуть знайти в Інтернеті відомості про текст.

441 Сформулюйте визначення понять, скориставшись ключовими словами. Запишіть визначення.

- Передача інформації, засоби зв'язку, будь-яка форма.
- Розділ мовознавства, звуковий склад, мова.
- Сукупність поглядів, людина, світ, сенс життя.

442 Спрогнозуйте, про що йдеться в тексті за ключовими словами. Поділіться своїми думками з однокласниками / однокласницями (усно).

Вирубка лісів, вплив на довкілля, паводок, наслідки, екологія.

443 Прочитайте текст. Поясніть, як ви розумієте зміст останнього речення. Визначте основну думку тексту. Випишіть ключові слова. Розкажіть про свою улюблену пору року (усно).

Довго я не любив осені. У нас із нею були вельми неприємні стосунки. Надто вже набридливою бачилася вона мені, надто вже тиснула — приходиться у самісінький розпал веселощів, коли, здається, що літо ніколи не скінчиться...

Тоді я відчайдушно любив літо, жодна інша пора не здавалася такою доброю і близькою. Тоді я інакше дивився на життя...

Тепер, коли я люблю всі пори року, мене більше не лякає перший жовтий листочок на склі моєї автівки. Так, літо — найочікуваніший сезон, і він завжди прослизає теплим золотавим піском крізь пальці. Проте неодмінно повернеться, і сонячне проміння здолає хмари. А щодо настроїв, то я навчився їх усі приймати (*Е. Сафарлі*).

444 Прочитайте текст, уставляючи на місці пропусків потрібні назви птахів. Запропонуйте заголовок до тексту. Скільки підтем (мікротем) у тексті? Випишіть ключові слова. Яка назва пташки є омонімом? Складіть із цим словом словосполучення, запишіть їх. Розкажіть, які картини постають у вашій уяві під час читання чи слухання тексту.

Ще ховаються по байраках сірі брили злежаного снігу, вночі морозець притрушує білою пудрою зелене листя осоки на болоті, а вже красується золотими сережками ліщина і на пригрітих сонцем галявинах випинаються молодими соковитими стрілами трави.

У таку пору я поспішаю до лісу. Поспішаю у гості до самої весни.

Ніколи ліс не пахне так солодко і терпко, як у цю вранішню годину. Сльозяться крихітні струмки, шукають дорогу до річечки. Ліс живе передчуттям зеленої повені листя і трав. Він посвітлів, виграє новими кольорами, звуками.

Чуєте: з вільшника долинає голосна пісня: «при-йди-кун, чай-пить, чай-пить». Чи відомо вам, хто ж це запрошує випити чаю? Та це ж...! Він зовсім недавно повернувся з далекої Африки і тепер прагне повідомити про це ніжними трелями. ... підтримують і..., і.... Вони також радіють, повернувшись до рідного лісу.

А хто це й досі не йме віри, що настала весна? Хто це сидить на сосновій гілці і все перепитує: «Чи це так? Чи це так?» ... ! А хто їй відповідає: «Так, так, так»? ... !

«Угу, угу», — підтакує.... Здається, пернате населення лісу шаленіє від п'яного повітря, світла, тепла (З книжки «Дванадцять місяців»).

Довідка: дрізд, зяблик, шпак, синиця, вівсянка, дятел, горлиця.

Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Яка інформація здивувала вас найбільше? Назвіть ключові слова уроку.

445

- I Опрацюйте параграф із підручника з етики, выпишіть із нього ключові слова.
- II Складіть пам'ятку «Правила користування Google» (3–4 поради).
- III Напишіть есе «Ключі тексту» (про ключові слова).

§60 Первинні і вторинні тексти

Ощадливе поводження із грошима

Витрачання чужих грошей викликає звикання. Немає легшого заняття, ніж витратити чужі гроші. Але потім вони закінчуються, і ви мусите йти та просити ще (Дж. Фрайд, Д. Хенссон Хайнемайєр).

Кожен текст є новою тканиною, хоч і зітканою зі старих текстів, старих цитат (Р. Барт).

Слово дня: грóші, заощáдження, фінáнси.

446

- I Прочитайте текст. Визначте його основну думку й підтеми (мікротеми). Закрийте підручник і перекажіть текст письмово.

Гроші вважають одним із найдавніших і найзагадковіших винаходів людства за всю історію його розвитку. Гроші пройшли складний шлях від украй простих форм до їхніх сучасних видів.

У Київській Русі ще за часів Володимира Великого почали карбувати золоті та срібні монети. На таких монетах обов'язково зображували князя, а з іншого боку — княжий

герб, тризуб. Ці гроші згодом стали називати гривнями. Тож наші сучасні гривні мають довгу й цікаву історію! (З Інтернету).

- II Порівняйте тексти — уміщений у підручнику і записаний вами. Назвіть їхні спільні ознаки. Чим різняться тексти?

Пригадуємо:

- 1 Що таке текст?
- 2 Що таке тема тексту?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке первинні і вторинні тексти?
- 2 Чим відрізняються первинні і вторинні тексти?
- 3 У яких життєвих ситуаціях створюють первинні тексти?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 447 **Висловте припущення: який із двох текстів (уміщений у підручнику чи записаний вами) можна назвати первинним, а який — вторинним? Відповідь обґрунтуйте. Зверте свої міркування з поданими нижче відомостями. Пригадайте життєві ситуації, у яких ми використовуємо вторинні тексти.**

Вторинний текст — текст, створений на базі іншого, **первинного тексту** з певною метою. Створення вторинного тексту відбувається на основі перероблення (скорочення, розгортання, переказування тощо) первинного.

До вторинних текстів належать *переказ (докладний, стислий), конспект, тези* тощо.

Якість створення вторинного тексту залежить від того, наскільки уважно ви прочитали (прослухали) первинний.

- 448 I **Визначте, у яких словах відображено основну думку притчі. Запишіть її. Чи можна вважати, що старший і середній сини виявили талант за відсутності батька? Змодельюйте діалог батька з синами. Чи можна його вважати вторинним текстом?**

- II **Якщо ви перекажете текст притчі своїм рідним / іншим дорослим, що це буде за текст — первинний чи вторинний?**

ТАЛАНТИ

Один заможний чоловік вирішив подорожувати. Свій будинок він залишив наглядати трьом синам, дав їм на це гроші: старшому — п'ять, середньому — два, а молодшому — один талант (у давнину талантом називалася велика міра срібла).

Коли батько повернувся з мандрівки, він покликав своїх синів, щоб дізнатися, як вони розпорядилися талантами. Виявилось, що старший вдало використав гроші та виручив на них ще п'ять талантів. Середній син також подвоїв те, що було йому залишено. Батько був дуже задоволений і пообіцяв нагородити працелюбних дітей. Тільки молодший син не потішив старого, він сховав срібло від людей, закопавши його в землю. Розсердився батько на цього сина, назвав його ледащим та лукавим. За те, що він не захотів подбати про збільшення отриманих грошей, батько більше не став виказувати йому довіри у веденні сімейних справ.

З того часу здібності людини стали називатися талантами. Кожна людина отримує їх від Бога: умілі руки або ясний розум, дар щось *створювати* або просто *добре* серце. І це не може бути не задіяним, закопанним у землю. Треба використовувати протягом життя кожний свій талант так, щоб він став у нагоді як самому господареві, так і служив іншим людям (*З Інтернету*).

III Попрацюйте у групах.

I група: Складіть словникову статтю «талант» до тлумачного словника;

II група: Випишіть із тексту п'ять слів із різною кількістю звуків і букв;

III група: Доберіть синонім й антоніми до виділених слів.

449

I Ознайомтеся зі статистичними відомостями, що є результатом п'ятирічного дослідження щоденних звичок, які відрізняють багатих людей від бідних. Про що, на вашу думку, свідчить така статистика? Складіть текст «Звички багатих людей».

- 62% багатих чистять зуби щодня зубною ниткою в порівнянні із 16% бідних.

- 63% багатих витрачають менше однієї години на день на використання Інтернету в розважальних цілях у порівнянні із 26% бідних.

- 63% багатих і лише 5% бідних слухають аудіокниги під час поїздки на роботу й назад.

- 67% багатих людей дивляться телевізор одну годину на день або менше в порівнянні із 23% бідних людей.
- 79% багатих людей вважають, що вони несуть відповідальність за свій фінансовий стан у порівнянні з 18% бідних людей (<https://childdevelop.com.ua/articles/upbring/889/>).

II Розкажіть, звідки в дорослих беруться гроші. Пригадайте, де і коли ми використовуємо гроші. На вашу думку, чи потрібно заощаджувати гроші? Чому? Як саме? Розкажіть, що можна купити за гроші, а що ні.

Яка інформація зацікавила вас найбільше? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим вам треба ще попрацювати?

450

- I** Випишіть із тлумачного словника значення слів із рубрики «Слово дня».
- II** Складіть текст на основі висловлення *«Занадто багато людей, які витрачають гроші, яких вони не заробили, на речі, які їм не потрібні, тільки для того, щоб вразити людей, які їм не подобаються»* (Вілл Роджерс).
- III** Складіть текст на основі висловлення *«Якщо ти купуєш те, що тобі не потрібне, то незабаром будеш продавати те, що тобі необхідно»* (Бенджамін Франклін).

§61 Розповідь. Побудова розповіді

Захопливі мрії

Якщо ви мрієте про щось — значить, ви можете це здійснити (В. Дісней).

Слово дня: мрія, візуалізація.

451

Прочитайте текст, визначте його основну думку. Про кого йдеться в тексті? Що треба зробити, щоб стати в чомусь найкращим? Пригадайте, що вам відомо про типи мовлення. Визначте, яке з наведених висловлень характеризує текст. Відповідь обґрунтуйте. Випишіть із тексту дієслова, визначте їх час. З якою, на вашу думку, метою автори використали саме цей час дієслова?

То була величезна мрія.

Стати у своїй країні найкращим у чомусь — непросте завдання, та я була рішуче налаштована. Я наполегливо тренувалася попри страшенну втому, попри бажання залишити-

ся вдома, що часом мене охоплювали. Я йшла на тренування в холод і дощ. Я вставала рано-вранці, щоби тренування вписалося у шкільний розклад. За два роки я таки отримала спортивний костюм збірної Великої Британії й неймовірно пишалася своїм досягненням! (Д. Браун, Н. Кей).

Типи мовлення

1. Події розгортаються в часі (початок дії — розвиток — кінець); з'ясовано: <i>що сталося? що відбувається?</i>	2. Запропоновано характеристику особи, предмета, явища: загальна характеристика — суттєві ознаки, деталі; з'ясовано: <i>який? яка? яке? які?</i>	3. Пояснено причини дій, ознак, доведено думку (теза — доказ — висновок, що впливає з доказів); з'ясовано: <i>чому?</i>
розповідь	опис	роздум

Пригадуємо:

- 1 Що таке типи мовлення?
- 2 Що таке тема розповіді?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У чому полягає мета розповіді?
- 2 У яких життєвих ситуаціях використовують розповіді?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

Розповідь — повідомлення про певні події, що відбуваються в часі. Загальна структура **розповіді** така: початок (зав'язка), розвиток та кінець події (розв'язка) Розповідати можна від третьої особи (авторська розповідь) або ж від першої особи. У цьому випадку автора названо займенником **я**. У текстах-розповідях активно застосовують дієслова минулого часу (*побачив, прийшов, усміхнулася* тощо)

Для надання тексту емоційності використовують і дієслова теперішнього часу: *Заходжу, дивлюся, а там — ...*,

У текстах різні типи мовлення можуть поєднуватися, оскільки доводиться з'ясовувати: *що відбувається? яке воно? чому?*

Розповідь як тип мовлення застосовують у таких жанрах, як повідомлення, спогади, листи, оповідання, оголошення, інструкції тощо.

- 452** I Прочитайте. Про що йдеться в тексті? Визначте тип мовлення. Сформулюйте визначення візуалізації за змістом тексту.

«Це ж як мрії, — здивовано зауважила я. — Мама завжди каже, щоб я не мріяла наяву».

«Це називається візуалізацією. Усі люди, які щось здобули в житті, починали з мрій, раз у раз уявляючи, як то буде, коли вони врешті досягнуть мети. Звичайно, не можна обмежуватися лише мріями. Ймовірно, твоя мама саме це й мала на увазі» (Б. Шефер).

- II Прокоментуйте епіграф до уроку.

- 453** ? Про що йдеться в тексті? Схарактеризуйте, які частини мови використано і з якою метою. Визначте тип мовлення. Чи є в тексті елементи інших типів мовлення? Знайдіть частини тексту-розповіді. Запропонуйте заголовок до кожної з частин. Перекажіть текст. Зіставте обидва тексти. Що між ними спільного? Розкажіть, що для вас є приводом для радості.

Ліза йшла похнюплена. До зарплати далеко й не видно, а їй стільки всього хочеться: і нові туфельки, яскраво-червоні, і стильний клатч, і чашки для чаю. Але зарплату затримують, тут хоч би грошей на батон із маслом вистачило. Смутна Ліза зітхнула й підвела голову. Навпроти неї йшла дівчинка й тримала в руці цілісіньку в'язку кольорових кульок! На сіро-асфальтовому фоні міста вони так і вигравали веселковими барвами. Перехожі озиралися й мимоволі всміхалися. Не змогла встояти пере такими чарами й Ліза. Усміхнувшись, вона подумала, що навіть якщо в тебе немає нічого, кольорові повітряні кульки — уже привід для радості! (За Славою Світовою).

- 454** ? Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим вам треба ще попрацювати?

- I Створіть колаж або схему «Розповідь як тип мовлення».

- II Напишіть есе «Моя мрія».

III **Одного разу відомий американський письменник Ернест Гемінгвей уклав парі, що зможе написати найкоротшу зворушливу розповідь. І виграв суперечку, створивши такий текст:**

«Продаються дитячі черевички. Неношені» («For sale: baby shoes, never worn»).

З того часу багато хто намагається повторити його експеримент і скласти цілу історію із п'яти–шести слів, здатну зачепити і здивувати (може бути на слово більше або менше). Спробуйте скласти подібну стислу розповідь.

§62 Розповідь про себе

Цілеспрямованість починається з цілі

Я хочу, щоб ваша мета була більшою за життя, яскравою, наче веселка, — щоб бути вартою справжнього вас (Б. Шер).

Слово дня: ціль, цілеспрямованість, рішення.

? **455** Прочитайте текст. Визначте тип мовлення. Чи переконала авторка вас у тому, що поставлення цілі не є марнуванням часу? Спробуйте і ви. Сформулюйте свою мету, накресліть сходинки до її реалізації та заповніть їх, конкретизувавши кожен крок. Пам'ятайте: ключові слова цього процесу — «робити правильно», «знаю, чого хочу», «вірю у зміни». Запишіть ключові слова в зошити.

Я вважала поставлення цілі марнуванням часу, аж поки не навчилася робити це правильно. Я знала, чого хочу — виграти всі золоті медалі, які тільки можливо! Я не вірила, що щось зміниться, якщо я запишу свою мету. Та як же я помилялася! Поставлення цілі справді допомогло мені зосередитися, і я просувалася вперед набагато швидше (Д. Браун, Н. Кей).

Пригадуємо:

- 1 У чому полягає мета розповіді?
- 2 У яких життєвих ситуаціях використовують розповіді?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 На які види поділяють розповіді?
- 2 Що таке розповідь про себе? У яких життєвих ситуаціях ми використовуємо її?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

456

Прочитайте текст. Сформулюйте двоє–троє запитань для однокласників / однокласниць за змістом тексту.

Чи помічали ви, яке прохання більшість із нас ставить у глухий кут? «Розкажіть про себе».

Фахівці радять: розповідь має бути цікавою і не дуже довгою, від 3 до 5 хвилин. Основну інформацію про себе давайте стисло, чітко й зрозуміло.

Важливо, щоб вона була місткою, що представляє сильні сторони вас як особистості або вашого проекту, і досить короткою, оскільки градус уваги слухачів швидко піде на спад. Якщо ви не знаєте, з чого почати, як презентувати себе, для початку можна просто скласти список своїх переваг.

Будьте щирими, розповідаючи про себе. Голлівудська актриса Одрі Хепберн сказала: «Будьте самим собою — щиро, чесно і цілком. Ніхто не впорається із цим краще за вас». Це працює! Люди відчувають нещирість і, навпаки, відкриваються у відповідь на ваші справжні, щирі почуття (<https://stsaltiv.gov.ua/useful-info/5-prostih-pravil-uspishnoi-samoprezentatsii>).

457

Уявіть, що ви потрапили до чарівної крамниці, де можна придбати різні якості характеру. Які якості ви хотіли б придбати для себе? Розкажіть, про це однокласникам / однокласницям.

458

Послухайте розповідь про себе відомого українського поета Василя Симоненка. Що ви знаєте про цього митця? Що нового дізналися з відео? Яким ви уявляєте письменника?

Що я можу сказати про себе? — ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО | Поезія — ЖИВІ ГОЛОСИ — Bing video

459

Прочитайте текст. Визначте тип мовлення. Яку проблему порушено в ньому? Чому, на вашу думку, дівчинці важко знайти відповідь на запитання? Поділіться враженнями, якою ви уявляєте Софію Амундсен.

Відчинивши хвіртку до свого садка, Софія заглянула в поштову скриньку. Сьогодні там лежав тільки маленький лист, і він був адресований Софії.

Дівчина одразу розірвала конверт. Єдине, що Софія там побачила, це маленьку записку, у якій було занотовано: «Хто ти є?»

І більш нічого. Ані привітання, ані підпису, лише три слова, написані від руки, та великий знак питання.

Хто ти є?

Якби ж то вона знала. Звичайно, вона — Софія Амундсен, але хто це?

Вона зістрибнула на підлогу й пішла до ванної кімнати, не випускаючи дивного листа з рук, стала перед дзеркалом, пильно вдивляючись собі в очі.

— Я — Софія Амундсен, — сказала вона. Дівчинка в дзеркалі відповіла на те лише гримасою. Хоч би що не робила Софія, дівчинка робила те саме...

Софія притиснула вказівний палець до носа свого відображення і сказала:

— Ти — це я.

Та не почувши відповіді, подумки перефразувала речення й мовила:

— Я — це ти.

Чи не смішно, що вона не знає, хто вона така? (За Ю. Гордером).

460 Висловте припущення, з якою метою створено цей текст. Для кого? Продовжте розповідь, скориставшись поданими нижче початками речень.

«Підпишіться на мій канал, ставте лайки і дивіться наступне відео!» — вам доводилося чути ці слова? Де? Отож, щоб ваше відео дивилися, потрібно вміти розповісти про себе. А розповідь зазвичай починається так: «Привіт усім! Мене звати...»

- Найважливішим у житті для мене є...
- Моя родзинка полягає в тому...
- Моє життєве гасло — ...
- Я піккуюся про...
- Своє дозвілля присвячую...

Чого ви навчилися під час уроку? Які завдання виявилися складними для вас? А які — легкими?

461 Створіть колаж «Знайомтеся: це — я». Усе про ВАС. Ви можете малювати, вирізати картинки чи світлини і приклеювати невеликі предмети, які розкажуть класові, що робить вас ВАМИ.

Довідка: Хто я? Де я живу? Моя сім'я. Мій найкращий друг / подруга. Улюблена домашня тварина. Коли я виросту...

Захоплення. Найгірша подія в моєму житті. Найсмійніша подія в моєму житті (За М. Мак-Доналд).

- II Уявіть, що ви презентуєте власний відеоканал. Складіть текст розповіді про себе і свій канал.
- III Напишіть есе «Цілеспрямованість починається з цілі».

§63 Опис. Побудова опису

Мандрівка — найкраще дозвілля

Подорожуючи світом, пізнаєш інших. Подорожуючи Батьківщиною, пізнаєш себе (з Інтернету).

Слово дня: ковила́, типча́к, інтер'є́р, інкруста́ція, орна́мент, вітра́ж.

- 462** Розгляньте світлини і змодельуйте ситуацію: ви були з класом на екскурсії і хочете описати своїм рідним ті місця, що відвідали. Який тип мовлення для цього оберете? Чому?

- 463** Прочитайте текст. Які слова допомагають вам «побачити» степ? До яких частин мови вони належать? У яких ситуаціях доречно використовувати подібні тексти? Доведіть, що наведений текст є описом. Розкажіть про свої враження від степу.

Чудовий і дивний херсонський степ. На зеленому килимі мерехтять і переливаються сріблясті хвилі ковили, серед яких темніють острівці типчака. Наче коштовні камені, спалахують у цьому різнотрав'ї іриси, червоні й жовті тюльпани та безліч інших квітів.

Ідеш-пливеш безкраїм запашним морем, а над головою — синє небо і тремтливо-радісні дзвіночки жайворів (з книжки «Асканія-Нова»).

Пригадуємо:

- 1 Що таке типи мовлення?
- 2 Який тип мовлення називають описом?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У чому полягає мета опису?
- 2 У яких життєвих ситуаціях використовують описи?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

Опис — тип тексту, у якому характеризують ознаки предмета. Тексти-описи відповідають на запитання: *який? яка? яке? які?* В описах перераховують основні ознаки предмета чи явища: колір, розмір, форма тощо.

Види опису		
Опис предмета, тварини, людини	Опис місця	Опис стану (довкілля або людини)
Структура опису		
Вступ (зачин)	зазначають, про що йтиметься в тексті	
Основна частина	описують матеріал, з якого виготовлений предмет, його розміри, колір, призначення	
Кінцівка (висновки)	автор описує своє ставлення до предмета	

464 Про що йдеться в тексті? Схарактеризуйте, які частини мови використано і з якою метою. Визначте тип мовлення. На вашу думку, у яких ситуаціях використовують подібні тексти і з якою метою?

Відносно невеликий і компактний будинок Верховної Ради сприймаємо монументально і велично. В інтер'єрах споруди автор проекту В. Заболотний використав мотиви декоративно-прикладного мистецтва. Їх ми бачимо в інкрустаціях і художніх розписах, у скульптурно-орнаментальному ліпленні. Стелі сходових приміщень прикрашено чудовим українським геометричним орнаментом.

Найяскравіше враження справляє велика зала засідань. Її стеля — величезний плафон із різноколірного скла. А веле-

тенська люстра в центрі ніби вітражного плафона схожа на фантастичний соняшник (За О. Силіним).

465

- I Прочитайте текст. Як, на вашу думку, автор ставиться до дівчини? Що на це вказує? Знайдіть опис. Визначте його вид. Як у тексті передано деталі? Які частини мови використано? У яких життєвих ситуаціях використовують опис людини?

Інга має красиве світле волосся. Воно таке густе, що коли мама не заплітає дочці коси, то воно золотим водоспадом ллється по плечах. А як заплітає, то коси виходять ого-го! Візьміть свою руку трохи вище зап'ястка — отакі завтовшки в неї коси!

Личко в Інги ледь видовжене й біле, носик акуратний, з невеличкою горбинкою.

Очі в Інги сині-сині, кольору вечірнього чистого неба. Великі очі, обрамлені пухнастими віями.

Ви коли-небудь пробували словами описати хмари? А вітер? А кішку, що сидить на паркані й спостерігає за вами? А задушливу спеку? Або те, як палає горло й пекельно хочеться пити після цукрової вати? Цього всього нас учить Інга. Так, саме «малювати», каже вона, а не описувати (За Дж. Бату).

- II Чи погоджуєтеся ви з думкою, що словами можна малювати? Складіть опис хмар або вітру.

Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Що вас найбільше зацікавило? Над чим вам треба ще попрацювати?

466

- I Створіть колаж або схему «Опис як тип мовлення».
- II Опишіть свою улюблену іграшку.
- III Опишіть свій улюблений куточок природи.

§64 Опис тварини

З любов'ю до тих, кого приручили

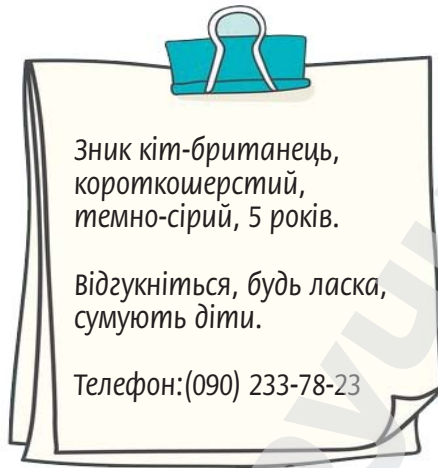
Ти назавжди береш відповідальність за того, кого приручив
(А. де Сент-Екзюпері).

Слово дня: калітка, хурдэлиця.

Словник: *Калітка* — гаманець.

467

Прочитайте оголошення. Визначте тип мовлення. Чи допоможе такий опис знайти загублену тварину? Які деталі треба уточнити? Для чого, на вашу думку, використали речення про те, що сумують діти? Розкажіть, як ви розумієте епіграф.

Пригадуємо:

- 1 У чому полягає мета опису?
- 2 У яких життєвих ситуаціях використовують описи?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як скласти точний опис?
- 2 Для чого необхідно спостерігати за твариною?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

468

Порівняйте тексти. Що в них спільного, а що відмінного? Схарактеризуйте мовні засоби, використані для опису тварин. Який із текстів, на вашу думку, належить до наукового стилю, а який — до художнього? Відповідь обґрунтуйте.

I. Як одспіває хурделицями зима, збирається Данило Коряк до лісу, до своєї сторожки. А зібравшись, вирушає в дорогу, кликнувши за собою малого, проте бідового песика Кузьку — він-бо справді як той жучок, що живе на колосках, — рудий та криволапий. У Кузьки неоднакові вуха. Як у Данила на шапці: одне стримить угору, друге — вниз. У Кузьки теж: одне нашорошене, друге опало і теліпається, як неживе, як ганчір'яне (*Григір Тютюнник*).

II. Доберман — собака середнього розміру, міцної, м'язистої статури. Завдяки елегантним лініям свого тіла, гордій поставі

і рішучій поведінці він відповідає ідеальному портрету собаки.

Характер добермана доброзичливий і спокійний, він дуже відданий сім'ї і любить дітей (З Інтернету).

469 Відгадайте загадки. Що допомогло вам це зробити? Чи можна вважати тексти загадок описом? Складіть загадку про тварину.

1. Не баранчик і не кіт, носить шубу цілий рік. Шуба сіра — це для літа, а зимою — інша свита. 2. Хвостик, як нитка, сама, як калитка*, а очі, як насінинки. 3. Величезний на зріст, пишним віялом хвіст, до колін борода. Що за горда хода!

470 Прочитайте текст. Пригадайте з уроків української літератури, про кого йдеться в тексті. Відповідь обґрунтуйте. Яку роль у художньому тексті відіграє опис?

Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гудзами*, не то їжовими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне та важке, мов довбня або здоровий ступернак*, і також колюче (І. Франко).

471 Розгляньте уважно світлини. Виберіть тварину й опишіть її.

472 Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

— А мені до вподоби така примовка. «Не той старець, що з порожньою торбою, а той, у кого замість душі дупло». Хіба ти не багатий цією річкою, лісом, птаством, яке тобі за так дано? Ще й який багатий! Бо душу маєш. А скільки тепер таких людей, що окрім горобця, більше пташки не бачили. Чи якщо й побачить, то не скаже, як вона зветься. По телевізору впізнає папугу, колібрі, а який із себе, приміром, голубий рибалочка, то не питає.

— Голубий рибалочка?

— Еге, пташина така. Виходить, і ти не бачив. Тепер вона рідко до нас залітає. Зверху і справді голуба, наче в синьці скупана. А дзьоб тонкий і довгий, як у кулика. І то тим дзьобом так спритно хапає дрібну рибку на воді, що й не запримітиш коли. Того й рибалочкою зветься.

— А я нещодавно щигликове гніздо бачив, — похвалився Степан. — На нього теж не часто натрапиш.

— Гніздо? — зрадів дядько. — Добра прикмета. Знаєш, як у нас ще називають щиглика? Мальованець.

— Він і справді, як розмальований. У намисті червоному. А крила жовтенькі (В. Шкляр).

Запитання і завдання:

- 1 Як ви розумієте приказку «Не той старець, що з порожньою торбою, а той, у кого замість душі дупло»?
- 2 Чи знаєте ви про пташок, про яких ідеться в тексті?
- 3 Яку роль тут відіграє опис птаха?
- 4 Перекажіть із тексту ту частину, де описано кожну пташку. Чи достатньо такого опису, щоб уявити пташку?

Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим вам треба ще попрацювати?

473

- I Створіть колаж або схему «Опис тварини».
- II опишіть свою улюблену дику тварину.
- III Знайдіть в Інтернеті світлину щиглика й опишіть його.

§65 Роздум. Побудова роздуму

Що таке успіх?

Успіх починається з мрії — крихтної ідеї, яка з часом розквітає у щось прекрасне. Мрій нестримно! (Д. Браун, Н. Кей).

Слово дня: успіх, мрія, захват.

474

Прочитайте епіграф. Висловте згоду або незгоду з думкою авторів. Чи любите ви мріяти? Розкажіть, як часто це робите. Які мрії у вас викликають захват?

475

Прочитайте тексти. Що їх об'єднує? Яку проблему порушують автори? Визначте тип мовлення кожного тексту.

I. Успішна людина впевнена у своїх діях, знаннях. Вона чітко знає, що їй потрібно і як цього досягти. Зазвичай вона спокійна, ніколи не втрачає рівноваги, зосереджена на чомусь. Ніколи не метушиться, завжди уважна до інших.

II. Запорукою успіху є активна робота над собою. Людина, яка хоче бути успішною, багато читає, не витрачає години дорогоцінного часу на соцмережі. Крім того, активно займається спортом, щоб бути завжди в гарній фізичній формі.

III. Кожна людина має вибір. Бездіяльність — це вибір, слабка дія — це вибір, ефективна дія — вибір. Ми завжди вибираємо свої реакції на все, що відбувається в нашому житті. Тому не варто скаржитися, що світ несправедливий до вас. Почніть працювати над собою — і ви станете успішною людиною (*З учнівських творів*).

Пригадуємо:

- 1 Що таке тип мовлення?
- 2 Які типи мовлення ви знаєте?
- 3 Що називають роздумом?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У чому полягає мета роздуму?
- 2 У яких життєвих ситуаціях використовують міркування?
- 3 Що таке успіх? Яку людину можна назвати успішною?
- 4 Як стати успішною людиною?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

Роздум — думка про що-небудь, логічний підсумок, зроблений у результаті міркувань, спостережень або розгляду певних фактів.

Твір-роздум — твір, у якому визначено причини та наслідки дій або подій, обговорено проблему та сформульовано відповідні висновки.

1 Теза

2 Доказ

3 Висновки

Обов'язкові елементи роздуму:проблемна думка;
аргументування її.

476 Прочитайте текст, визначте тип мовлення. Чи поділяєте ви думку авторів? Розкажіть про своє розуміння успіху.

У кожного своє розуміння успіху. Для когось успіх — це здобути добру освіту та отримати роботу своєї мрії. Успіх — це також подорожування світом, створення сім'ї. Це — почуватися щасливим / щасливою або робити щасливими інших людей.

Є мільйони способів досягати успіху. Успіхом можна вважати будь-що, і твоє розуміння успіху може різко відрізнитися від сприймання його твоїми друзями. Важливо мати власну думку щодо визначення успіху і способу, у який ти плануєш його досягти.

Хай яким буде твоє мірило успіху, воно вказуватиме на справжню особистість. Будь самобутнім, чесним і знай, що ти унікальна людина (Д. Браун, Н. Кей).

477 Поєднайте слова обох груп так, щоб вони утворили словосполучення, які характеризують розумові дії або вчинки людей. Запишіть словосполучення.

- Міркувати, осмислювати, думати, розуміти, підтримувати.
- Про інших, проблему, позицію, іншу людину, про щось, когось.

? **478** Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Визначте тип мовлення. Чи уявляли ви колись свій успіх? Якщо так, поділіться враженнями від цього з однокласниками / однокласницями. У яких ситуаціях, на вашу думку, використовують подібні тексти і з якою метою?

Уявити чи намалювати успішного / успішну себе — чудовий початок. Це називається візуалізацією. Коли ти візуалізуєш свій успіх, то підвищуєш імовірність настання його. Коли ми уявляємо, як досягаємо цілей, ми починаємо вірити, що це можливо. Не хвилюйся, якщо в тебе не одразу вийде візуалізація. Це вміння приходить до всіх, із практикою.

Не переживай, якщо тобі важко уявити свою історію успіху. Не переймайся щодо своєї невизначеності в тому, чого саме ти очікуєш від майбутнього. Якщо ти працюєш над тим, щоб розкрити найкраще в собі, і над тим, що робить тебе тобою, ти значно легше знайдеш шлях до успіху (Д. Браун, Н. Кей).

Схема	План	Роздум
Теза	Уявити чи намалювати успішного / успішну себе — чудовий початок	
Аргументи	Коли ми уявляємо досягнення цілей, ми починаємо вірити, що це можливо.	
Висновок	Якщо ти працюєш над собою, ти легше знайдеш шлях до успіху.	
Напишіть роздум «Старанність — ключ до успіху».		

Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Що вас найбільше зацікавило? Над чим вам треба ще попрацювати?

479

- I Створіть колаж або схему «Роздум як тип мовлення».
- II Складіть роздум «Як стати успішним / успішною?».
- III Напишіть есе «Успіх — це не те, що бачиш в інших, а те що хочеш бачити в собі» (І. Огнєва).

§66 Роздум на тему екології

Дивовижний природи світ

Охорона довкілля — це не лише справа збереження унікальної природи, а й питання існування суспільства, життя людей (Маргарет Мід).

Слово дня: екологія, аномалія.

480

Визначте тип мовлення, який доцільно використовувати під час написання творів:

- Краса весняного лісу;
- Як ми гуляли в лісі;
- Що означає для мене ліс?

481

Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Перекажіть своїми словами, які погляди на ліс зіставляє автор. Що означає «ліс — вода жива»? Продовжте речення «Для мене ліс — це...»

Для тебе ліс — масив зелений,
Великий топливний ресурс,
А знаєш, що цей ліс для мене,
Сказати тобі я не берусь.
Для тебе ліс — це тінь зелена,
Це тільки дошки і дрова.
Для мене ліс — це світу велич,
Для мене ліс — вода жива.

І. Коваленко

Пригадуємо:

- 1 Який тип мовлення називають роздумом?
- 2 Яку структуру має роздум?
- 3 Назвіть обов'язкові елементи роздуму.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 З чого доцільно починати роздум?
- 2 Як правильно сформулювати тезу?
- 3 Для чого необхідно вміти доводити, обґрунтовувати, переконувати?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

482

I Прочитайте тексти. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

I. Знаєш, чому важливо сортувати сміття? Тоді легше відправляти його на перероблення. У деяких містах мешканці навіть платять штраф, якщо покладуть пластик у контейнер для скла і навпаки.

У світі вже є міста, які називають «безвідходними». Це означає, що там немає сміття, просто влада й мешканці спільно намагаються зменшити його, не використовуючи одноразові предмети, роблячи добрива із харчових відходів та даючи друге життя деяким предметам (*І. Озимок, А. Іваненко*).

II. А без краси то стане як повсюди?

Дерева змерзнуть і не буде цвіту...
Та аномалія така по всьому світу.
Десь тане лід, який лежав віками;

То смерчі враз проносяться над нами;
 То засуха така, що гине все живе;
 Десь від дощів хатина вже пливе...
 А винна в тому хаосі людина,
 Яка цей світ так знищує невпинно.
 Тому природа і забунтувала,
 На Землю аномалії* послала.
 Бо якось мусить тих людей навчити,
 Що треба мудро в цьому світі жити.

Н. Красоткіна

Запитання і завдання:

- 1 Розкажіть, яку проблему порушено в обох текстах?
- 2 Які екологічні проблеми гостро стоять сьогодні перед нами?
- 3 До яких наслідків це призводить?
- 4 Що може зробити кожен / кожна з нас для розв'язання цих проблем?
- 5 Виберіть твердження, з якими ви погоджуєтесь.
- 6 Чи твердження, з якими ви не погоджуєтесь? Чому?
- 7 Доберіть аргументи для підтвердження своєї думки.

1. Усі проблеми, пов'язані з довкіллям, стосуються кожного з нас.

2. Звичайна обгортка від цукерки може завдати великої шкоди екології.

3. Важкі метали з викинутих батарейок, ртуть із градусників, потрапляючи в землю, отруюють ґрунтові води.

4. Дим від сміття, що палає, вкрай згубний для здоров'я людини.

5. Краще те сміття спалити, воно швидко перегорить і не буде отруювати довкілля.

6. Нічого не зміниться, якщо я викину пластикову пляшку, від однієї пляшки великої шкоди не буде.

483 Поясніть значення слова «екологія». Напишіть роздум «Екологія — основа життя сучасної людини».

Що нового ви дізналися під час уроку? Що вас найбільше стурбувало? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим вам треба ще попрацювати?

484 I Створіть колаж або плакат, метою якого є заклик до збереження довкілля. Улаштуйте в школі виставку таких плакатів.

II Складіть кілька порад для себе і своїх рідних «Бережімо довкілля!».

III Напишіть роздум «Як зробити моє місто / село безвідходним?».

§67 Читання. Види читання. Мета читання

Життєво важлива звичка — читати щодня

Книжки мають особливу чарівність, вони дають нам насолоду: вони розмовляють з нами, дають добрі поради, стають живими друзями (Ф. Петрарка).

Слово дня: читання, розкодування, уподобання, смаколік.

485 Прочитайте епіграф. Про які функції читання ідеться? Чи є зв'язок між темою уроку і «словами дня»?

Пригадуємо:

- 1 Що таке *читання*?
- 2 Яку роль у житті людини відіграє читання?
- 3 У яких ситуаціях ми читаємо вголос, а в яких — мовчки?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що означає дружити з книжкою?
- 2 Як навчитися швидко й ефективно читати?
- 3 Для чого потрібно визначати мету читання?
- 4 У чому полягає користь від читання вголос?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

486 Уявімо суспільство, у якому люди не вміють читати. Які труднощі й проблеми їх очікують? Уявімо людей, які вміють читати, але не читають. У чому вони себе обмежують?

Читання — процес розкодування графічних символів (букв, розділових знаків), результатом якого стає розуміння змісту.

487 Опрацюйте схему. Сформулюйте і запишіть запитання, відповіді на які містить схема. Доберіть власні приклади на підтвердження думки.

488 Зберіть «розсіпані» прислів'я, запишіть їх. Поясніть, як ви розумієте їх. У якому з них ідеться про читання з метою отримання інформації?

1. Хто, той, багато, знає, багато, читає. 2. Книжки, нудьги, читати, не знати. 3. Книжку, свято, купити, зробити, собі. 4. Пізнати, книжки, хочеш, світ, читай. 5. Зірку, книжка, за, яскравіша, хороша. 6. Розуму, дає, крила, книжка. 7. Приносить, весела, радість, книжка. 8. Без, життя, весна, без, книжок, квітів.

? **489** **I** Прочитайте текст уголос. Чи траплялися під час читання труднощі з наголошуванням слів? Запишіть ці слова, поставте в них наголос. Висловіть припущення, розвиткові яких умінь сприяє читання вголос. Які слова і з якою метою вжито в переносному значенні?

Читання — це корисно. Підтвердженням цього служать сотні історій успішних людей, у яких є спільна пристрасть — любов до книжок. Щоб читання справді приносило плоди і допомагало навчитися нового, потрібно перестати бездумно ковзати очима по рядках і змінити сам підхід до читання.

Передусім ви повинні зрозуміти, навіщо читаєте. Ваша мета має стати вам дороговказом. Вона буде спрямовувати вас до корисної інформації, сприяти розвиткові читацьких уподобань (З Інтернету).

II За змістом тексту сформулюйте дві-три поради для однокласників / однокласниць щодо того, як навчитися читати ефективно.

490

I Прочитайте текст мовчки. Якщо в ньому є нові для вас слова, випишіть їх. Пригадайте, у яких джерелах можна знайти інформацію про значення цих слів.

Читати й писати людство навчилося якихось 5000 років тому, натомість бігати, полювати, спілкуватися із собі подібними за допомогою звуків і жестів — уже сотні тисячоліть.

Робота мозку під час читання розгортається в кілька етапів. Що краще розвинена навичка читання, то швидше ми розкодуємо і розуміємо текст. Однак прискорення руху нейронів* у мозку — то ще не головна вигода. Найціннішими вважають терапевтичні показники читання. Кора головного мозку блискавично задіює наш чуттєвий досвід, тому коли людина читає про погоню — її пульс може пришвидшуватися, а коли про смаколики — у роті набігає слина (*За Ю. Джугастрянською*).

II Сформулюйте двоє-троє запитань, на які можна знайти відповідь у тексті.

491

Прочитайте текст. Поділіть його на абзаци. Визначте основну думку. Які факти наведено для підтвердження її? Висловіть своє ставлення щодо порушеної проблеми.

Електронна книжка має ряд переваг над паперовою. Але читання — це навантаження для очей. І навіть від найсучасніших електронних дисплеїв очі втомлюються швидше, ніж від традиційних книжок, надрукованих на якісному папері. Не рятують нічний режим і можливість регулювати підсвічування. На думку психологів, читання друкованої книги завжди вдумливіше й ефективніше. Ми звикли до швидкого читання з екрана — погляд перестрибує з рядка на рядок, шукає найважливіше, пропускаючи навіть абзаци (*З Інтернету*).

Чим збагатив мене цей урок? Що насамперед для себе я усвідомив / усвідомила? Якими знаннями і вміннями я збагатився / збагатилася?

492

I Прочитайте мовчки сторінку тексту з художнього твору, який ви вивчаєте на уроках літератури. Зафіксуйте час, коли ви почали й завершили читання. Визначте, скільки в тексті частин і запишіть головну думку.

- II Прочитайте параграф із підручника з інформатики. Здобуті відомості подайте як план, схему, таблицю, карту пам'яті тощо.
- III Візьміть у домашній або шкільній бібліотеці книжку. Запишіть прізвище автора / авторки (авторів), назву, рік і місце видання, кількість сторінок. Ознайомтеся зі змістом, передмовою. Сформулюйте мету читання цієї книжки.

§68 Читання з метою отримання інформації. Критичне читання

Що таке академічна доброчесність?

Випадкова зустріч із гарною книжкою може назавжди змінити долю людини (М. Прево).
Чеснота краще, ніж багатство і почесні (Г. Кониський.)

Слово дня: доброчесність, плагіат, місія.

Пригадуємо:

- 1 Для чого потрібно визначати мету читання?
- 2 У яких ситуаціях ми використовуємо читання з метою отримання інформації?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що означає читати вдумливо?
- 2 Що таке критичне читання? Чи важливе для нас уміння критичного читання? Чому?
- 3 Які запитання називають прихованими?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 Готуючись до уроків, виконуючи домашні завдання, вам доводиться читати задля отримання інформації. Це потребує осмислення прочитаного.

Щоб навчитися осмислювати прочитане, необхідно:
I. **Формувати вміння прогнозувати, передбачати.** З цією метою перед читанням тексту, який необхідно усвідомити, зрозуміти, запам'ятати, намагайтеся:

- осмислити заголовок, пригадати, що ви знаєте про автора чи авторку тексту/книжки;

- проаналізувати зовнішні відомості книжки (обсяг, оформлення);
- спробувати передбачити зміст, структуру і смисл тексту.

II. Активно мислити, а саме:

- виявляти у змісті тексту приховані запитання;
- міркувати, як самим відповісти на запитання, що виникають, або шукати в тексті відповіді на них;
- виділяти (підкреслювати, записувати) головне, суттєве, важке, невідоме, незрозуміле.

493

Зіставте назви книжок, зображених на світлинах. Визначте за заголовками, кому вони призначені — учнівству, фахівцям.

494

Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Під час читання виділіть слова, словосполучення, речення, що є найбільш важливими для розуміння основної думки тексту. Знайдіть у тексті запитання (питальні речення). З якою метою їх використали?

Слово «плагіат» давно вже ввійшло до лексикону сучасної людини. І сьогодні нам здається, що ми знаємо про нього все. Але чи справді це так?

Чи знаєш ти, що списування домашніх завдань — це теж плагіат?

Ти знаходиш цікаву інформацію та ділишся нею в соціальних мережах. У цьому немає нічого поганого, якщо ти використовуєш її у своєму пості й отримаєш «уподобайки». У школі зовсім інша ситуація: вчителі запитують, звідки інформація, яку ти використав / використала у рефераті чи проєкті, це твоя думка чи ідеї інших авторів? Якщо ти будеш використовувати чужі думки без покликань, списувати й видавати їх за свої — це вже плагіат, це може призвести до незадовільних оцінок, низьких балів (За «Довідником з академічної доброчесності для школярів»).

II Чи допомогли вам уміщені в тексті запитання краще зрозуміти його зміст? Сформулюйте ще одне запитання, яке можна було б увести в текст.

III Розкажіть про плагіат молодшим братові чи сестрі, знайомим дітям. Намагайтеся пояснити так, щоб вони зрозуміли.

495

I Використовуючи заголовок тексту, сформулюйте двоє-трьох запитань, відповіді на які, на вашу думку, є в тексті. Прочитайте текст уважно. Сформулюйте одне-два положення, якими можна розширити шкільний кодекс доброчесності.

ШКІЛЬНИЙ КОДЕКС ДОБРОЧЕСНОСТІ

Ти — учень / учениця, частина великої учнівської корпорації.

Твоя місія — навчатися, здобувати вміння та навички, які знадобляться тобі в майбутньому і допоможуть розвитку твоєї країни.

Етичні кодекси старі, як світ. Для багатьох груп людей — державних службовців, лікарів — кодекс є точкою відліку, основою, на якій будується професія.

Це розлогі набори принципів, завдання яких — інформувати. Вони призначені не для «поганих» людей, а для тих, які хочуть діяти етично.

У навчанні ти маєш дотримуватися кодексу доброчесності:

1. Навчайся старанно та сумлінно.

2. Розвивай свої здібності.

3. Дотримуйся здорового способу життя.

4. Поважай інших, їхні ідеї, думки та переконання.

5. Поважай власність інших (інтелектуальну зокрема) (За «Довідником з академічної доброчесності для школярів»).

II Чи вдалося вам під час читання отримати відповіді на свої запитання? Розкажіть, яка інформація виявилася для вас відомою, а яка — новою. Що для вас виявилось цікавим і неочікуваним?

III Випишіть із кожного абзацу ключові слова, що допоможуть відтворити зміст. Використовуючи їх, перекажіть текст.

Цінним на уроці для мене було... Своїм досягненням я вважаю... На уроці переважали такі емоції:...

496

I Доберіть п'ять запитань для гри «Що? Де? Коли?» за змістом параграфа підручника з історії або інформатики.

- II Виберіть текст із підручника природознавства і подайте його в іншому форматі (на ваш вибір): у вигляді плану, схеми, таблиці, карти пам'яті тощо.
- III Складіть пам'ятку «Як правильно читати з метою отримання інформації».

§69 Читання з метою набуття чуттєвого та естетичного досвіду

Відчуй красу слова

Слова — то кольорові камінці. Мало їх назбирати, треба навчитися зі слів узори викладати (І. Вільде).

Слово дня: чуттєвий, естетичний, насолода.

Пригадуємо:

- 1 У чому полягає роль читання в житті людини?
- 2 Як ви ознайомлюєтеся із книжкою перед тим, як починаєте її читати? На що звертаєте увагу передовсім?
- 3 Які запитання у вас виникають у процесі попереднього осмислення тексту, запланованого для читання?
- 4 Що ви вважаєте найважливішим під час ознайомлення з текстом?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що відбувалося б у світі, якби не було книжок?
- 2 Що таке чуттєвий та емоційний досвід?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

497 Поясніть, як ви розумієте епіграф. Що треба робити, аби навчитися «зі слів викладати узори»?

498 Прочитайте тексти вголос. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

I. Тихесенько вимовляю слово «зелений», і постає переді мною все зелене, і я вже чомусь не сумніваюсь, що й саме це слово зеленого кольору. Вимовляю слово «мама» — і ввижається мені добра її усмішка, каре іскристе мерехтіння в очах, ласкаве звучання голосу. Жоден колір, либонь, не пов'язується з її образом, тільки здається, наче сяє чимось золотистим від

очей, вишневим од губ, яблуками-антонівками від рук — і за всім цим щемко постає слово «рідна», яке, здається, саме зовсім позбавлене кольору, а тільки дороге воно, ніжне, хвилююче, мов усі кольори разом узяті.

А слово «осінь» — жовте, бо восени дозрівають усі грушки в нашому садку, всі яблука. Спершу вони світяться поміж листям молодесеньким жовтим полум'ям, потім починають потроху падати на землю, згодом усе рясніше... Й одного дня залишається на гіллі саме тільки жовте, недогоріле листя.

Слово «осінь» туге й жовте, наче віск (Є. Гуцало).

II. Сірий — то колір загадок,
У сірому час дримає,
І мудрості давній спадок
Туманні шати вдягає.
В серпанку світи загадкові,
У снах відлітаєш у вирій.
В дорогу тобі колискові
Муркоче котичок сірий.

Сашко Лірник

Запитання і завдання:

- 1 Які відчуття викликало читання текстів?
- 2 Що їх об'єднує?
- 3 У чому полягають особливості виразного читання поетичного тексту?
- 4 Чи мають слова кольори?
- 5 Як ви розумієте вислів «малювати словами»?
- 6 Складіть власний текст (3–4 речень) «Якого кольору слова?».
- 7 Розкажіть, які емоції ви переживали під час виконання вправи (радість, інтерес, цікавість, здивування тощо).

499 Складіть із поданими словами словосполучення й запишіть їх.

Блакитний, жовтий, зелений, білий, білосніжний.

500 Прочитайте текст. Розкажіть, що ви з нього «побачили», «почули». Поясніть, як ви розумієте вислів «море в мені».

МОЄ МОРЕ

Мало хто про це знає, але в мене є море. Безкрайне й дуже глибоке. Моє море прозоре, іноді воно буває солоне, але зазви-

чай воно солодке. Саме так. Хоча солодких морів у природі не буває. Існують моря кольорові — чорне, жовте, червоне, біле. Чи моря мертві. А моє море — живе. І солодке. Коли я лягаю спати, воно тихенько шумить на вушко, огортає морським шумом, заколисує до сну. Іноді моє море штормить, вирує й б'є хвилями. Хлине потоками сліз. Отоді воно дуже солоне. І тоді мені солоно. Але так буває дуже рідко. Загалом воно мирне й спокійне. І дуже тепле. Море. У мені (*Слава Світова*).

II Ознайомтеся зі словниковою статтею «море» в географічному словнику. Яку інформацію вона містить? Використовуючи матеріали словникової статті, запишіть словосполучення, за допомогою яких можна схарактеризувати море.

501

I Прочитайте виразно вірш. Назвіть слова, ужиті в переносному значенні. Як ви розумієте значення висловів «слова лікують і вбивають», «слова мовчать»? Доберіть п'ять слів, які «душу зігрівають».

Якого кольору слова,
Коли сміються, коли плачуть?
Зелені, може, як трава?
Холодні, теплі чи гарячі?
Якого кольору слова,
Коли мовчать, коли говорять?
Ті, де заховані дива,
Де радість, посмішка і горе.
Великий зміст в усіх словах.
Вони лікують і вбивають.
Вони наводять часом жах,
А в холод душу зігрівають.

Ольга Дриль

II Доведіть або спростуйте думку, що художній текст може бути джерелом естетичної насолоди.

Чи корисним для вас був цей урок? Чим він вас збагатив? Схарактеризуйте свій настрій упродовж уроку. За які досягнення ви можете похвалити себе сьогодні?

502

Напишіть есе на одну з тем:

- «Якого кольору слова?»
- «Книжка — джерело естетичної насолоди».
- «Світ моєї уяви».

Розділ VII ЖАНРИ МОВЛЕННЯ

§ 70. Жанр мовлення. Роль жанрів у житті людини

Жити в гармонії зі світом

Слово дня: гармонія, довколишній.

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Що таке жанр мовлення (мовленнєвий жанр)?
2. Яку роль жанри мовлення виконують у нашому житті? Навіщо їх потрібно знати?
3. Як знання мовленнєвих жанрів допомагають нам стати гарними мовцями?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

490. Прочитайте епіграфи. Розкажіть, як ви їх розумієте? Що означає «жити в гармонії зі світом»? А як це – жити в гармонії з принципами й цінностями? Чи можна гармонізувати стосунки за допомогою спілкування?

491. Прочитайте речення. Визначте комунікативний намір мовця. На що спрямовані ці наміри – на добре чи погане? Як реагувати в таких ситуаціях?

1. «Вибачте, – похопилася Кіра. – Останнім часом я стала нестримана на язик».
2. «Мені дуже шкода, що я вас розчарувала, – тихо озвалася Кіра. – Я нікому не бажала зла».
3. «Не витріщайся на мене так, ніби я несповна

розуму!» – гнівно вигукнула Кіра. 4. «Як добре, що ти приїхала, – щебетала Сенді. – Я певна, ми гарно проведемо час і зможемо багато чого довідатися одна від одної». 5. Дай мені спокій! Хіба тобі не досить, що ти перемогла? Хочеш іще мене помучити? 6. «Зараз вихлюпну тобі повну склянку холодної води в обличчя», – почула вона суворий голос. 7. Кіро, уставай хутчіше! Унизу перед будинком спить поранений песик! (Б. Шефер).

492. Розгляньте схему. Чи доводилося вам опинитися хоч в одній зі згаданих ситуацій? Що ви робили? У яких ситуаціях ви почуваетесь невпевнено, розгублено?

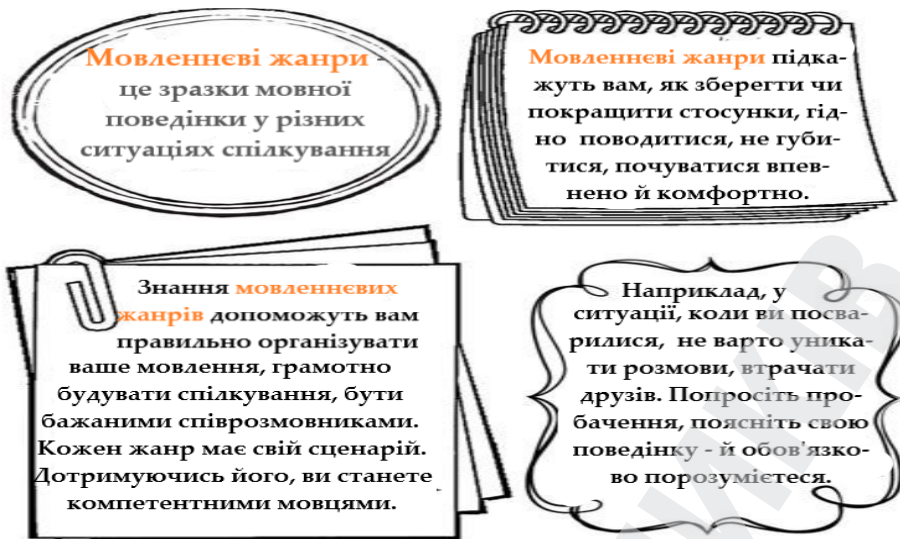

493. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте інформацію про жанри мовлення. Доберіть і запишіть запитання, відповіді на які тут є. Підготуйте діалог, під час якого використайте всі запитання. Про що ви іще хотіли б дізнатися на цьому уроці?

Правило

Спілкування – процес, у якому беруть участь щонайменше дві дійові особи – той, хто надає інформацію, і той, хто її одержує. Зміст і форму висловлення визначає **намір** мовця. Залежно від наміру (*поінформувати, посівчувати, запропонувати, відмовити* тощо) **обираємо жанр мовлення**.

Вибачення, пояснення - це мовленнєві жанри.

494. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

– А тепер ми підійшли й до третього пункту, – мовив пан Гольдштерн, добродушно всміхаючись. – Ніколи не паплюж словами інших!

– Щоб вони мене не почули?

– Я не це мав на увазі. Я вважаю, що негарно лихословити про інших. Кіра отетеріла.

– Але так весело іноді попліткувати про когось!

– Жаль, якщо ти потішаєшся з людей, – не погодився з дівчинкою старий фінансист. – Ти зосереджуєшся на помилках і недоліках інших, замість того щоб звернути увагу на їхні позитивні риси. Світ стане кращим для тебе, якщо звертатимеш увагу на все гарне. Якщо ж ні, то невдовзі люди почуватимуться незатишно у твоїй присутності. Кожен думатиме: якщо вона так недобре відгукується про відсутніх, то, мабуть, так само пліткує й про присутніх, щойно вони вийдуть за двері (Б. Шефер).

Запитання і завдання:

1. Яку проблему порушує автор?	6. Знайдіть у тексті припущення, яке висловив чоловік. Чи поділяєте його ви?
2. Прочитайте поради, які дає пан Гольдштерн Кірі.	7. Які фрази з тексту сприяють гармонійному спілкуванню, а які – розбрату?
3. Як дівчинка ставиться до лихослів'я?	8. Яку роль у нашому житті відіграє мовленнєвий жанр «порада»?
4. Як ви розумієте значення слів «лихословити», «лихослів'я»?	9. Чи можна вважати поради фінансиста корисними для дівчинки?
5. Чи згодні ви з дівчинкою, що «так весело іноколи попліткувати про когось»?	

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Що нового я довідався / довідалася? Що я навчився / навчилася сьогодні робити? Де й навіщо мені знадобляться ці знання і вміння? Які труднощі виникали під час роботи на уроці? Чи вдалося ці труднощі подолати? Чи задоволений / задоволена я своїми досягненнями?

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

495. Виберіть один із текстів. Проаналізуйте ситуацію. Назвіть проблему. Запишіть свій план розв'язання її.

I. Даремно я хвилювався. Песик одужав дуже швидко. Однак постала інша серйозна проблема: ми ж не знали, звідки він узявся, хто був його господарем. Чи можна залишити його в себе? А що, як мої батьки не захочуть тримати собаку? (*Б. Шефер*).

II. На перерві я притьмом вискочила надвір, хотіла побути сама. Але Моніка наздогнала мене.

– Що з тобою? – вона здавалася ображеною. – Захворіла чи, може, щось загубила? Посварилася з батьками? Не сумуй! Усе владнається!

– Пальцем в небо, – урвала я товаришку, бо інакше вона не замовкла б довіку. Має таку ваду – надто багато говорить. Надто багато... І не вміє зберігати таємницю (*Б. Шефер*).

§ 71. Комплімент, лестощі, похвала

Повага до людської гідності

Слово дня: витончений, захват, запопадати, підлабузник.

496. Прочитайте епіграфи. Поясніть значення їх. Чи поділяєте ви думки авторів? Яке слово ви б назвали мудрим і теплим? Чи маєте ви звичку

робити комплімент? Чи може комплімент змінити настрій людини? Зробіть один одному компліменти. Почніть день із гарного слова.

497. Розгляньте малюнки і прочитайте запитання. Спробуйте самотужки відповісти на них. У відповідях на які запитання ви не впевнені?

Іринко, з тобою завжди весело й цікаво!

Оксанко, ти така наполеглива!

Магусю, тобі так личить ця зачіска!

Іванку, ти справжній друг! Завжди мені допомагаєш!

Назаро, ти так добре розбираєшся в техніці!

Який красивий пейзаж ти намалювала, Віро!

У цій грі ти був найспритніший, Єгоре!

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Що таке "комплімент"?
2. Навіщо потрібні компліменти?
3. Кому й коли роблять компліменти?
4. Як правильно зробити комплімент?
5. Як відрізнити комплімент і лестощі?
6. Хто більше любить компліменти - дівчатка чи хлопчики?
7. Який комплімент найцінніший?
8. Як реагувати на комплімент?

Комплімент - це позитивна, правдива, щира похвала людини, її зовнішності, манер, дій, вчинків, характеру тощо.

Обов'язково звертайтеся на ім'я до людини, якій робите комплімент!

Правило

Комплімент – дуже простий, доступний і надійний спосіб зробити добро іншій людині, подарувати їй радість, допомогти повірити в себе, підтримати, коли вона розгублена. Коли людині роблять комплімент – це означає, що її помічають, що вона важлива й цікава для когось.

Лестощі – лицемірне, нещире, догідливе вихваляння.

Похвала – добрий, позитивний відгук про кого- чи що-небудь.

498. Прочитайте речення. Які з висловлень є справді компліментом?

1. Мені не подобається, як ви говорите. Надто емоційно. 2. Ви викликали в мене бажання читати книжки. 3. З Вами завжди цікаво спілкуватися, хоч і весь день поспіль. 4. Я ніколи не вважав вірші корисними для мене, та коли їх читаєте вголос Ви, усі слова ніби оживають. 5. Ти надто добра, а цим усі користуються. 6. Я ще не знала такої чуйної й доброї людини, як ти. 7. Я ще не зустрічав людини з таким почуттям гумору, як у тебе! 8. Ти моя найкраща подруга, я завжди рада тебе бачити. 9. У тебе такий нещасний вигляд! Що сталося?

499. Прочитайте діалог. Про що в ньому йдеться? Як має відреагувати людина на такі компліменти? Запропонуйте свої варіанти.

Кирило урочисто обійняв товариша.

- Ти – ювелір у музиці! Кожна твоя нота – різьба по золоту.

- Ні, він – маляр, художник! Яка палітра фарб і відтінків! Миколо, дорогий, ти мусиш працювати тут, у Києві! (І. Роздобудько).

500. Прочитайте компліменти. Який із компліментів потрібно відредагувати? Чому? Запропонуйте свої варіанти реакції на кожен комплімент.

1. «Спасибі! Ти справжня подруга, умієш заспокоїти!» – зітхнула Кіра (Б. Шефер). 2. Ти найприємніша людина, яку лише можна собі уявити! (Б. Шефер). 3. «Слухай, а я не знав, що ти так класно граєш!» – сказав Віктор, усміхнувшись (О. Сайко). 4. Знаєш, Павчику, ти справжній друг! Чуєш? Справжній! (О. Сайко). 5. Мені бракуватиме тебе й твоїх друзів. Дуже бракуватиме... Ви подарували мені незабутні спогади (Б. Шефер). 6. Дякую! Ти, мабуть, хороша людина! (О. Чуна). 7. Нарешті озвався тато: «Знаменито, Кіро! Я пишаюся тобою!» (Б. Шефер). 8. «Ти розумниця. За два тижні вже чудово розумітимеш нашу мову. А до конкурсу вільно заговориш англійською» (Б. Шефер).

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Зробіть собі комплімент за цей урок. За що варто сказати про себе добре слово? Накресліть і заповніть таблицю.

+	-	?	V
(нове, про що дізналися)	(те, з чим ви не згодні)	(інформація не зрозуміла)	(те, що вже знали)

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

501. I. Кому з літературних героїв ви хотіли б зробити компліменти? Запишіть 2-3 компліменти і бажану реакцію на кожен ваш комплімент.

II. Запишіть по 2 компліменти кожному членові вашої родини. Висловіть їх обов'язково.

III. Виберіть трьох однокласників / однокласниць, яким би ви хотіли зробити компліменти. Запишіть по 1-2 компліменти кожному/кожній.

§ 72. Прохання, умовляння, благання, пропозиція

Гідно поведься в будь-якій ситуації

Є особлива форма бідності, коли в людини мало гідності (В. Дзекан).

Слово дня: запевнити.

502. Який зміст ви вкладаєте у слово «гідність»? Які дії, вчинки, звички свідчать про гідну поведінку людини? Назвіть літературного чи казкового героя, який поводить гідно.

503. Об'єднайтеся в пари. Визначте, до якої групи слів за значенням належать іменники «прохання», «умовляння», «благання», «клянчення», «пропозиція». Що в них спільного і чим ці слова різняться? До якої дії не вдається людина, що має гідність? Розгляньте таблицю. Доберіть до кожного жанру визначення його змісту. Яке значення для прохання має вміння запевнити?

№ п/п	Жанри мовлення	Визначення
1	Прохання	Наполегливе, невідступне, ласкаве прохання.
2	Умовляння	Настирливе й жалібне прохання, домагання, випрошування чого-небудь у когось.
3	Благання	Ввічливе звертання до кого-небудь з метою домогтися чогось, спонукати кого-небудь зробити, виконати щось.
4	Клянчення	Те, що пропонується чий-небудь увазі, виноситься на обговорення, розгляд.
5	Пропозиція	Намагання переконати кого-небудь, схилиючи до певної дії, вчинку.

504. Прочитайте речення. Визначте комунікативний намір мовців (прохання, умовляння, благання, клянчення чи пропозицію). Обґрунтуйте свій вибір. На яке прохання ви б відгукнулися? Хто з мовців найкраще обґрунтував свої бажання?

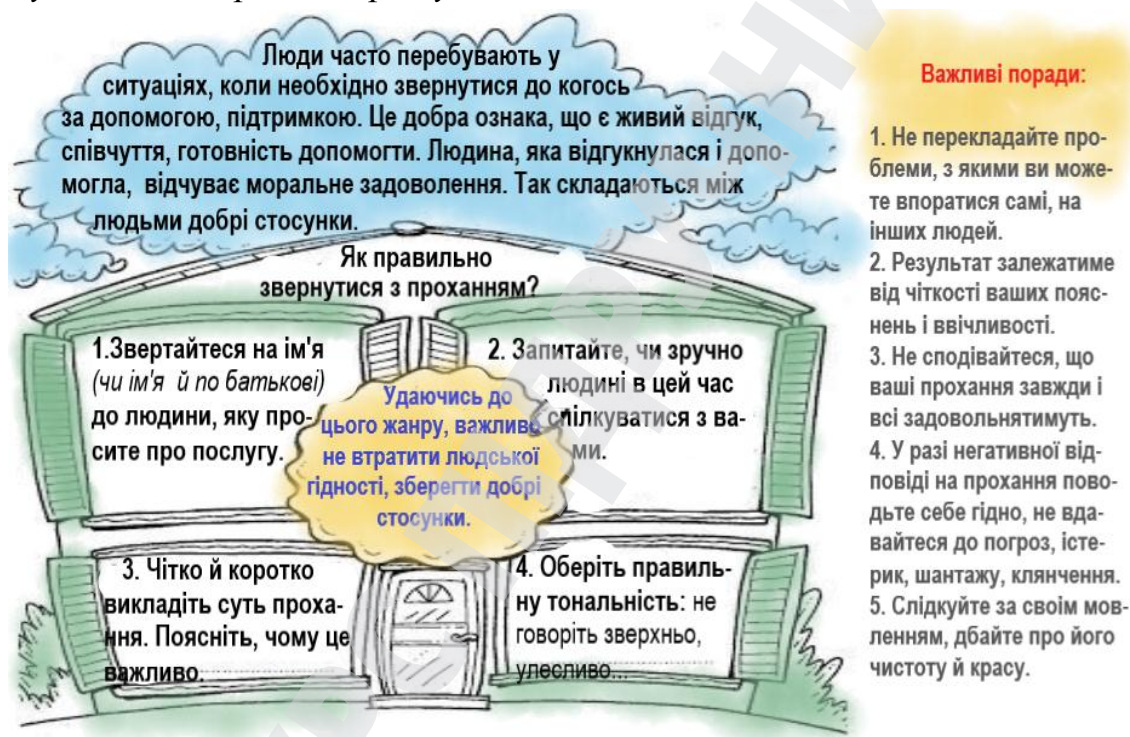
1. Мамо, купи мені цю іграшку, купи, купи, купи, купи!!! У Вероніки є точнісінько така, і я хочу! Купи-и-и-и!!! 2. Дідусю, благаю, візьми мене з собою в похід на Говерлу! Я ще там ніколи не був! 3. Тату, можна я не буду пристібатися паском безпеки?! Я ж не маленький! Ну дозволь! Дозволь! Глянь, не всі навіть дорослі пристебнуті! 4. «Дмитрику, цього року так рясно вродили в нашому садку яблука! Допоможи мені зібрати врожай! Мені самій

не впоратися!» – мовила бабуся. 5. Ти маєш хист і бажання малювати, Софійко, а спробуй створити власний мультфільм!

Плашка

Увага! Розрізняйте слова «*прошу*» і «*прóшу*». **Прошу́** (що роблю?) – це форма першої особи однини дієслова «просити» (звертатися з проханням до кого-небудь, домагатися чогось; спонукати кого-небудь зробити, виконати щось). **Прóшу** – етикетне слово, що виконує ту ж саму функцію, що й «будь ласка», а саме – чемне звертання під час прохання або згоди на що-небудь.

Наприклад: 1. *Уклінно прошу́ вашої підтримки.* 2. *У відповідь на «Дякую!» ми говоримо «Прóшу!».*

505. Об'єднайтеся в пари. Уважно вивчіть таблицю й поради. Оберіть для себе ролі й відповідно до них напишіть діалог, в основі якого – прохання.

1. Онук / онучка звертається з проханням до бабусі / дідуся.
2. Незнайомий чоловік/жінка звертається з проханням до перехожого.
3. Міський голова звертається з проханням до містян.
4. Тренер / тренерка звертається з пропозицією до дітей.

506. Прочитайте діалог. Охарактеризуйте мовців. Як би ви відреагували на прохання дівчинки з порушенням зору? Які жанри використали співрозмовники? Висловіть припущення, за якої умови Артемові не

довелося б просити вибачення. Перебудуйте діалог так, ніби ви – один/одна з учасників його.

– Така тепла весна, а як воно навколо? – спитала вона.

– Як це? – не зрозумів Артем.

– Розкажи, як воно тут, коли весна? Я ще не зовсім знаю цей двір.

– Та як, як... Хіба сама не бачиш? – знову буркнув.

– Не бачу... – промовила, винувато всміхнувшись і дивлячись кудись повз нього.

– Вибач, – сказав ледь чутно.

– Нічого... ти ж не знав, – відказала просто й знову всміхнулася (О. Сайко).

507. Об'єднайтеся у групи. За відведений час пригадайте якомога більше казкових / літературних персонажів, що зверталися до когось із проханням. Запишіть, як вони це робили. Що ви їм порадили б?

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Що ви хотіли б обговорити додатково? Які ідеї виникали у вас упродовж уроку? Якщо успіхи навіть незначні, похваліть себе.

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

508. I. Зверніться письмово з проханням до святого Миколая.

II. Підготуйте розповідь у вигляді коміксів для молодших братика чи сестрички про те, як правильно висловити прохання.

III. Уявіть, що напередодні нового навчального року вам випала нагода звернутися з проханням до спонсорів школи/спортивної секції. Про що ви їх попросили б? Напишіть текст такого прохання.

§ 73. Запрошення

Розмаїтий світ мистецтва

Пригадуємо:

1. Пригадайте приємні миті життя, пов'язані з запрошенням. Поділіться своїми відчуттями і враженнями.
2. Які події асоціюються у вас зі словом «запрошення»? Чи вмієте ви запрошувати? Як це зробити правильно?
3. Як ви розумієте значення слова «натхнення»? Коли ви відчували його? Чи асоціюється у вас натхнення з мистецтвом?

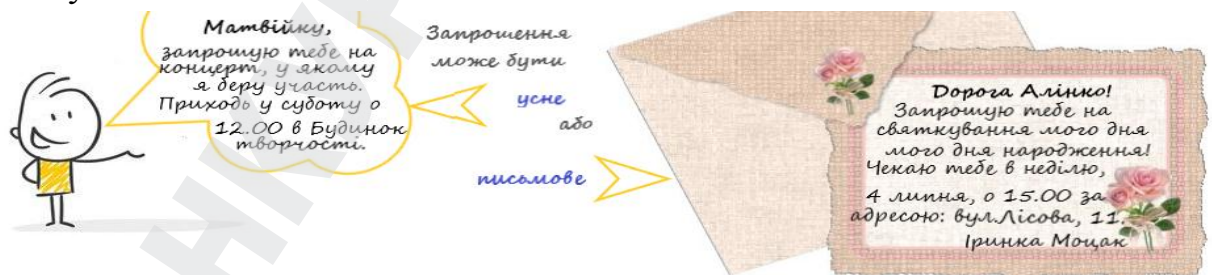
Шукаємо відповіді на запитання:

1. Що називають запрошенням?
2. Кого, куди і як правильно запрошувати?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Правило

Запрошення – коротке повідомлення про якусь подію і прохання взяти в ній участь.

Слова *запросити*, і *просити*, *прохання* мають однаковий корінь. Це дає підстави вважати запрошення різновидом прохання.

509. Об'єднайтеся в пари. Розгляньте подану інформацію. Що вам відоме, а що – нове? Яких помилок припустилися діти, що на малюнку ліворуч? Відредагуйте їхні запрошення, розподіліть між собою ролі й озвучте свої варіанти.

510. Прочитайте текст. Проаналізуйте запрошення, з яким звернулася Олеся до Артема. Як би запросили хлопчика ви? Про що дівчинка не знала?

Уже біля дверей Олеся повернулася і гукнула йому:

– А ти заходь у гості! Сьогодні о сьомій! Мама пиріг спече!

– Прийду обов'язково! – радісно прийняв запрошення Артем (*О. Сайко*).

511. Об'єднайтеся в пари. Розподіліть між собою ролі (адресанта й адресата запрошення). Підготуйте діалог, в основі якого має бути запрошення і відповідь на запрошення. Використайте подані етикетні формули.

Дякую за запрошення, мені приємно. Обов'язково прийду. Радо приймаю твоє запрошення! Дуже зворушена/зворушений твоїм запрошенням, обов'язково прийду. Дякую, я пам'ятаю й прийду неодмінно! Запрошення приймаю й обіцяю бути!

Дякую, але я не зможу бути. Мені приємно, однак у цей день я не зможу прийти. Мені шкода, але я не зможу бути. Дякую щиро тобі, однак ми з родиною від'їжджаємо в цей день. Мені прикро відмовити тобі, але так складаються обставини, що я не зможу бути.

512. Прочитайте текст. Проаналізуйте діалог. Чи правильно було сформульовано запрошення? Як відреагувала запрошена дівчинка? Чому на день народження потрібно запрошувати заздалегідь? Поділіться

власним досвідом підготовки до святкування дня народження друга / подруги.

Подруга зателефонувала мені, щоб запитати, чи не хочу я прийти до неї на вечерю в день народження. День народження? Та я ж тільки за!

- Звичайно! З радістю! А хто ще буде? – запитала я.
- Та лише кілька людей. По-домашньому...– відповіла вона.
- А я їх знаю?
- Ну ти ж знаєш мене. І ти всім сподобаєшся.
- Що ж, гаразд. До вечора (*K. de Vimte*).

513. Прочитайте тексти. Про що в них ідеться? Оберіть будь-кого з однокласників, кому, на вашу думку, буде цікава одна з виставок, і запросіть разом відвідати її.

I. У Музеї українського живопису в місті Дніпро відкрили виставку старовинних жіночих прикрас із приватної колекції «Дукачі та прикраси: Схід». Тут представлено понад 350 експонатів з приватної колекції Віктора Векленка. На виставці можна побачити прикраси, які носили українські жінки із простих сімей на свята або до церкви (*B. Рижков*).

II. У Києві відкрився традиційний фестиваль ретро-техніки. Триватиме він до 19 вересня. Відвідувачі зможуть помилуватися унікальними старовинними автомобілями, зібраними з усієї України. Тут можна буде побачити моделі, яким понад 80 років, старі велосипеди, мопеди, моторолери, мотоцикли. На фестивалі будуть машини, з яких починався автопром нашої країни, моделі, що стали «народними» і знаковими (*Київ. MEDIA*).

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Чим збагатив мене цей урок? Які емоції сьогодні переважали? Наскільки важливе для людини вміння запрошувати?

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

514. I. Оберіть адресата, підготуйте текст і підготуйте оригінальне запрошення для однієї з подій:

- 1) на виставку картин відомого художника;**
- 2) на день народження;**
- 3) на конкурс бальних танців, у якому ви берете участь.**

II. Про яке запрошення ви мрієте? Підготуйте й напишіть текст його. Дотримуйтеся всіх порад. Мріям властиво збуватися!

III. Складіть і запишіть діалог, в основі якого має бути запрошення на виставку квітів, собак, рушників тощо, а також інформація, яка б зацікавила й мотивувала людину прийняти ваше запрошення.

§ 74. Згода. Відмова

Гармонія у стосунках

Які б не були короткі слова "так" і "ні", усе ж вони потребують серйозних роздумів (Піфагор).

Ще дитиною я не могла зрозуміти вислову Ісуса Христа: «Хай буде ваше слово: Так, так; Ні, ні», – але чудово розумію це тепер. Слова знесловлюються, слова знеславлюються, стають ненадійними, стають безнадійними. Але ж саме слова – ключі до нашої реальності (М.Титаренко).

Слово дня: гаразд, звісно.

Пригадуємо:

1. Пригадайте з власного досвіду, чи доводилося вам відмовляти у відповідь на прохання чи запрошення. Як ви це робили? Чи мали сумніви?
2. Чи легко відмовляти? Чи вмієте ви відмовляти не ображаючи?

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Що таке *згода* і *відмова*? Із якими мовленнєвими жанрами вони пов'язані?
2. Із яких частин складається текст *згоди* і *відмови*? За яких умов на прохання (*пропозицію, запрошення*) треба відповідати лише відмовою?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

515. Прочитайте епіграфи до уроку. Чому слова «так» і «ні» потребують серйозних роздумів? Що означає фраза «Хай буде ваше слово: Так, так; Ні, ні»?

516. Опрацюйте таблицю. Сформулюйте й запишіть запитання, на які тут є відповіді. Про що ще ви хотіли б дізнатися?

<p>Кожне прохання, пропозиція чи запрошення обов'язково передбачає відповідь. Це може бути згода або відмова.</p> <p>Згода - позитивна, ствердна відповідь. Вона завжди бажана, сприяє підтриманню гарних стосунків.</p> <p><i>Структура згоди:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1)звертання; 2)подяка (якщо це запрошення); 3)підтвердження згоди. <p>Наприклад: Денісе, дякую за запрошення! Радю приймаю його! Олю, я допоможу тобі, звісно! ✖ Мамо, я зроблю все, що ти просила!</p> <p><i>Усі прагнуть згоди, але бувають ситуації, у яких вона неможлива.</i> <i>А в результаті відмови можуть виникнути непорозуміння, розлад стосунків.</i></p> <p>Як бути?</p>	<p>Відмова - негативна відповідь, спричинена неможливістю чи небажанням виконати прохання.</p> <p><i>Структура відмови:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1)звертання; 2)подяка (якщо це запрошення); 3)висловлення незгоди; 4)обґрунтування. <p>Наприклад: Дякую за запрошення, Діно! На жаль, я не зможу бути, ми з родиною від'їжджаємо. Тимку, я не можу тебе підтримати, бо це неправильно - завдавати болю іншим людям.</p>	<p>Поради:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1.Кожна відмова має бути обґрунтована. 2.Не варто давати згоду, бо-чись зіпсувати стосунки. 3.Відповідаючи на прохання (запрошення, пропозицію), зважайте також на власні інтереси, принципи. 4.Завжди реагуйте відмовою, якщо прохання (пропозиція) передбачає погані вчинки. 5.Відмовляйте, якщо прохання (пропозиція) суперечить вашим уявленням про добро і зло, цінності, справедливість.
---	---	--

Правило

Той, хто звертається з проханням, має бути готовим до обох варіантів відповіді. І кожному з них має прийняти гідно, з розумінням. Тоді добрі стосунки буде збережено. Не ображайтеся у разі відмови, шукайте порозуміння.

Плашка

Увага! Уникайте чужого «Да!», висловлюючи згоду. Використовуйте формули «Добре!», «Гаразд!», «Так!», «Авжеж!», «Згода!», «Погоджуюсь!», «Звичайно!», «Безперечно!» та ін.

517. Прочитайте речення. На які пропозиції ви відповіли б згодою, а на які – відмовою? Чому?

1. Допоможи мені розібратися з останньою темою з математики. Я пропустив / пропустила кілька уроків, а ти математикою на «ти»!
2. Не спілкуйся з нашою новенькою, я з нею посварилася і пропоную оголосити їй бойкот!
3. Порадь мені, який подарунок підготувати молодшому братикові / молодшій сестричці на день народження.
4. Я розумію, синку / доню, що ви завтра організуєте поїздку на природу, але бабуся занедужала й потребує нашої допомоги. Яким буде твоє рішення?
5. Я розумію, що ти домашнє завдання зробив / зробила, але нам не було часу. Підтримай нас, скажи, що вчителька не давала домашнього завдання, забула.
6. Дай мені на вихідні свій

ноутбук, тільки батькам своїм не кажи. Просто мені дуже потрібно поспілкуватися з друзями, що живуть в Америці.

518. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте формули відмови. Складіть та озвучте діалог, в основі якого має бути прохання (пропозиція чи запрошення) й одна із запропонованих формул. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Пробач, але якщо я погоджуся, то це означатиме, що я порушу свої життєві принципи. 2. Я не можу тобі допомогти з цим, тому що... 3. Приємно, що ти звернувся / звернулася з цим проханням до мене, але, на жаль, сьогодні це неможливо. 4. Ні, я не братиму в цьому участь і не проси! 5. Ні, я не можу, бо не вважаю це правильним... 6. Перепрошую, та я маю тобі відмовити, оскільки... 7. Моя відповідь «ні». 8. Я залюбки допоміг / допомогла б, але сьогодні маю інші плани. 9. Я подумав / подумала і відмовляю тобі, оскільки ... 10. Вибач, я залюбки допоміг би / допомогла б тобі, але наразі це неможливо. 11. Приємно, що ти про мене пам'ятаєш, але в мене є вагомі причини відмовити.

Підсумовуємо/узагальнюємо

Рефлексія: Жанри «згода» і «відмова» потрібно знати, щоб... Ці знання важливі передусім для... Головне, що я засвоїв / засвоїла на уроці – це ... Свою діяльність на уроці оцінюю ...

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

519. Прочитайте описані ситуації. Виберіть одну з них і складіть на основі її діалог, у якому має бути прохання чи пропозиція і згода або відмова.

1. До тебе на вулиці підійшов незнайомий підліток і попросив телефон, щоб зателефонувати у важливій справі.

2. Біля магазину до тебе підійшла незнайома людина й попросила грошей.

3. Однокласники / однокласниці попросили тебе напередодні Дня захисту дітей узяти участь в акції «Подаруй книжку».

4. Приятелі запропонували тобі зробити екстремальні світлини на даху багатоповерхового будинку.

5. Знайомі волонтери запропонували тобі підготувати вітання з Днем захисників і захисниць України бійцям, що перебувають на лікуванні.

§ 75. Вибачення

Бути творцем своєї долі

Так само, як залізо іржавіє, якщо його не використовувати, і вода втрачає свіжість або на морозі перетворюється на кригу, так і наш розум псується, якщо його не застосовувати (Л. да Вінчі)

Істина така: у кожного з нас є свій дар - талант, навичка, ремесло, - що дарує нам насолоду й надихає нас. Шлях до щастя криється у використанні цього дару (Н. Вуйчич).

Слово дня: завдавати, перепросити, неодмінно, негаразди.

Пригадуємо:

1. Чи доводилося вам просити вибачення? Чи легко було це зробити? Що ви відчували тоді?
2. Чи у вас просили вибачення? Чи завжди ви зважали на це й вибачали? Що відчували в ту мить?

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Що означає вибачення? У чому полягає важливість цього жанру?
2. Вибачення – це ознака сили чи слабкості?
3. Як правильно просити вибачення?

520. Прочитайте текст. Дайте відповідь на запитання. Поміркуйте над тим, як можна «змінити світ». Якими справами?

Іноді ми мимохіть засмучуємо тих, хто нас оточує. Усі часом помиляються і кажуть іншим прикрі слова.

Героїня книжки К. де Вітте «Посібник з виживання для дівчат» уклала **список справ**, які потрібно зробити, щоб **змінити світ**. У переліку зазначено таке:

- Візьми собі тваринку з притулку.
  - Поділися їжею з бездомною людиною...
  - Завжди кажи «будь ласка» і «дякую».
  - Підтримай мрію іншої людини.
  - Напиши лист людині, яку давно не бачила.
  - Зроби якусь добру справу просто так.
- Позбирай сміття на вулиці... Вітайся. Пробачай. Більше дякуй. Будь собою!...

«Чому в цьому переліку є «Пробачай»?»

Правило

Прохання вибачити провину, образу, негідний вчинок тощо називають **вибаченням**.

Вибачення просить **сильна людина**, здатна проаналізувати ситуацію. Важливість вибачення полягає в тому, що вдається зберегти добрі стосунки, і люди знаходять порозуміння.

521. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на складники тексту вибачення і запам'ятайте їх. Дотримуючись послідовності, підготуйте текст вибачення і запишіть його.

Відповідає на запитання:

1. Кому адресоване?
2. Що?
3. За що?
4. Про що запевняю?

Кожна відповідь - окрема частина вибачення

1. Звертання.
2. Власне вибачення.
3. Пояснення, уточнення.
4. Запевнення.

ВИБАЧЕННЯ

Формули етикету:

1. Ірино, Олю, Макаре, Артему, Олено Вікторівно, Назаре Олексійовичу, тату, бабусю!
2. Пробач за... Вибачте за... Прошу вибачення за... Прошу пробачення за... Не гнівайтесь на мене за... Прости мене за... Даруйте мені... Перепрошую за... Мені соромно за...
3. ...неуважність. ...негідну поведінку. ...логаний вчинок. ...за те, що недотримав(-ла) слова. ...не приділила Вам уваги. ...не підтримав(-ла) тебе. ...мою слабкодухість.
4. Обіцяю, що таке більше не повториться. Запевняю, що це було вперше і востаннє. Я зробила(-в) висновки й усвідомила(-в) свою провину.

Плашка

Увага! Уникайте таких формул, як «я вибачаюся» (означає, що ви самі себе вибачаєте), «вибачайте» (звучить як наказ, категорично).

522. Прочитайте речення. Перекажіть їх у довільній послідовності. Що означає просити вибачення «у правильний спосіб»? Поясніть зміст останнього речення.

1. Просити вибачення – це чудовий спосіб виправити ситуацію. Тоді ображені відчувають утіху і пробачають, а ти демонструєш, що вмєш брати відповідальність за свої вчинки (Ш. Кумбс). 2. «Пробач» – просте слово, але сказати його найважче. 3. Ми легко перепрошуємо за дрібниці – коли

налетіли на когось у транспорті, перечепилися через візок у супермаркеті, неправильно порахували решту. Але коли йдеться про щось серйозне і про найважливіших для нас людей, перепошення ніби застряє в горлі.

4. Небажання просити вибачення чи робити це у правильний спосіб може завдати шкоди стосункам (*Дж. Борт*). 5. Помилятися – людське, прощати – божественне (*С. Маєр*).

523. Прочитайте речення. Проаналізуйте, чи дотримано послідовності у вибаченнях.

1. «Мені шкода, що я тебе образив, – так само пошепки сказав хлопчик. – Ти ... – він добирав відповідного слова, – справжня героїня!» (*Б. Шефер*).

2. Дідусю, ми не знали, що сюди не можна. Ми навіть татові з мамою нічого не сказали. Будь ласка, пробачте нам. Ми підемо геть і більше ніколи сюди не вернемося! Чесно-чесно! (*А. Бачинський*).

3. Пробач мені, мамо, інакше не можу. Пробач, що так серце ночами тривожить... (*О. Дриль*).

524. Прочитайте репліки. Чи доцільні вони під час вибачення? Чому?

1. Ну досить уже сердитися, Даринко! Ну пробач, якщо я тебе образила.

2. Якщо ти вважаєш, що я тебе образив, – вибач! 3. Вибачай! Я не хотіла тебе образити, чесне слово!

4. Мені прикро, що тобі здалося, нібито я тебе образила.

5. Пробач, що я сказав Максимові вчора неправду. Розумію, що тепер тобі доведеться через мене скасовувати своє тренування з плавання. Я мав про це подумати. Запевняю, що таке більше не повториться! Мені справді прикро.

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Із якими емоціями у вас асоціюється слово «вибачення»? Які ідеї виникали упродовж уроку? Назвіть головне, що ви усвідомили для себе. Якщо сьогодні є успіхи навіть незначні, похваліть себе!

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

525. І. Прочитайте текст. Дайте оцінку вчинкові дівчинки. Порадьте, що і як саме потрібно їй зробити, щоб залагодити конфлікт.

Того вечора, щойно переступивши поріг своєї кімнати, Лада побачила на своїй шафці пейджер. Це було неймовірно! Вона залякла і якийсь час сиділа, дивлячись на нього, а тоді зайшлася плачем. Яка вона дурепа! Неуважна

дурепа! Виявилося, що пейджер крізь роздерту кишеню просто потрапив у підкладку куртки. Лади́на мама взяла куртку випрати і знайшла його.

І як вона могла подумати таке про Арсена? Піддатися намовам Тані! Засумніватися в його чесності! І хто вона після цього?! (О. Сайко).

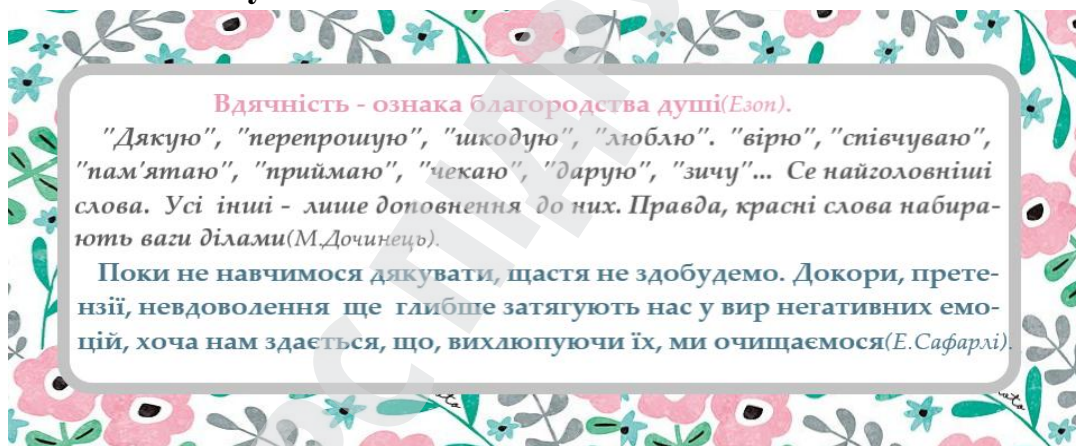
II. Прочитайте діалог. Проаналізуйте його. Чи потрібно пробачати? Перебудуйте діалог так, щоб дівчатка порозумілися.

– Пробач мені, будь ласка, Джо. Мені дуже-дуже шкода, що я так вчинила.

– Ніколи не пробачу! – похмуро буркнула сестра (Л.-М. Олкотт).

§ 76. Подяка

Слово звеличує!

Слово дня: піклуватися, притаманний.

Пригадуємо:

1. Чи вважаєте ви себе вдячною людиною? Чому?
2. Які дії свідчать про вдячність людини?
3. Чи часто дякують вам люди? Як ви сприймаєте подяку?

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Що таке подяка? Яке значення для кожного з нас має вдячність?
2. Як правильно висловити подяку?
3. Які риси притаманні вдячній людині? Про що вона піклується?

526. Прочитайте епіграфи. Зробіть висновки з прочитаного. Чому давня такого значення надають вдячності?

527. I. Прочитайте текст. Перекажіть його, додавши свої висновки.

Важливо знаходити час для вдячності. Легко думати про речі, які не вдалися або могли вийти краще, але нам потрібно трохи більше зусиль, аби думати про те, що ми вдячні.

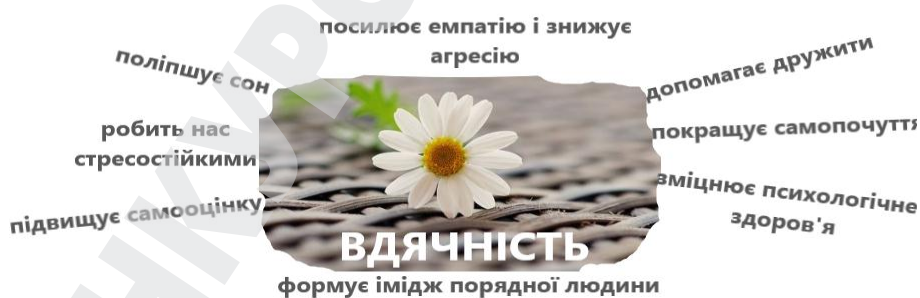
Для розвитку почуття вдячності потрібні час і сумління, так само, як і для навчання гри на музичному інструменті або для серйозних занять спортом. Вдячність допомагає нам пам'ятати всіх хороших людей і всі гарні речі, а також свої зусилля, щоб бути добрими, уважними й легко йти на співпрацю. Також вона спонукає нас продовжувати робити гарні вчинки, бо ми розуміємо, як добре їх сприймають (С. Сновден).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Чи знаходите ви час для вдячності?
2. Коли ви востаннє дякували комусь?
3. За що ви вдячні своїй родині? Як віддячуєте їй за це?
4. Які почуття вас переповнюють, коли ви дякуєте?

Подяка – це...	...висловлення вдячності за послугу, допомогу, зроблене добро тощо.
	...визнання важливості когось/чогось у вашому житті.
	...духовна плата за те, що знайшло відгук у вашому серці.
	...емоція, що створює позитивну атмосферу, різновид гарної поведінки.

Важливість вдячності визначають такі її можливості:

Плашка

Чи знаєте ви, що 11 січня світ відзначає найввічливіше свято – Всесвітній день подяки? Чи відомо вам, що вдячність іще в давні часи визнано однією з найвищих чеснот, матір'ю всіх чеснот?

528. Розгляньте таблицю. Запам'ятайте складники тексту подяки. Кому б ви хотіли сьогодні висловити свою вдячність? Зробіть це письмово.

Звертання
(кому адресована подяка)

Друзе! Єгоре! Мамо! Дідусю! Пані! Пані Раїсо! Полінко! Надіє Павлівно! Назаре Олексійовичу! Пане Дмитре!

Власне подяка

Дякую тобі за допомогу! Щиро дякую тобі за підтримку. Я дуже вдячна тобі за привітання. Безмежно вдячна Вам за розуміння. Спасибі за те, що дотримав слова. Дякую за те, що повірили в мене.

1. Звичка дякувати змушує зосереджувати увагу на позитивному й допомагає уникати депресій.

2. Вдячність починається з того, що ти помічаєш доброту.

3. Подяку не обов'язково спрямовувати на людину, яка зробила щось конкретне. Дякуйте просто так батькам, родині, друзям, захисникам України, собі і життю загалом.
(За Є.Мопі)

529. I. Об'єднайтеся у групи. Прочитайте текст. Розподіліть ролі (1 – автор, 2 – дідусь, 3 – онук). Перекажіть текст у ролях.

Густим лісом ішли двоє подорожніх – Дідусь та Онук. Було спекотно. Подорожнім захотілося пити. Нарешті вони натрапили на струмок. Тихо жебоніла холодна вода. Подорожні нахилися, напилися. Дідусь сказав:

– Спасибі тобі, струмочку.

Онук посміхнувся:

– Чому ти посміхаєшся? – запитав Дідусь.

– Навіщо Ви, Дідусю, сказали струмкові спасибі? Адже він не жива істота, не почує Ваших слів, не знатиме про Вашу подяку?

Дідусь замислився, а згодом сказав:

– Це так. Струмок нічого не почує. Якби води напився вовк, Він міг би й не подякувати. А ми не вовки, ми люди, не забувай цього, Внучку! Знаєш, кого це слово підносить?

Онук замислився. Він ще ніколи не думав над цим.

– Людину, – сказав Дідусь. – Ми говоримо спасибі для того, щоб не стати вовком, щоб бути Людиною! (За В. Сухомлинським).

II. Усно складіть продовження тексту, в основі якого має бути подяка. Чому так важливо бути вдячною людиною?

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Який з епіграфів найбільше передає суть жанру подяки? Чим цей урок вас здивував? Як використаєте знання й уміння, здобуті сьогодні, поза межами уроку?

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

530. I. Пригадайте улюблений художній твір. Хто з героїв / героїнь, на вашу думку, своїми діями і вчинками заслуговує доброго слова? Напишіть текст подяки від свого імені чи від імені іншого літературного героя / героїні.

II. Випишіть сім фразеологізмів про вдячність. Запам'ятайте їх і використовуйте у своєму мовленні.

III. Створіть колаж, присвячений темі цього уроку.

§ 77. Привітання

Стати самим собою

Моя мама казала мені: «Якщо обереш шлях військового – станеш генералом. Якщо обереш шлях монаха – станеш Папою». Натомість, я обрав шлях художника – і став Пікассо (П. Пікассо).

Слово дня: зичити, віншувати.

Пригадуємо:

1. Коли, кого і з чим ви вперше привітали? Як ви це зробили?
2. З якими подіями прийнято вітати у вашій родині? Чи легко вам це вдається?
3. Яке свято/подія для вас найважливіша?

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Що таке привітання?
2. З яких частин складається текст привітання?
3. Яка мета привітання? Як її досягти?
4. Яких помилок припускаються у тексті привітань?

Правило

Привітання – висловлення, звернене до людини з нагоди свята, важливої події у її житті, побажання усіляких гараздів.

531. I. Розгляньте таблицю. Що в ній для вас відоме, а що – нове? Яка інформація здивувала вас? На що раніше ви не звертали уваги?

У тексті привітання мають бути такі складники:

- 1) звертання (адресат);
- 2) привід для привітання (подія);
- 3) комплімент (похвала);
- 4) побажання.

1. Дорога матусю! Валю! Люба сестричко! Дідусю! Шановний Арсене Івановичу! Дорогий імениннику! Чарівна імениннице!

2. Вітаю тебе з днем народження! Від усього серця вітаю тебе з перемогою! Мені приємно вітати Вас із професійним святом! Сьогодні в тебе день народження!

3. Ти найдорожча для мене людина! Я щасливий, що маю таку сестричку! Я все життя вчуса у тебе мудрості! Я вдячна долі за такого Вчителя!

4. Бажаю тобі безмежного щастя! Зичу тобі світлої долі, радості й удачі! Нехай збуваються всі Ваші мрії!

Мета привітання: висловити прихильність, виразити пошану, повагу, любов; підтримати людину; налагодити контакт, підтримувати добрі стосунки.

ПОРАДИ:

1. Коли вітаєте, дивіться у вічі адресатові/адресатці.
2. Дотримуйтесь доброзичливої інтонації.
3. Говоріть або якомога цікавіше, або якомога коротше.
4. Знайте, що ювілей - це якщо від дня події минуло 25, 50, 75, 100 і т.д. років.
5. Текст привітання має бути цікавим, оригінальним і правдивим.

II. Напишіть привітання з днем народження однокласникові / однокласниці.

532. Прочитайте зміст таблиці. Перекажіть його довільно. Про що ви дізналися вперше? Чи важливо це знати кожній людині?

<p>Щоб привітання досягло мети...</p> <p>...говоріть/пишіть щиро;</p> <p>...ретельно добирайте епітети («Моя дорогенька бабуся», але «Дорога Інно Захарівно»);</p> <p>...уникайте фамільярності («Шановна Олено Іванівно» а не «...Оленочко Іванівно», «...Любове Петрівно», а не «Любо Петрівно» чи «Петрівно»);</p> <p>...не пишіть/не говоріть «я б хотів(-ла) привітати Вас», «хочу побажати Вам», бо «хотіти» – означає «планувати»;</p> <p>...обов'язково уважно прочитайте написане; пам'ятайте: грамотне письмо – вияв поваги до адресата й можливість продемонструвати власну культуру.</p>	<p>Табу:</p> <p>Не потрібно...</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) вітати несвоєчасно; 2) привертати увагу в побажаннях до віку, статусу; 3) вітати людину з неактуальним для неї святом; 4) вітаючи в соцмережах, приєднуватися до чужих привітань.
---	--

533. Прочитайте речення з текстів привітань. Відредагуйте їх. Усно поясніть.

1. Дорога Ангеліно! Хочу сьогодні привітати тебе з днем народження.
2. Люба бабусю! У день твого народження я бажаю тобі, зважаючи на твій вік, насамперед здоров'я.
3. Привіт! Я телефоную, щоб привітати тебе з Різдом Христовим!
4. Дорогенька наша Інночко Петрівно! Прийміть від нашого колективу вітання з Міжнародним днем учителя!
5. Владе, я хочу тобі побажати в році новому кращих успіхів, ніж у старому, нових друзів і багато подарунків!

Мовленнєвий жанр «привітання»

Цим жанром користуються всі мовці, але не всі роблять це правильно.

Найтипівіші помилки:

1. Масове використання шаблону (скачані листівки з текстом, наліпки, смайли).
2. Безособове вітання (вітання, у якому не вказано імені адресата).
3. Неврахування особливостей адресата (віку, статусу, уподобань).
4. Недбале мовне оформлення.

534. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Яку проблему намагаються розв'язати дівчатка? Чи правильно вони це роблять? Підготуйте для них поради, як правильно привітати Поліну.

Я запитую в Капітоліні, що ж нам подарувати Поліні...

- У мене вдома багато варення.
- Я не знаю, чи Поліна любить варення.
- Музика для Поліни – це найкращий подарунок. Вона зранку обов'язково слухає якусь мелодію.
- А ви вже для неї щось записали?
- Різну музику. Сучасну й давню. Едіт Піаф та Цезарію Евору. Гурт «Древо». Багато класичної: Бах, Гендель, Вівальді...
- О-о-о. Нікого не знаю, крім Баха. Запишіть їй «Океан Ельзи».
- Поліна не фанатка «Океану Ельзи», наскільки я знаю.
- Шкода, бо я – велика фанатка цього гурту. Ну тоді запишіть саундтрек із фільму «Хористи». Це мій улюблений фільм... (За Дз. Матіяш).

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Чим збагатили ви свій мовленнєвий досвід на уроці? За що ви сьогодні себе можете похвалити?

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

535. I. Випишіть з Інтернету зразки привітань, у яких допущено помилки. Відредагуйте, усно прокоментуйте всі недоліки.

II. Напишіть привітання сестрі/братові з днем народження.

III. Доберіть і запишіть побажання в день народження а) бабусі; другові/подружці; учителю/вчительці. Чим відрізнятимуться тексти привітань?

§ 78. Смс-повідомлення

Лексичні засоби привабливості співрозмовників / співрозмовниць

Словам довіряй тим, що, як кришталь, убрали в себе простоту, чистоту, ясність і твердість (М. Дочинець).

Слово дня: зволікати, затятий, зглянутися, мерщій.

Пригадуємо:

1. Чи користуєтеся ви для спілкування смс-повідомленнями? Чому?
2. Розкажіть про переваги цього виду повідомлення і труднощі.

536. Прочитайте епіграф. Поясніть, як ви його розумієте. Чи має значення добір слова для написання смс-повідомлення?

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Що таке «смс-повідомлення»? Звідки походить назва «смс»?
2. Які особливості й можливості має цей жанр мовлення? Які функції може виконувати?
3. Яких порад варто дотримуватися під час написання смс?

537. Вам доводилося чути: «Надішли це мені в смс-ці!», «Я читала твою смс-ку!»? Якщо «так», отже ви пишете й одержуєте смс-повідомлення. Розкажіть, у яких ситуаціях і чому ви вдаєтесь до цього жанру мовлення.

Правило

Смс-повідомлення – коротка інформація, надіслана телефоном.

Назва «смс» походить від аббревіатури SMS, утвореної від словосполучення Short Message Service, тобто «служба коротких повідомлень».

Перше у світі смс-повідомлення («Щасливого Різдва!») відправив у 1992 році співробітник компанії Vodafone Нейл Папуорт.

538. Прочитайте інформацію. Перекажіть її. У яких ситуаціях і чому варто вдаватися до смс-повідомлень?

Комунікативна мета **смс** - письмове передавання інформації.

Смс-повідомлення має такі особливості:

- дистанційність (обмін інформацією на відстані);
- стислість (повідомлення максимально короткі);
- миттєвість (інформація надходить дуже швидко);
- приватний характер змісту;
- неформальність (немає строгих вимог, рамок);
- залежність від мобільного телефона.

Для економії часу використовують різні графічні знаки: смайли (щоб передати емоцію), скорочення (д/н - день народження, щоб економити час), розділові знаки (??? або !!!, замість запитання чи вигуку).

539. Прочитайте перелік можливостей, які надає смс-повідомлення. Чи можна його вважати вичерпним? Допишіть зі свого досвіду те, що чого в переліку бракує.

Смс дає можливість швидко **інформувати** ("Завтра не буде першого уроку!"), налагоджувати й підтримувати **контакт** ("Привіт! Як справи?"); **вітати** зі святом ("Вітаю із днем захисників і захисниць України! Здоров'я, сили й нездоланності!"); **поділитися** враженнями, настроєм (Ми в парку! Неймовірна краса! Усе вражає!); **запросити** на побачення (Запрошую на прогулянку. Чекаю в нашому сквері о 16-ій) та ін.

540. Ви, певно, знаєте, що смс-повідомлення використовують, щоб жартувати 1 квітня. Напишіть текст такого повідомлення для свого друга/своїєї подруги. Про що не можна жартувати?

541. Прочитайте ситуації та пропонувані варіанти поведінки. Оберіть правильний, на вашу думку, варіант, обґрунтуйте свій вибір.

1. Ти розмовляєш із другом / подругою, раптом тобі надходить повідомлення. Як ти поведешся?

2. Ти розмовляєш з учителем / учителькою, раптом тобі надходить повідомлення. Як ти поведешся?

А. Відразу прочитаю повідомлення, перервавши розмову.

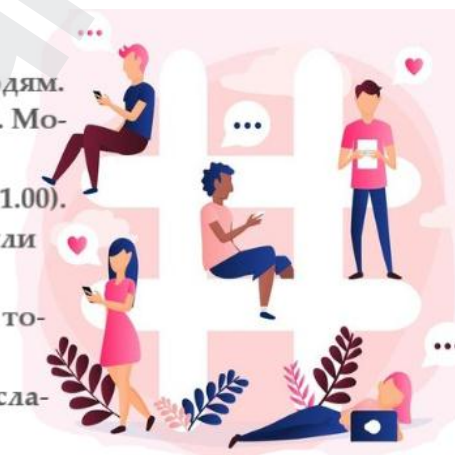
Б. Попрошу вибачення у співрозмовника / співрозмовниці і прочитаю повідомлення.

В. Не звертатиму уваги на повідомлення і далі розмовлятиму.

542. Прочитайте «слова дня». Що вони означають. Напишіть чотири смс-повідомлення, у яких використайте ці слова.

Поради:

1. Відправляй смс-повідомлення лише знайомим людям.
2. Кожне повідомлення уважно перечитуй, редагуй. Мовні помилки й недогляди - це неповага до адресата.
3. Надсилай смс у підходящий для цього час (з 9.00 до 21.00).
4. Будь чемним і толерантним, пам'ятай про формули етикету.
5. Ніколи не виходь за межі пристойності. Не пиши того, за що згодом буде соромно.
6. Завжди думай, перш ніж натиснути кнопку "Надіслати", чи справді це потрібно.

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Правила написання смс-повідомлень потрібно знати, щоб... Ці знання важливі передусім для... Головне, що я засвоїв/засвоїла на уроці – це ... . Що сприяло (чи заважало) досягненню цілей на уроці?

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

543. I. Прочитайте подані смс-повідомлення. Які з них потрібно відредагувати. Чому? Напишіть відповідь до кожного.

1. Ей! Ти чому не був сьогодні в школі? 2. У нас канікули починаються завтра! 3. Обставини змінилися. Вибч. Зустрнемося завта. 4. Ти їдеш нами на екурсію я їду.

II. Підготуйте колаж, у якому розкажіть про переваги смс-повідомлень.

III. Запишіть п'ять смс-повідомлень, які ви мрієте одержати від когось/надіслати комусь.

Розділ VIII

СПІЛКУВАННЯ

«Хочете, щоб я говорив?» – можете запитати ви, і я від щирого серця відповім: «Ні... я хочу, що ви говорили – краще!» (Дж. Борґ).

§ 79. Повторення вивченого в 1-4 класах

На хвилі позитивних емоцій

Знання лиш тоді стають силою, коли їх застосовують.
Д. Карнегі

Висловлювати свою думку - це добре. Поміркуй, про що тобі кортить сказати. Якщо навчишся висловлювати власну думку, люди не напосідатимуть на тебе.
Ш. Кумбс

Не забуваймо, що маленькі емоції - це великі капітани нашого життя і ми підкоряємося їм, самі цього не усвідомлюючи (*В. ван Гог*).

Слово дня: вряди-годи, гуртом. Словниковий запас треба постійно підживлювати, інакше він помре (*І. Во*).

Пригадуємо:

1. Що таке спілкування? Що означає «вміти спілкуватися»?
2. Як емоції допомагають нам спілкуватися? Які емоції можуть заважати спілкуватися? Що шкодить спілкуванню, а що – допомагає?
3. Що означає «слухати співрозмовника»?
4. Яке спілкування називають усним, а яке – письмовим?

Цілевизначення: Сформулюйте особисті цілі на цей урок.

544. Прочитайте слова. Що в них спільного? Що означає кожне з них?

Спільний, спільно, спільник, спілкуватися, спільнота, спілка.

545. Розгляньте малюнки. Чи скрізь зображено спілкування? Відповідь обґрунтуйте.

Правило

Спілкування – це взаємодія між людьми чи групами людей, за допомогою якої учасники краще пізнають один одного, обмінюються інформацією, думками, почуттями, досягненнями тощо, досягають взаєморозуміння.

Отже, **спілкування** – це коли є взаємодія і взаєморозуміння.

546. Прочитайте фразеологізми. Що вони означають? Знайдіть фразеологізми-синоніми. Що добре для спілкування, а що – ні?

1. Точиться розмова. 2. Ні пари з уст. 3. Не подати голосу. 4. Слова не ідуть на язик. 5. Утрачати мову. 6. Держати слово. 7. Сипати словами, як горохом. 8. Решетом воду міряти. 9. Переливати з пустого в порожнє. 10. Губити думки. 11. Язык підвішений. 12. Чесати язика. 13. Говорити щиро.

Осмислення теми: Поміркуймо, чи можна хоч один день обійтися без спілкування? Чому Антуан де Сент-Екзюпері назвав спілкування розкішшю?

547. Об'єднайтеся в пари. Розгляньте малюнки. Якою темою вони об'єднані? Оберіть один із них, розподіліть між собою ролі й складіть текст їхньої розмови.

548. Поміркуйте, чи взаємопов'язані слова «спілкування» й «успіх». Яке спілкування ви вважаєте успішним? Який настрій у співрозмовників / співрозмовниць після такого спілкування? Чи сприяє досягненню успіхів уміння спілкуватися?

549. I. Прочитайте текст. Хто є учасниками спілкування? Чи можна таке спілкування назвати гармонійним? Чому? Чим збагатила синів розмова з батьком? Уявіть аромати і звуки лісу. Поділіться уявленнями. Що вас здивувало?

Машина зупинилася на самому осередку тихого лісу.

– Ану, хлопці, вгамуйтеся*!

Усі троє вилізли з машини і, прихопивши відра, зійшли з глухого розгужлого путівця* у вологий дух, що лишився після недавнього дощу.

– Шукайте бджіл, – сказав батько. – Бджоли завжди в'ються коло ягід, як хлопчиська біля кухні.

– Гаразд, тату.

– Онде, бачите, – показав рукою батько, ген там оселя* великих і лагідних літніх вітрів. Вони гуляють по тих зелених глибинах, невидимі, мов примарні кити.

– Осьде папороть, що зветься венерині коси. – Батько простував* далі.

– А оце відчуваєте? Ця листяна подушка накопичувалася з мільйон років.

– Ох ти ж, я ступаю, наче індіанець. – озвався Том. – Ані шелесне.

– А ось найкраще в світі мереживо, – тихо мовив батько. І показав рукою нагору, де крони дерев перепліталися з небом... (За Р. Бредбері).

II. До слів, позначених зірочками, доберіть синоніми. Знайдіть у тексті двоє складних речень. Обґрунтуйте вибір.

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Що із вивченого в попередніх класах ви хотіли б удосконалити, розширити? Чим важлива ця тема особисто для вас? Чого ви хотіли б навчитися?

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

550. I. Складіть і запишіть фрагмент спілкування з приємною для вас людиною.

II. Створіть колаж, що відобразатиме тему уроку. Зазначте, чим є для вас спілкування – радістю, мукою, відкриттям, пізнанням, збагаченням чи чимось іншим. Із ким вам легко спілкуватися, а з ким – складно.

III. Підготуйте перелік запитань, відповіді на які ви хотіли б одержати на наступних уроках, вивчаючи розділ «Спілкування»; умінь, яких ви хотіли б набути.

§ 80. Цілі й завдання спілкування

Слово будує мости

551. Чи можна словом «будувати мости»? Що означає «замість мостів будувати стіни»? Що може бути заховане в душі? А якщо на душі від того некомфортно? Як повернути в душу затишок? Наскільки це важливо – мати душевний спокій? Як сприяє цьому спілкування?

Пригадуємо:

1. Що означає «вміти спілкуватися»?
2. Яку роль у спілкуванні відіграють емоції?
3. Що може бути бар'єром у спілкуванні?
4. Чи всяке спілкування корисне?

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Що таке «цілі спілкування»?
2. Які завдання виконує спілкування?
3. Яке спілкування є результативним, успішним?
4. Що може бути результатом спілкування?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Осмислення теми:

Правило

Цілі спілкування – це те, заради чого ви почали спілкуватися (*поінформувати, переконати, вплинути на думки, дії, поведінку; поділитися враженнями, поліпити настрій, розважити...*). В учасників спілкування завжди є певні очікування, і якщо вони справджуються – спілкування вважають успішним, результативним.

552. Розгляньте таблицю. Проілюструйте її власними прикладами.

ОЧІКУВАННЯ		
Того, хто говорить	З чим пов'язане	Того, хто слухає
Поділюся, розкажу, поінформую	Інформація	Факти, події
Вплину на дії, вчинки, поясню, застережу, пораджу, вбережу...	Поведінка	Думки, приклади
Поділюся почуттями, враженнями, переживаннями...	Емоції	Почуття, враження, настрої

553. Розгляньте колаж. Хто на ньому зображений? Чи можна вважати ці малюнки ілюстрацією спілкування? Обґрунтуйте відповідь. Поясніть, у чому полягає важливість спілкування.

554. Порівняйте тексти в обох колонках. Яке спілкування більш корисне? Чому? Що б ви відредагували в діалогах? Чи може бути спілкування марнуванням часу?

– Привіт, Лусіє!	– Привіт, Лусіє!
– Привіт, Ерику!	– Привіт, Ерику!
– Як твої справи? Як вихідні?	– Як провів вихідні?
– Нормально. А в тебе?	– Добре! З'їздили до бабусі й там відсвяткували День матері. А в тебе?
– Нормально.	– Так собі... Футбольний матч у суботу й велосипед у неділю
– Пока!	– Прикольно (За А. Пунсет).
– Пока!	

555. Прочитайте текст. Хто з ким спілкується? Про що вони розмовляють? Які очікування в хлопчика? Чи справдилися вони? Який із епіграфів підтверджує думки, висловлені в тексті? Пригадайте розділові знаки при діалозі.

Наш сусід дідусь сидів біля свого дому й зачаровано дивився на пожевкле осіннє дерево. Звичайнісіньке дерево, мушу зазначити.

– А що такого з цим деревом? – запитав я.

– Завтра почне облітати, – відповів дідусь і ще ширше усміхнувся.

– Хіба ж це добре? – здивувався я. – Це ж означає, що знову почнеться зима, усе замете й доведеться весь час сидіти вдома. Зізнаюся Вам по секрету: я зовсім не люблю зими. І оце жовте листя навіває на мене самі лише сумні думки. А на Вас хіба ні?

– А ти поглянь на це інакше, – відказав дідусь. – Завтра листя почне опадати, а отже, таким красивим, як оце зараз, уже ніколи не буде. Саме зараз, коли ти на нього дивишся, воно най-найкрасивіше (Т. Поставна).

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Цей урок мене навчив..., допоміг розібратися. Я віднині більш відповідально буду ставитися до... Я усвідомив / усвідомила, що...

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

556. I. Складіть і запишіть уявну розмову, під час якої співрозмовник очікує від вас дізнатися про таке:

1. Яка твоя улюблена книжка?
2. Про що ти запитав би / запитала б її автора / авторку під час зустрічі?
3. З ким із героїв твору хотів би / хотіла б поговорити? Про що?

II. Прочитайте текст. Який настрій передає письменниця? Які емоції викликав у вас зміст прочитаного? Складіть і запишіть уявну розмову з дідусем. Визначте мету й очікування мовців.

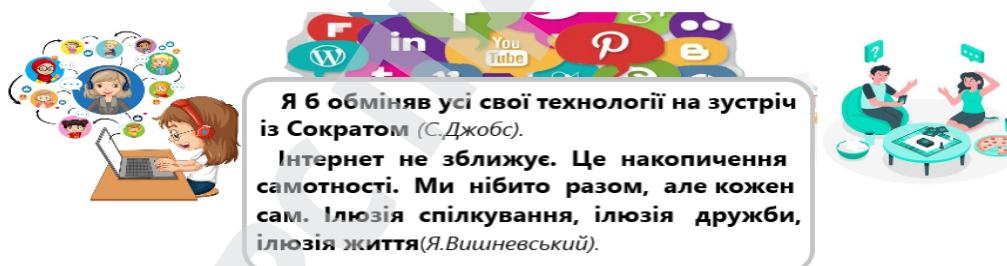
Сьогодні знову хлющ. Несподівано, зненацька. Прогнози віщували сонце, а тут – він. Прямолінійно – з неба. Ніхто не чекав. Ніхто не бажав. А він прийшов. Потoki прозорої небесної води вмивали вулиці й дороги. На лаві біля фонтану непомітно сидів дідусь під старенькою парасолею. Усміхнений... (Слава Світова).

III. Напишіть есе «Моє спілкування з природою». Як орієнтири можете використати подані запитання.

1. Що, на вашу думку, означає «спілкування з природою»?
2. На що спрямоване таке спілкування?
3. Які очікування від нього?
4. Чи вдається вам спілкуватися з природою?
5. Як ви це робите? Що відчуваєте?

§ 81. Види спілкування. Живе й віртуальне спілкування

Прагнемо гармонії й безпеки

Слово дня: уцент (вцент), нісенітниця.

Пригадуємо:

1. Які види спілкування ви знаєте?
2. Що вам відомо про віртуальне спілкування?
3. Якому спілкуванню – живому чи віртуальному ви надаєте перевагу? Чому?

557. Прочитайте епіграфи. Що вам відомо про Сократа? Чому, на вашу думку, відомий підприємець і винахідник, засновник компанії Apple, так високо цінував живе спілкування? Як ви розумієте слово «ілюзія»? Що воно означає в поєднанні зі словами «спілкування», «дружба», «життя»?

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Які є види спілкування?
2. Яке спілкування називають віртуальним, а яке – живим?
3. Які переваги й недоліки віртуального спілкування?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

558. Розгляньте схему. Яку інформацію вона містить? Підготуйте запитання для бесіди.

Правило

Віртуальним називають спілкування, що відбувається через засоби масової комунікації – телефон, смартфон, планшет, комп'ютер і мережу Інтернет. Головними ознаками **живого** спілкування є реальні умови й безпосередній контакт зі співрозмовником.

Пам'ятайте: жодні тексти в чаті зі смайликами не замінять ніжність у словах матері, увагу в очах батька, усмішку бабусі, обійми брата/сестри, потиск руки друга/подруги.

559. Опрацюйте таблицю. Чи повну інформацію в ній подано? Розкажіть про своє ставлення до цих видів спілкування. Висловіть припущення, які починатимуться так: «Якщо не буде живого спілкування...», «Спілкування буде корисним, якщо...».

СПІЛКУВАННЯ

Живе	Віртуальне
Переваги	
1. Відчуття реального життя, реальних умов спілкування.	1. Можливість швидко зв'язатися і спілкуватися будь з ким на великій відстані.
2. Відчуття можливостей невербального спілкування (жести, міміка, погляд «зрозуміти все з одного погляду»)	2. Можливість приховати свої недоліки, нафантазувати про себе.
3. Набуття досвіду живого й повного використання мови.	3. Великі можливості для самовираження.
4. Реальне спілкування дає людині відчуття реального світу і щастя в ньому.	

Недоліки	
<p>1. Обмежені просторові (неможливість спілкування з тими, хто далеко) й часові (потрібно інколи погодити час для спілкування) можливості.</p> <p>2. Сором'язливість, невпевненість в умовах реального спілкування подолати важче.</p>	<p>1. Обмежене сприйняття іншої людини.</p> <p>2. Заміна живих емоцій.</p> <p>3. Погіршення якості мовного оформлення.</p> <p>4. Створення надмірно тепличних умов.</p> <p>5. Багато можливостей для обману, шахраювання.</p> <p>6. Поява Інтернет-залежності.</p>

560. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте інформацію про однолітків, із якими вам доведеться познайомитися і поспілкуватися. Розподіліть між собою ролі й розіграйте спілкування, під час якого ви намагатиметеся більше дізнатися одне про одного.

I. Добре знається на математиці. Скільки себе пам'ятає, завжди подобалися цифри, вважає їх змістовними. Старанно вчить математику, заввиграшки* виконує домашнє завдання. Відвідує математичний гурток, її / його мрія здійснилася – віч-на-віч із задачками! Вчиться плавати, ходить у басейн.

II. Любить малювати. Ніде не відчувається так комфортно, як у класі для малювання, стоячи біля мольберта. Малює безглузді картини на полях будь-якого аркуша паперу, обмальовує все непотрібне. Робить пречудові замальовки, комікси, проте затишно відчувається, коли усамітнюється зі своїми фарбами в мистецькій зоні.

561. Прочитайте репліки. Відреагуйте на них. Обґрунтуйте свої відповіді.

1. «Привіт, а ти зараз де?» – пише вам повідомлення незнайомий чоловік. 2. «Ти хочеш помінятися гаджетами? Пропоную зустрітися у сквері біля школи» – пише вам «віртуальний друг», якого наживо ви ніколи не бачили. 3. «Завтра не буде першого уроку! Учителька інформатики захворіла!» – пише в чаті однокласниця. 4. «Привіт! Новина! Ха-ха-ха! Я бачив Одарченка біля секонд-хенду!» Ха-ха!» – пише в чаті однокласник. 5. Виходь завтра на екстрим! Робимо селфі на даху новобудови! Ти ж не боягуз(-ка)!».

562. Прочитайте спілкування в групі (чаті). Замініть смайлики й інші малюнки текстовими репліками.

Привіт! Ти прийдеш сьогодні на тренування?

Тобто? Ти поспішаєш?

Не будеш?

Привіт! Уже відомі результати конкурсу: ми перемогли!

Ти чому не прийшов на плавання?

Що сталося?

Підсумовуємо/узагальнюємо

Рефлексія: Чого я навчився / навчилася на уроці? Було цікаво дізнатися... Труднощі пов'язані... Моїми досягненнями вважаю...

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

563. I. Випишіть 7 смайликів / наліпок, якими ви користуєтеся в чатах, і заміни їх текстовим відповідником.

II. Напишіть есе на одну з тем: «Яке спілкування корисне?», «У чому радість живого спілкування?», «Чи надійна віртуальна дружба?»

§ 82. Безпека віртуального спілкування

Мережеві спільноти

Facebook – розкішний досвід, мені просто пощастило. Але я шкодую, що недовчився в коледжі, де тобі дають більше, ніж ти знаєш. Там ти просто отримуєш задоволення, відкриваючи світ (М. Цукерберг).

Час від часу вимкнути телефон, відкласти планшет і закрити ноутбук буде прекрасним подарунком для твого настрою, тіла та стосунків із друзями. Інтернет – це не єдине місце у світі. Дозволяй собі робити перерву й виходити між люди (Л. Стівелл).

Соціальні мережі – це не альтернатива дружбі, це її продовження (М. Цукерберг).

Слово дня: знічев'я, манівці.

Пригадуємо:

1. Чи можна вважати спілкування в Інтернеті цілком безпечним?
2. Від чого застерігали вас батьки, учителі, інші дорослі?
3. Чи дотримуєтеся ви порад?

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Чому «безпека» – це важливо?
2. Як навчитися безпечного спілкування?
3. Які пастки вас можуть очікувати?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

564. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Що для вас означає слово *безпека*?
2. Запишіть слова, що у вашій уяві асоціюються з безпекою.
3. Де ви почуваєтеся найбільш безпечно? Чому?
4. Запишіть слова, що визначають для вас суть слова «загроза».
5. Розгляньте таблицю. Які висновки ви для себе зробили?

Небезпека поруч. Як її уникнути?

1. Під час спілкування будьте доброзичливими.
2. Відчувши агресію, жорстокість, одразу ж припиняйте спілкування.
3. Нікому не повідомляйте конфіденційну інформацію.
4. Спілкування в Інтернеті не можна використовувати для хуліганства, погроз і пліток.
5. Не реєструйтеся на сайтах, де встановлено обмеження за віком, якого вам ще треба досягти.
6. Якщо натрапите на щось таке, що вас засмучує чи бентежить, розкажіть дорослим, яким ви довіряєте.
7. Будьте відповідальними за свою поведінку в мережі.

565. З'ясуйте за словником значення слів «азартний», «конфіденційний», «агресія», «маніпулювання». Який словник доцільно використати?

Осмислення теми: Соціальні мережі, де кожен із вас буває щодня, часом можуть завдавати шкоди вашому психічному здоров'ю. Можна в це не вірити. Та жодної шкоди не буде, якщо ви дослухатиметеся до порад і будете обережнішими, обачнішими. Адже нікому не хочеться поповнити ряди жертв віртуального простору.

566. Що вам відомо про «онлайн-булінг», «кібер-булінг», «тролінг»? Доберіть синонім до слова «булінг». Запишіть три найважливіші, на вашу думку, поради, як поводитися в цій ситуації.

567. Прочитайте текст. Опишіть ситуацію й проаналізуйте її. Чи містить вона елементи небезпеки? Які саме? Яких порад не дотримався Крістофер? Перебудуйте діалог, поставивши себе на місце хлопця.

– Привіт! – комп'ютер тихенько пікнув.

Крістофер обернувся, знову поглянув на екран. Хлопчик знав, що розмовляти з незнайомцями не можна. Але ж це не справжня розмова. Тож він клацнув мишкою.

– Привіт! – і собі надрукував Крістофер.

– Хто це?

– Крістофер.

– Привіт, Крістофере, дуже приємно. Ти де?

– Я в білбоітеці.

– У тебе з буквами проблеми? Так? У якій бібліотеці?

– Шікльній.

– А ти в якій школі вчишся? Не кажи. У початковій Мілл-Гроува. Так? (С. Чбоскі).

568. I. Розгляньте таблицю. Які троє дієслів важливі для збереження безпеки? Перекажіть зміст своїми словами. Чи з усіма положеннями ви згодні? Чи доводилося вам їх використовувати в реальному житті?

II. То чому безпека така важлива для кожної людини?

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Що я зрозумів / зрозуміла? Що відчуваю? Що мене змусило задуматися? Які висновки для себе зробив / зробила?

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:
569. I. Створіть колаж «Складники моєї безпеки», прокоментуйте його.

II. Напишіть есе на одну з тем:

- «Коли я відчуваю себе безпечно»,
- «Безпека – це зона моєї відповідальності»,
- «Хто відповідальний за мою безпеку?»

§ 83. Ситуація спілкування

Прагніть гармонії й комфорту

Одне з найбільших благ, яке люди можуть побажати собі та один одному, це жити в злагоді та гармонії з самим собою і цілим світом (з журналу «Олімпійська арена»).

Слово дня: неодмінно.

570. Продовжте речення.

1. Взаємодія між людьми чи групами людей, за допомогою якої учасники краще пізнають один одного, обмінюються інформацією, думками, почуттями, досягненнями тощо, досягають взаєморозуміння – це ...

2. Те, заради чого ви почали спілкуватися – це ...

3. Спілкування, що відбувається через засоби масової комунікації (телефон, смартфон, планшет, комп'ютер і мережу Інтернет) – це ...

4. Реальні умови й безпосередній контакт зі співрозмовником – це ознаки ...

5. Той, хто говорить, – це ...

6. Той, хто мене слухає, – це ...

Довідка: Ціль спілкування, адресат, спілкування, віртуальне спілкування, адресант, реальне спілкування.

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Які складники формують ситуацію спілкування?
2. Чому кожен із них важливий?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Правило

Для учасників спілкування важливо враховувати, *де, коли, про що, з якою метою* і *з ким* ми розмовляємо. Саме ці складники ситуації визначають поведінку мовців. Коли мовці їх враховують, спілкування стає ефективним, цілеспрямованим і результативним.

Ситуація спілкування – це сукупність складників, від яких залежить поведінка учасників та результат їхньої взаємодії. Такими складниками є *адресат* і *адресант*, або *учасники спілкування* (хто і з ким говорить?), *тема* розмови (про що?), *мета* (навіщо? з якою метою?), *місце і час* (де? коли?).

Осмислення теми:

571. Уявіть ситуацію: ви на відпочинку. Поруч у готельному номері відпочиває родина колеги вашої мами / тата (близької вам людини). Батьки (близькі люди) домовилися зустрітися, познайомити дітей та поспілкуватися. Отже, вам належить налагодити контакт і поспілкуватися з незнайомими однолітками. Поділіть між собою ролі. Підготуйте й розіграйте в ролях фрагмент спілкування. Що саме вам потрібно врахувати? Використайте подану схему.

1. Хто – я. 2. Де – на відпочинку. 3. З ким – з однолітками. 4. Що я скажу? – Привіт, мене звати... 5. Навіщо? Щоб налагодити контакт. 6. Про що запитаю?

572. Розгляньте малюнки. Опишіть особливості кожної ситуації спілкування. Що необхідно врахувати? Яка ситуація найбільш сприятлива?

573. Прочитайте текст. Які емоції в ньому переважають? Охарактеризуйте ситуацію спілкування. Які стосунки між дівчатками? Що про це свідчить? У яких ситуаціях такі звертання використовувати недоцільно? Яка проблема непокоїть Тіну? Що б ви їй порадили?

– Без тебе все не так, бубочко, – у Сонинім голосі чувся смуток. – Сумую за тобою!

– Я теж, моя пташечко! – Тіна зітхнула. – Особливо тепер.

– А що сталося? Тебе ображають? Дражнять? Цькують?

– Ні. Намагаються не помічати... (О. Рижко).

574. Прочитайте текст. Проаналізуйте його за такою схемою: 1) хто з ким спілкується? 2) про що говорять? 3) які наміри (цілі) в учасників спілкування? 4) яку проблему намагаються розв'язати? 5) що вплинуло на мовленнєву поведінку Ярини? 6) що визначає особливості цієї ситуації?

Ярина сама здивувалася, що так відверто розмовляє з жінкою, яку знає лише кілька хвилин.

– А яка в тебе є мрія?

Дівчина помовчала, перебираючи в думках, наче дитячі скарби, свої найпотаємніші мрії.

– Мрію навчитися танцювати... на візку...

Вимовила – і аж очі замружила, ошелешена своєю відвагою. Ніколи-ніколи, навіть самій собі, нізащо не промовила б уголос цих слів.

– Он як? – пані Ядвіга звела брови. – Прекрасна мрія!

– І Ви можете мене навчити? – осміліла Ярина.

– Ти знаєш, – пані Ядвіга замислилася... – Я не маю такого досвіду.

– Я зрозуміла, – тихо сказала дівчина. – Вибачте.

– Ти мене не скривдила, не вибачайся. Мені треба поговорити з друзями, колегами. Вони допоможуть. Мені цікаво буде попрацювати з тобою, але трішки зажди, я пораджуся (О. Радушинська).

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Мені вдалося / не вдалося на уроці... Найбільше мене зацікавили такі завдання... Своїми досягненнями сьогодні я вважаю... Я неодмінно врахую...

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:
575. I. Випишіть з улюбленого художнього твору фрагмент спілкування персонажів. Усно проаналізуйте, звертаючи увагу на особливості ситуації спілкування.

II. Прочитайте текст. Проаналізуйте, що визначає особливості описаної ситуації? Хто є учасниками? Яка подія покладена в основу? Чи можна вважати гармонійним таке спілкування в родині? Що не врахував Денис? Як би ви поведилися в цій ситуації? Про що забув Денис? Чому це важливо?

– Вставай, синочку! До школи пора, маленький мій! – схилилася над Денисом мама і ласкаво поцілувала в маківку.

– Скільки можна просити! Не називай мене маленьким! Який я тобі маленький? – сонним голосом пробурчав хлопець.

– Хеппі бьоздей ту ю! З днем народження, синку! – привітав його батько, сіпнувши за вухо.

«Хай йому грець! Дежавю* якість! – подумав Денис. – Кожного року одне й те саме! Невже не можна щось інше придумати? Ще б кульок понадували та порозвішували...»(С. Гридін).

III. Напишіть есе на одну з тем.

- «Коли і з ким спілкуватися приємно?»
- «Що для мене важливо під час спілкування?»

§ 84. Учасники спілкування. Наміри співрозмовників

Плекаймо в собі людські чесноти

А світу так бракує ширості, без неї душа холодне... Боятися серця вразливості, ховаються за шаблони... А світу так бракує ширості (Г. Британ).

Найбільше ціную в людях таку якість, яку називаю «незважаючи ні на що». Такі телефонують, незважаючи ні на що. Люблять, незважаючи ні на що. Допомагають... Відповідають за слова... Приходять... Залишаються поруч... (Харарі Ю.-Н.).

Слово дня: загоїти.

Пригадуємо:

1. Кого називають учасниками спілкування?

2. Хто такий адресат?
3. Кого називають адресантом?
4. Чи можна словом щось *загоїти*?

Шукаємо відповіді на запитання:

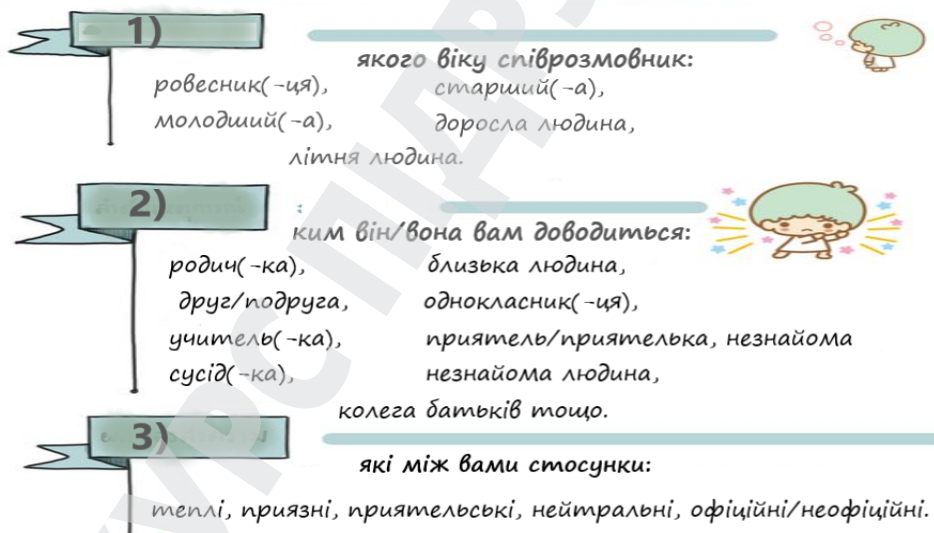
1. Як правильно адресувати висловлення?
2. Яку інформацію про співрозмовника / співрозмовницю необхідно враховувати?
3. Які є наміри співрозмовників?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Правило

Наше мовлення у процесі спілкування адресоване конкретній людині.

Завжди необхідно зважати на те, з ким ви спілкуєтеся, а саме:

576. Розгляньте таблицю, розміщену вище. Передайте її зміст так, як ви його розумієте. Відповіді на які запитання вона дає?

Правило

Учасники спілкування – це адресат і адресант, мовці, що взаємодіють. Для кожного адресата важливо бути почутим і сприйнятим. Тому він має створити своє повідомлення такими словами і реченнями, щоб адресант не лише почув, але й зрозумів правильно.

577. І. Розгляньте малюнки. Усно поясніть, що необхідно враховувати, спілкуючись із цими співрозмовниками.

II. Чи однаково ви будете звертатися до кожного з людей, зображених на малюнках? Проілюструйте прикладами.

578. Прочитайте прислів'я. Які характеристики мають на увазі, коли так говорять про мовців?

Зразок: Лепече, як сорока. Так кажуть про людину, яка постійно щось говорить і робить це вкрай швидко Крик і лемент, який здіймає сорока, часто привертає увагу. Звуки цієї птахи дуже швидкі й різкі.

Язык заплітається. Наговорити сім мішків гречаної вовни, і всі неповні. Не зв'язати двох слів. Як овечка: не мовить ні словечка. Та у нього на осиці кислиці, а на вербі груші ростуть. На його слові можна мур мурувати. Говорить, а немає про що й слухати. Говорить, що слина до губи принесе (*Нар. творчість*).

Правило

У ситуації спілкування слово «намір» близьке за значенням до слова «ціль». Отже, намір означає конкретну ціль висловлення мовця, що виражає такі прагнення: *дізнатися, поінформувати, посівчувати, поділитися емоціями, враженнями; поіклуватися, запитати, запропонувати, схвалити, осудити, закликати, побажати, пояснити, підтримати тощо.*

Завжди зважай на те, з ким, про що і з якою метою ти спілкуєшся.

579. Прочитайте тексти в ролях. Визначте наміри мовців.

<p>– Дай Боже щастя, дідусю! – Дякую, внучку! Дай Боже і тобі! – Зашпилить куртку, бо застудитесь. Сьогодні холодно. І не нудно вам отут так замітати? Щодня одне й те саме. – Ні, хлопчику, я люблю свою роботу. Подивися, яка чудова осінь. Яке гарне барвисте листя, як твій портфель. Уяви собі, що в світі нема двох однакових листочків, як і людей. Господь кожного створив неповторним (<i>І. Захаревич</i>).</p>	<p>– Ви хоч раз були в зимовому гаю? – спитав Павлусь однокласників. – Ні! – сказали в один голос. Павлусь посміхнувся: – Тоді ви ще не бачили справжньої казки... Там тонкі берези, наче черногузи, мерзнуть на одній нозі. Там старий самотній дуб, мов сердитий дід, схопив за поли волохату сиву хмару й витрушує останній з неї сніг... – Ти справжній поет! – вигукнула Оленка, – А в тім гаю стоїть така тиша, що навіть чути подих вже недалекої весни. Ну, як? – Я в захопленні, – сказав Павлусь – – Тоді лаштуймо лижі, – скомандував Тимко. – Ми теж хочемо побачити зимову казку ... (<i>За В. Сенцовським</i>).</p>
--	---

Рефлексія: Найбільший мій успіх сьогодні – ... Мені цікаво було дізнатися ... Я обов'язково звертатиму увагу на ... Складнощі виникали під час... Я можу себе похвалити за ...

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

580. I. Складіть і запишіть до діалогу п'ять реплік, у яких будуть такі наміри: 1) дізнатися, 2) поділитися емоціями, 3) поспівчувати; 4) переконати; 5) запропонувати.

II. Виконайте завдання відповідно до кожної ситуації.

1. Хлопчик грубо розмовляв із вашою сестрою. Порадьте йому попросити вибачення.

2. Друг/подружка на день народження дарує вам те, про що ви давно мріяли. Подякуйте.

3. У вашої сусідки сталося горе – померла кішка. Поспівчуйте їй.

4. На полиці книгарні ви побачили саме ту книжку, яку давно шукали. Висловіть свою радість.

III. Прочитайте речення. Визначте намір мовця в кожному реченні. Складіть і запишіть троє речень, у яких має бути такий же намір.

1. Ах ця тривожна й надійна краса на зморшкуватих долонях вересня! Як уточити твого багатства в свіже слово, як, не розхлюпнувши його, донести до людей, донести й до тебе (*М. Стельмах*). 2. Ех, і добре ж устати вдосвіта, узяти вудки і повитою туманом доріжкою вийти до паруючої річки! Дивитись, як піднімається сонце, слухати плюскіт риби та насолоджуватись повітрям, яке так і хочеться намазати, наче масло, на скибку білого свіжоспеченого хліба... (*С. Гридін*). 3. Неймовірно! Нове летовище* вражає увагу! Будівля захоплює своєю красою! (*Дара Корній*).

§ 85. Ознаки й переваги гармонійного спілкування

Зони твоєї відповідальності

Секрет успішної розмови складається з трьох компонентів: **що** ви говорите, **як** ви говорите і наскільки добре співрозмовник **чує** й **розуміє** те, що ви говорите (Дж.Борг).

Щоб гармонійно і щасливо жити, дотримуйтеся трьох правил: **поважайте** себе, **поважайте** інших, будьте **відповідальними** за свої дії і вчинки (Мати Тереза).

Слово дня: плесо, осоння.

Пригадуємо:

1. Якими є ваші уявлення про гармонійне спілкування?
2. Якби вам довелося намалювати його у вигляді певного образу, що б ви намалювали? Які слова асоціюються у вас із поняттям «гармонійне спілкування»?
3. Що означають «слова дня»?
4. Чи можна їх обрати за образи?

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Що робить спілкування гармонійним?
2. Як зробити гармонійним внутрішній діалог?
3. Чому треба прагнути гармонії у спілкуванні?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

581. У тлумаченні значення слова «гармонія» використовують такі слова: співзвуччя, злагодженість, взаємна відповідність якостей. У музиці гармонія – це приємна для слуху злагодженість звуків, милозвучність. А що, на вашу думку, означає гармонія у стосунках, спілкуванні? Назвіть дії, вчинки, які свідчать про гармонію у стосунках людей.

Правило

Ознаками **ефективного спілкування** є те, що інформацію почули, зрозуміли і сприйняли, а отже – результату досягнуто, наміри реалізовано. Ознаками **гармонійного спілкування** є доброзичлива атмосфера, теплі, приязні стосунки, емпатія, активність і зацікавлення всіх учасників спілкування, позитивне налаштування їх. «Гармонійно» – це коли всім цікаво, добре й затишно.

Треба пам'ятати також про важливість **внутрішнього гармонійного діалогу**. Його складники – це те, про що ми думаємо, які настанови собі даємо, з якими думками засинаємо і прокидаємося, які претензії собі висуваємо, про що турбуємося і чого боїмося. Цей діалог має бути максимально позитивний! Тоді людина живе в гармонії з собою.

Словник. *Емпатія* – здатність однієї людини розуміти, відчувати і розділяти почуття, переживання, емоційний стан іншої людини і враховувати це.

582. Прочитайте подану вище інформацію. Дайте відповідь на запитання, чому в спілкуванні треба прагнути гармонії.

583. Прочитайте тексти, зіставте атмосферу спілкування. У якому спілкуванні є відчуття гармонії? Завдяки чому? Чи важливо в розмові називати того, до кого звертаєшся, на ім'я? Який із діалогів ви хотіли б відредагувати? Зробіть це.

<p>– З днем народження тебе, Маріє! – заспівав смартфон голосом Хантера.</p> <p>– Дякую, Хантере!</p> <p>– Шкода, що я не дівчина і не можу прийти на твою вечірку, – зітхнув він.</p> <p>– Хантере, ти казав, що не ображаєшся... – Марія посмутніла. Чи не вперше пошкодувала, що вирішила влаштувати цілковито дівчачу вечірку.</p> <p>– Та ні, Маріє, все ок! Повеселися там і за мене теж. А через те, що ти не запросила мене, подарунок віддам аж у понеділок! Щоб знала. – Хантер сміявся, то й Марія усміхнулася (<i>Н. Ясіновська</i>).</p>	<p>– Слухай, а чого це тебе в цирку не було? – питає. – Це ж ми завдяки тобі туди й пішли – стільки макулатури приніс!</p> <p>– Та я... воно якось...</p> <p>– Добре, добре, не пояснюй, – засміялася Іринка. – Я все розумію. Навіть цікавіше, що ти не з нами сидів. – підморгнула вона. – На от, пригощайся (<i>Кузько Кузякін</i>).</p>
---	---

II. Замініть слово «ок» українським відповідником.

584. Прочитайте і запишіть речення. Про що в них ідеться? Чи може вплинути слово на атмосферу спілкування? Як саме? Наведіть приклади.

1. Слово може зцілити. 2. Слова є стимулами – вони викликають реакцію чи відповідь. 3. На вибір слів впливають думки, які ми хочемо передати. 4. Слова мають величезну силу, і неприємні фрази, сказані іншій людині, можуть лишити слід на все життя. 5. Одна необережна фраза може зруйнувати добрі стосунки. 6. Перш ніж дозволити може поранити, а словам минути зуби, випробуйте їх на смак (*За Дж. Боргом*).

585. Усмішка здатна гармонізувати спілкування. Але чи завжди? Прочитайте етикетні фрази двічі: перший раз із серйозним виразом обличчя, а другий – з усмішкою. У якій ситуації усмішка допомагає?

1. Доброго ранку, Ірино Олексіївно! 2. Тимку, вибач, мені дуже прикро, що я так учинив. 3. Вітаю тебе, Єгоре, з перемогою! 4. Полінко, дякую тобі за підтримку! Мені так приємно. 5. Матвію, я не зможу бути завтра на святкуванні твого дня народження. 6. Алінко, ти так майстерно вчора виступила на змаганнях! Я радів за тебе. 7. Павле, ти не дотримав свого слова і дуже мене підвів.

Рефлексія: Сьогодні я дізнався / дізналася... Було цікаво... Було складно... Я зрозумів / зрозуміла... Мене здивувало... Для життя мені знадобиться...

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

586. I. Випишіть із твору, який ви вивчали на уроках української літератури, уривок із фрагментом спілкування. Усно охарактеризуйте його за такою схемою:

1. Чи можна вважати таке спілкування гармонійним? Чому?
2. Що сприяє (заважає) гармонії?
3. Які наміри у співрозмовників? На що вони спрямовані – на добро чи зло?
4. На місці кого з героїв ви хотіли/не хотіли б бути? Чому?

II. Напишіть есе на одну з тем:

- «Як я прагну бути відповідальним / відповідальною»,
- «Що означає бути відповідальним / відповідальною»,
- «Кого я вважаю відповідальною людиною»,
- «Навіщо потрібна гармонія у спілкуванні?»

§ 86. Правила гарного співрозмовника / гарної співрозмовниці

Грані людської душі

Спілкуйтеся із задоволенням,
якщо ви хочете, щоб із задово-
ленням спілкувалися з вами.

Д.Карнегі

Пам'ятайте, що звук власного
імені солодкий і надзвичайно
важливий для людини.

Д.Карнегі

Слово дня: пнутися, надихати, приваблювати, переконувати, подобатися, поліпшувати, цуратися.

Пригадуємо:

1. Чи любите ви спілкуватися?
2. Хто ваш улюблений співрозмовник / улюблена співрозмовниця? Чому?
3. Якого співрозмовника / яку співрозмовницю ви назвали б гарним / гарною?
4. Чи хотіли б ви стати бажаним співрозмовником / бажаною співрозмовницею?

Шукаємо відповіді на запитання: Як стати гарним співрозмовником / гарною співрозмовницею?

Цілевизначення: Відповідно до поставленого запитання сформулюйте особисті цілі.

587. Прочитайте «слова дня». Що вони означають? Чи всі вони можуть поєднуватися зі словосполученнями «гарний співрозмовник», «гарною співрозмовниця»? Чому?

Кожному з нас хочеться почути, що з нами цікаво й корисно спілкуватися. А як цього досягти?

1. Виявляйте щирий інтерес до інших людей.
2. Дивіться у вічі співрозмовникові/співрозмовниці.
3. Усміхайтеся щиро.
4. Звертайтеся до людей на ім'я якомога частіше, це діє на них магічно.
5. Будьте гарним слухачем/слухачкою.
6. Обирайте для спілкування теми, що цікавлять вашого(-у) співрозмовника/співрозмовницю.

588. Прочитайте прислів'я. Які поради в них народ дає кожній людині? За поданим зразком поясніть, що вони означають. Чи важливо їх дотримуватися?

Зразок: Слово – срібло, мовчання – золото. Цей фразеологізм пояснює нам, що важливо є не тільки вміти красиво і правильно говорити, але й мовчати, якщо це доцільно в конкретній ситуації. Срібло, як відомо, дешевший метал, ніж золото, тому ці слова використано для образності й виразності думки.

Від красних слів язик не відсохне. Гостре словечко коле сердечко. Красне* слово – золотий ключ. Не кидай слова на вітер. Слово вилетить горобцем, а вернеться волом. Не завжди говори, що знаєш, але завжди знай, що говориш. Кажи не кажи, а своє слово держи. Слухай кожного, але не з кожним говори. Або розумне казати, або зовсім мовчати. Не кажи «зроблю», а кажи «зробив»!

Плашка

Про що «говорить» усмішка? Вона повідомляє: «Ви мені подобаєтеся! Мені приємно спілкуватися з вами! Я радий / рада вас бачити!». Усміхайтеся!

589. Розгляньте малюнки. Які ознаки гарного співрозмовника очевидні? Назвіть їх.

590. Об'єднайтеся в пари. Складіть діалог двох співрозмовників / співрозмовниць, один / одна з яких любить осінь, а другий / друга – літо, використовуючи подані речення. Розіграйте його в ролях, урахувавши поради, подані вище.

І. Як добре, що Бог придумав осінь! Чудова пора, аби зазирнути всередину себе, поділитися теплом та усмішкою з рідними! Природа виграє яскравими барвами, сонце по-особливому лоскоче носа промінчиками, дощ дражниться – бо важко передбачити, коли він буде, а коли – ні. Прохолода осінніх ранків дарує бадьорість на весь день. Повітря густішає, небо стає ще більш бездонним (*Слава Світова*).

Тільки восени годинами не можеш відвести очей від зоряного неба. Адже у цю пору року небозвід – загадковіший і яскравіший. Лише восени, як ніколи, цінуєш розмову з друзями, яких не бачив ціле літо, і за чашкою гарячого чаю вкотре переконаєшся, що три місяці без сміху улюбленого приятеля – це таки дуже багато... Осінь – найтаємничіша пора, яка будить у людях різні відчуття, спонукає на звершення несподіваних вчинків, змушує багато про що задуматися... (*І. Меліка*).

Серпень хочеться їсти великою ложкою, щедро розливаючи залишки тепла. Адже в серпні, яким би спекотним він не був, тепло зовсім інше. Серпень гріє, як легкий светр, зв'язаний із зеленого березового листа, який чомусь пахне стиглими яблуками.

Серпень – це сутінки літа, напоєні відгомонами липневої спеки і приправлені свіжістю вересня. Цими легкими сутінками хочеться дихати, з подивом спостерігаючи, як з кожним днем повітря стає прозорим.

У серпні знову хочеться стати романтичним і запалювати вечорами газову лампу. І щоб за круглим столом пили чай і пахло яблучними пирогами. Хочеться згадувати літо, яке ще не закінчилося, але туга за яким вже оселилася в серці.

Рефлексія: Чи задоволені ви уроком? Чи все сьогодні вдалося? Що корисного було на уроці? Про які досягнення можете звітувати?

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:
591. I. Побудуйте гармонійний діалог із продавцем / продавчиною магазину, де можна придбати рослини й засоби для догляду за ними. Усно вкажіть ознаки гармонійності.

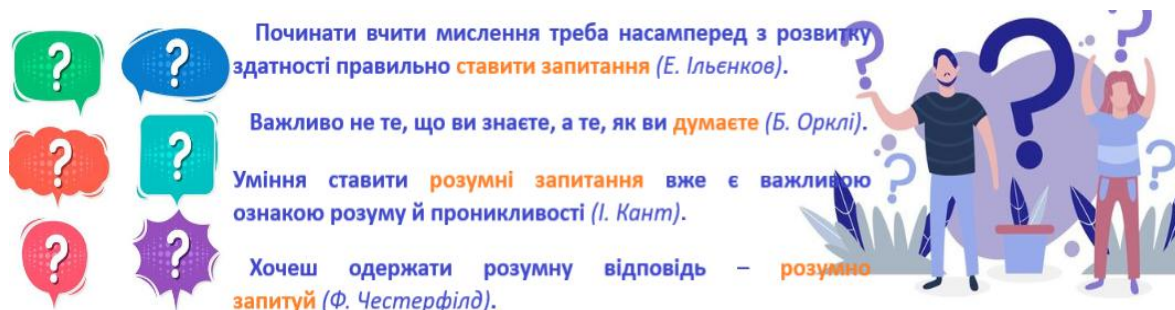
II. Напишіть есе на одну з тем:

- «Мій ідеальний образ гарного співрозмовника / гарної співрозмовниці»,
- «Мої улюблені співрозмовники / співрозмовниці».

III. Створіть колаж із ключових слів, що характеризують гарного співрозмовника / гарну співрозмовницю.

§ 87. Запитання і відповіді

Плекай у собі допитливість

Слово дня: слухний, декілька.

Пригадуємо:

1. Яке речення називають питальним?
2. Як часто у своєму мовленні ви користуєтесь ними?
3. Які запитання й кому ви найчастіше ставите?
4. Як ви розумієте значення слова *допитливість*? Охарактеризуйте допитливу людину.

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Чому вміння ставити запитання дуже важливі?
2. Що вони нам дають?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Що ж дають нам уміння ставити запитання?

1. Змогу виявити інтереси співрозмовника.
2. Спрямувати його увагу на важливі деталі в розмові.
3. Дізнатися про ставлення співрозмовника до предмета розмови.
4. Бути ініціативним(-ою) в розмові.
5. Повідомити свою думку, ставлення.
6. Заявити про себе.
7. Налагоджувати стосунки.

592. Об'єднайтеся в пари. Виберіть тему для розмови. Сформулюйте й запишіть запитання, що дають змогу виявити інтереси одне одного; дізнатися про ставлення співрозмовника / співрозмовниці до предмета розмови.

Правило

Під час формулювання запитань **пам'ятайте правила:**

1. Запитання формулюйте чітко, правильно граматично й за змістом.
2. Запитання має бути стисле і зрозуміле.
3. Уникайте розлогого формулювання: складні запитання краще розділити на кілька простих.
4. Уникайте запитань із подвійним смислом.
5. Зважайте на досвід того, кого запитуєте.
6. Уникайте однотипних запитань (з однаковим початком).

593. Розгляньте таблицю. Про що в ній ідеться? Доберіть до ситуацій свої приклади.

Конкретна ситуація	Мета запитання	Формулювання
Мовець ужив незнайоме слово чи поняття	З'ясувати значення слова чи суть поняття	<i>Уточніть, будь ласка, який смисл ви вкладаєте в поняття «відповідальність»?</i>
Мовець ухиляється від теми і не говорить того, що ви хотіли б почути	Спонукати його говорити про те, що вас цікавить	<i>Адже ж ви хотіли розповісти про справжні причини конфлікту?</i>
Мовець не погоджується із вашими доказами	З'ясувати причину неприйняття	<i>Чи не могли б ви уточнити, по яких позиціях ми можемо продовжувати обговорення і на чому базуються ваші сумніви?</i>

Правило

Відповідь – це судження, викликане запитанням.

Розгорнута відповідь відрізняється від короткої тим, що в ній передбачено самостійно дібрані приклади, додаткові факти, відомості, а також пояснення, докази. У розгорнутій відповіді можуть бути зіставлення чи порівняння двох понять, подій, героїв тощо.

594. Прочитайте текст. Як можна ще відповісти на запитання хлопчика? Чому дідусь обрав саме такі варіанти відповіді?

Якось увечері, коли Чарлі зайшов до дідусів з бабусями, він запитав:

– Чи справді шоколадна фабрика «Вонка» найбільша в світі?

– Чи справді?! – здивувалися водночас усі четверо. – Аякже! Святий Боже, невже ти не знаєш? Та вона в п'ятдесят разів більша за будь-яку іншу фабрику!

– А чи справді містер Віллі Вонка – найуміліший на світі виробник шоколаду?

– Любий хлопчику, – сказав дідунь Джо, уможуочись на подушці вище, – та світ не бачив такого дивовижного, фантастичного, неймовірного виробника шоколаду, як містер Віллі Вонка! Я гадав, що всі це знають (*Р. Дал*).

595. Прочитайте запитання. На яких уроках вас можуть про це запитувати? Які з них передбачають відповідь «Так» чи «Ні»? На які потрібно відповідати чітко, коротко, а на які - детально, розгорнуто? Які запитання передбачають пояснення, докази?

1. Що називають міфом? 2. На скільки частин можна поділити твір? 3. Чи можна вважати цей твір сьогодні актуальним? 4. Чому через скляну шибку вулицю видно, а через дерев'яні двері – ні? 5. Які натуральні числа називають двоцифровими? 6. Яка подія, що відбулася в минулому, має для твоєї родини особливе значення?

596. Прочитайте текст. Чи одержала дівчинка відповідь на своє запитання? Як би ви відповіли на запитання «Навіщо тобі книжка?» Чому ви надаєте перевагу – телевізору чи книжці? Обґрунтуйте відповідь.

– Тату, – запитала Матильда, – а чи не міг би ти мені купити книжку?

– Книжку? – перепитав він. – Навіщо тобі якась дурнувата книжка?
– Щоб читати, татку.
– А чим поганий телік заради всіх святих? Ми маємо прекрасний телік з двадцятидюймовим екраном, тобі заманулося книжки. Щось ти псуєшся, дівчино! (Р. Дал).

Рефлексія: Що було важливим для мене на уроці? Чого я навчився / навчилася? Що мене здивувало? Які емоції переважали на уроці? Здобуті знання я використаю...

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

597. I. Виберіть улюблену тему з будь-якого підручника. Прочитайте зміст параграфа і сформулюйте перелік різноманітних запитань. Які з них передбачають розгорнуту відповідь?

II. Пригадайте і запишіть запитання, на які ви відповідали сьогодні на різних уроках (наприклад, з української літератури, історії, інформатики). Запишіть повну відповідь на одне з них.

III. Напишіть есе на тему «Чи можна в житті обійтися без запитань?»

§ 88. Види слухання

Ознаки гармонії в суспільстві

Хто говорить – той сіє, хто слухає, той жниве (П. Буаст).

Найкращими співрозмовниками є найкращі слухачі (Дж. Борґ).

Говори мало, слухай багато, а думай ще більше (Нар. творчість).

Пригадуємо:

1. Що таке слухання?
2. Розкажіть про себе як про слухача / слухачку.
3. Чи завжди ви уважно слухаєте?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1.Що означає – *слухати*?

2. Чи є різниця між словами «слухати» і «чути»?

3. Які є види слухання? Які можливості дає нам вміння слухати?

Правило

Ефективність спілкування значною мірою забезпечує вміння слухати.

Слухати – це не просто мовчати, це вміти зосередити й утримувати увагу на предметі розмови впродовж усієї розмови, здійснювати цілеспрямоване вольове зусилля, щоб почути свого співрозмовника.

Слухати – це заплатити своєю увагою, тобто обміняти свою увагу на те, що вам необхідно. Тиша – це не показник уваги.

598. I. Прочитайте речення. Якою темою вони об'єднані? Перекажіть своїми словами найцінніші для вас думки. Зобразіть зміст будь-якого речення на малюнку.

1. Коли ви дивитеся комусь у вічі, це свідчить про те, що ви слухаєте.
2. Коли протягом розмови людина постійно відводить погляд, це змушує мовця почуватися ніяково (*За Дж. Бортом*).
3. Бог дав два вуха, а один язик, тож і користуйся ними в такій пропорційності (*Нар. творчість*).
4. Один із найшвидших способів змусити людей думати про вас гарно – вислухати їх (*А. Шопенгауер*).
5. Людині потрібно лише 2 роки, щоб навчитися говорити, і 60 літ, щоб навчитися тримати язик за зубами (*Л. Фейхтвангер*).
6. Не слухати – це не лише відсутність ввічливості але й ознака зневаги. Ніщо так не окупиться у спілкуванні з людьми, як милостиня уваги (*О. де Бальзак*).
7. Увага – це дефіцитний ресурс, за який ми всі змагаємося (*К. Ферраці*).

II. Поясніть зміст епіграфів. Чи погоджуєтеся ви з думками авторів? Зробіть загальний висновок про важливість слухання.

599. I. Прочитайте текст. Яку думку, висловлену попередньо він підтверджує? Пригадайте, хто такий Сократ.

Якось до Сократа в Афіни приїхав здалеку молодий чоловік, сповнений бажання опанувати мистецтво красномовства. Поговоривши з ним лише кілька хвилин, Сократ заговорив про подвійну оплату навчання. На здивоване запитання «Чому?» славетний учитель відповів: «Тому що мені доведеться навчити тебе не тільки говорити, а й мовчати та слухати».

II. Чому ж такі цінне вміння «слухати» і «мовчати»? У яких сферах суспільного життя особливе значення має вміння слухати?

Активне слухання передбачає вміння організувати свою поведінку для слухання, сприйняття і розуміння.

Головні показники активного слухання – це позитивна реакція на слова, зовнішнє вираження уваги (поза, зосереджений погляд, кивання головою, усмішка, оплески, репліки), зоровий контакт.

Пасивне слухання («правильне мовчання») – це видимість слухання, мінімальний зоровий контакт або уникнення його, жодних реакцій на сказане, уникання зворотного зв'язку.

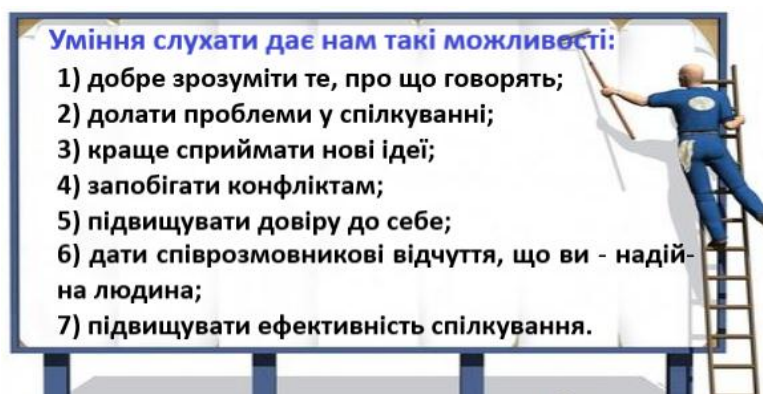
600. Розгляньте малюнки. Які з них ілюструють активне слухання, а які – пасивне. Відповідь обгрунтуйте.

601. I. Прочитайте речення. Що вони означають? Чи є серед них синонімічні? Назвіть їх. Про яке спілкування йдеться в реченнях.

1. Краєм вуха слухати. 2. Одним вухом слухати. 3. Слухати обома вухами. 4. Лікарка зайшла, щоб послухати пульс. 5. Я слухаю вухами, очима та серцем. 6. Я слухаю море. 7. Гаї шумлять – я слухаю (П. Тичина). 8. Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить. Бляшаний звук води, веселих крапель кроки (Л. Костенко).

II. Що означає слухати, як «гаї шумлять», як «підкрався і шумить дощ»? Чому це важливо?

Рефлексія: Зробіть підсумки, використовуючи слова *цікаво, корисно, пізнавально, важливо, захопливо, нудно*.

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

602. I. Підготуйте колаж «Гарні й погані слухачі».

II. Поясніть, кого й чому ви слухатимете не перебиваючи. Чому?

- 1) батьків / інших дорослих, які вітають вас із днем народження;
- 2) друга / подругу, який / яка розповідає про звички свого собаки;
- 3) батька однокласника, який розминувся із сином і звернувся до вас із запитанням;
- 4) брата / сестру, із яким / якою ви обговорюєте плани на вихідні.

III. Напишіть есе «Що я люблю слухати», «Коли я слухаю із задоволенням».

§ 89. Суперечка і сварка

Шукаємо порозуміння

Уникнути **суперечок** неможливо. За день ми встигаємо багато разів посперечатися зі своїми домашніми. Так само з колегами. Чому? Бо як іще народжуються нові і кращі ідеї? (Дж. Борґ).

Є лише один спосіб виграти **сварку** – уникнути її (Д. Карнегі).

Ніхто й ні за яких умов не буде заперечувати, якщо ви скажете: «Я, можливо, помиляюся. Звернімося до фактів (Д. Карнегі).

Слово дня: дівчисько, грамотій, збитошник, телепень, коверзуха.

Пригадуємо:

1. Пригадайте ситуації, коли вам доводилося обстоювати свою думку.
2. Чи завжди таке спілкування завершувалося порозумінням?

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Що спільного й відмінного між суперечкою і сваркою?
2. Які слова спричиняють конфлікт?

603. Прочитайте «слова дня». Що вони означають? Чи можуть ці слова стати причиною сварки й погіршення стосунків? Відповідь обґрунтуйте.

Правило

Невміння сварку перевести в суперечку призводить до того, що новини рясніють заголовками «Троє дівчат посварилися та побилися», «Між фанатами зчинилася бійка», «Неповнолітня дівчина посварилася з бабусею й пішла з дому», «Хлопці посварилися й опинилися у відділку поліції». Пам'ятайте: найкращий спосіб порозумітися – це **поговорити!**

Суперечка – зіткнення різних позицій і думок, у якому кожна сторона аргументовано захищає свою позицію і спростовує докази інших. У результаті суперечки учасники її можуть схилитися до чиеїсь думки, а можуть залишатися зі своєю, але спільно доходять згоди.

Сварка – конфлікт, суперечність між людьми, що призводить до погіршення стосунків.

Учіться поважати думку іншої людини, визнавати свої помилки. Сварка не призводить до добра. Поступаючись, ви одержите більше.

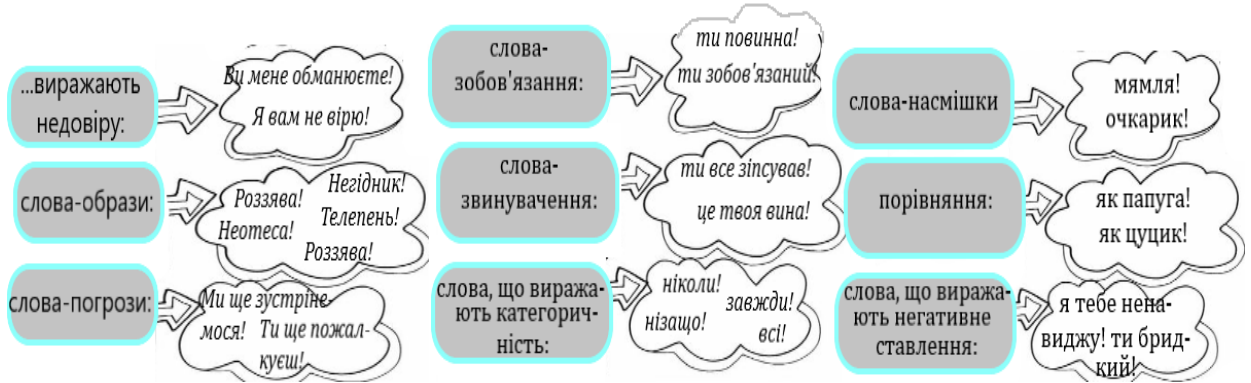
604. Прочитайте окремі фрази з діалогів. Які з них спроможні призвести до сварки?

Я наполегливий. Вона незграбна. Ти затятий. Він упертий, як віслук. Він іде. Вона простує. Ти чимчикуєш. Вони плентаються. А той чвалає. Хтось бреде. А дехто чалапає.

605. Об'єднайтеся в пари. Складіть і розіграйте в ролях діалог, у якому один із учасників провокує діалог, а інший уникає його. Використайте такі репліки, що сприяють порозумінню.

1. Зробімо перерву, усе обдумаємо, щоб прийняти правильне рішення.
2. Подумаємо разом, щоб спільно розв'язати проблему і зберегти наші стосунки.
3. Гаразд, я тебе розумію.
4. Допоможи мені краще зрозуміти тебе.
5. Здається, ми можемо цю проблему розв'язати, а могло ж бути гірше.
6. Як ти вважаєш, що я можу зробити, щоб поліпшити ситуацію?
7. Погляньмо на проблему інакше.
8. Пропоную обговорити проблему, коли ми обоє заспокоїмося.
9. Припинімо сваритися зараз.

Словом можна образити, завдати болю, зіпсувати стосунки:

Правило

Конфліктними вважають такі дії: прагнення вищості, вияв агресії, вияв егоїзму, приниження співрозмовника / співрозмовниці, підкреслення різниці між собою і ним / нею на свою користь, небажання визнавати свою неправоту, нав'язування своєї думки тощо.

606. Прочитайте текст. Це мовлення має ознаки гармонійного чи конфліктного? Відповідь обґрунтуйте. Хто з учасників провокує конфлікт? Назвіть конфліктні дії.

– Петре, – знову звернувся Вітько до приятеля, – він думає, що налякав нас! Нічого, що Едик у табір поїхав, ми й без нього наваляємо тобі!

Наталка не витримала:

– Що тобі від нього потрібно? Що він тобі зробив?

– Петре, – задерикуватого спитав Вітько, чийсь голос, здається, чую. Хто це?

– Ніби не знаєш! – посміхнувся Петро.

– Та ось тобі хрест – не знаю!

– Сестра його, Наталка.

– А хто вона?

– Хто! Дівчина!

– Ах дівчина... Ну ти передай їй, що я з дівчатами не розмовляю! Я їх не бачу! Принципово! (За В. Добряковим).

607. Об'єднайтеся в пари. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Текст	Запитання і завдання
– Відтепер буде так: запізнився – співай» Може, так вас дисципліную, – добродушно сказала викладачка. Аудиторія загомоніла. – Як співай? – Дуже просто!	1. Прочитайте текст у ролях. 2. Яку проблему порушила авторка? 3. Яке розв'язання запропонувала викладачка? Чи вдалося їй уникнути сварки? 4. Які емоції переважають у тексті?

- Що співай?
- Що на думку спаде!
- А якщо голосу нема?
- Не запізнюйся! (За Славою Світовою)

5. А як би ви запропонували запобігати запізненням?

Рефлексія: Проаналізуйте урок і свої досягнення за довільною схемою.

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

608. I. Ярик посперечався з Михайликом, що легко перебіжить озеро по тонкому льоду. Між Назаром і Єгором виникла суперечка про те, чи варто користуватися поліетиленовими пакетами. Яка суперечка корисна? Чому?

II. Прочитайте текст. Визначте наміри співрозмовників. Чи є у мовців прояви конфліктної поведінки? Як удалося уникнути конфлікту?

– Хто вам дозволив відпускати собаку без повідця й намордника? Хіба ви не знаєте, що це порушення закону?

– Так, я знаю, – примирливо погодився я, – але я впевнений, що собака тут не завдасть нікому шкоди.

– Ви вважали! Ви вважали!!! Законові абсолютно плювати, що ви думаєте! Собака може загризти білку чи вкусити дитину!

Я покійно пообіцяв дотримуватися правил і закону... (За Д. Карнегі).

III. Напишіть есе на одну з тем:

- «Чому сварки шкідливі?»»,
- «Як навчитися сперечатися?»»,
- «Про що я люблю сперечатися?»».

§ 90. Маніпуляції у спілкуванні

Сучасні засоби комунікації

Ніщо нечесне не може бути благодійним (Б. Франклін).

Кожний маніпулятор знає: значно простіше управляти людиною, якщо вона вважає себе негідною нікчемною, а тебе – чесним і благородним мудрецем (Ф. Морген).

Слово дня: занапастити, зухвалити.

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Що таке «маніпуляція»? Хто й чому до них вдається?

2. Які є види маніпуляцій?
3. Як протистояти маніпуляторам?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених завдань сформулюйте особисті цілі.

Правило

Одним із сучасних видів спілкування є **маніпуляція**. До неї вдаються люди, які хочуть впливати на почуття й поведінку людей, щоб одержати бажане. Будь-хто може зазнати впливу спритного маніпулятора / спритної маніпуляторки.

609. Розгляньте таблицю. Чи стикалися ви або ваші знайомі з чимось подібним? Наведіть приклади. Чи маєте власний досвід протистояння маніпуляціям? Якщо так – поділіться.

Види маніпуляцій

№ п/п	Назва маніпуляції	Суть маніпуляції	Приклад
1.	Залякування	Маніпулятори розповідають страшні історії, щоб домогтися бажаних дій, вчинків, поведінки.	Якщо ти не принесеш гроші – у тебе заберуть телефон. Якщо будуть погані оцінки – не купимо велосипед.
2.	Використання невпевненості	Невпевнена людина – легка здобич маніпулятора	Що тут роздумувати? Треба діяти і негайно! 98% покупців цим товаром задоволені!
3.	Перекладання вини	Намагання нарощувати почуття вини, перекладаючи вину за чужі помилки, змушують щось зробити, щоб зменшити провину, накопичують невдоволення собою, роздратування й агресію.	Через тебе вже й так зазнали втрат інші. Твого рішення чекають, від тебе залежить...
4.	Стимулювання марнославства	Підштовхують людей на різні вчинки, звинувачуючи їх у боягузтві; у результаті люди ризикують життям, щоб довести хоробрість, надійність тощо.	Тобі що слабо? Он у нашому дворі вже всі це робили! Ти ж козак/козачка, треба підтвердити це! Я впевнений, ти це зможеш!
5.	Тиск на жалість	Викликати до себе почуття жалості, щоб підштовхнути людину до потрібних дій.	Ситуація безвихідна, уся надія на тебе! Невже тобі байдуже, як ...

610. Прочитайте уривки з байок Леоніда Глібова. Хто постає в ролі маніпулятора? До яких маніпуляцій вдалися персонажі байок?

<p>Аж суне Вовк – такий страшенний Та здоровенний! Та так прямісінько й біжить До бідного Ягняти... – Нащо се ти, собачий сину, Тут каламутиш берег мій Та квапиш ніс поганий свій У чистую оцюю воду? Та я тобі за сую шкоду Ти знаєш, що зроблю?.. Як муху, задавлю!</p>	<p>Аж і Лисичка тут стоїть І жалібно квилить: – Голубко-кумонько! Тебе я ждала-ждала, Аж плакала, як виглядала, Щоб голосочок твій почути, Хоч на хвилиночку про горенько забудь... Ти, може, серденько, того й не знаєш, Як гарно, любо як співаєш – І соловейко так не втне... Розваж хоч трошечки мене! – Прийшлося роззявитись дурному горлу: – Кра! кра! – а ковбаса додолу, Лисичка хап – і у куці мерщій...</p>
--	--

611. Прочитайте поради, як протистояти маніпуляціям. Складіть діалог, у якому один мовець намагається маніпулювати, а інший – протистоїть, не піддається на його хитрощі.

Як протистояти маніпуляціям?	
Постійно підвищуйте самооцінку, впевненість у собі і будьте готові сказати:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Мені треба подумати. 2. Чого ти хочеш? Я розумію, що ти мною маніпулюєш, скажи прямо, що тобі потрібно! 3. Створити список цінностей, відповідно до яких приймати рішення. 	<ol style="list-style-type: none"> 4. Підвищувати постійно самооцінку: «Я ніколи не дозволю нахабства у свій бік», «Я не дозволю використовувати себе». 5. Надайте інформацію, звідки у вас ці дані?

612. Розгляньте малюнок. У якій сфері він ілюструє маніпуляції? Запропонуйте варіанти реагування на репліки. Хто найчастіше може піддаватися такому впливу?

Рефлексія: Тема уроку корисна тим, що... Найбільше зацікавило завдання... Найскладніше було виконати ..., оскільки... Я навчився / навчилася ...

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:
613. І. Випишіть уривок з іншої байки Л. Глібова. Проаналізуйте, до яких маніпуляцій удалися персонажі твору і до чого це призвело.

II. Чи доводилося вам або вашому братові / вашій сестрі вдаватися до маніпуляцій, щоб одержати від батьків / інших дорослих бажане. Запишіть кілька прикладів. Як на це реагували батьки / інші дорослі?

III. Напишіть есе на тему:

- «Чим корисні мені знання про маніпуляції?»,
- «Чи є маніпуляцією клянчення?».

§ 91. Засоби спілкування (мовні й позамовні)

Ресурси мови для здійснення ефективної комунікації

Боротьба зі словесним хаосом нагадує боротьбу з бур'яном (В. Зінсер).

Слова – такі невинні й слабкі, коли вони в словнику, але якими могутніми для добра і зла вони стають у руках того, хто вміє їх поєднувати (Н. Готорн).

Слово дня: міміка, жести, пантоміма

614. Прочитайте текст. Назвіть слова, словосполучення й речення, зміст яких можна передати за допомогою міміки, жестів. Чи допомагають ці засоби передати зміст тексту.

- Як ти думаєш, Ярку, а Миколай є?
- Не знаю – напевно. Я колись думав, що нема, а тепер думаю, що таки є. А як ти гадаєш, Марто?
- Я думаю, що є. У нас у школі Міланка сказала, що Миколая нема і то все батьки купують, усі ті подарунки. Але Лука сказав, що то все неправда і Миколай є, бо він його раз бачив. А я Луці вірю, якщо він бачив – значить є (За А.Сидор).

Пригадуємо:

1. Що таке спілкування?
2. Яке спілкування називаємо ефективним?
3. Які засоби спілкування ви знаєте?

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Які засоби спілкування називаємо мовними й позамовними?
2. У яких життєвих ситуаціях використовуємо мовні й позамовні засоби?

Цілевизначення: Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

Осмилення теми:

615. Розгляньте позначки. Яку інформацію вони передають? Висловіть думку, чи можна спілкуватися без слів. Визначте, яке це спілкування - вербальне (словесне) чи невербальне.

Малюнки дорожнього знака (перехід), вивіска назва крамниці, смайлик, вай-фай, айфон (надкушене яблуко).

616. Розгляньте таблицю. Сформулюйте запитання за її змістом.

Засоби спілкування

Мовні (вербальні)	Позамовні (невербальні)
Мовні засоби (слова, речення тощо), якими ми послуговуємося під час комунікації.	Засоби спілкування без слів (жести, міміка, інтонація), за допомогою яких мовці виражають свої емоції, враження, відчуття.

617. Розгляньте малюнки. Визначте, які види спілкування зображено на малюнках. Схарактеризуйте невербальні засоби, використані мовцями.

1. Чоловіки тиснуть один одному руку.

2. Жінка виступає перед слухачами.

3. Учень підносить руку.

4. Лікарка тримає за руку хворого.

618. Об'єднайтеся в пари. Привітайтеся одне з одним за допомогою невербальних засобів. Покажіть на своєму обличчі радість, здивування, сум, подив, переляк. Поспостерігайте, які м'язи обличчя рухаються в цей час?

619. Ознайомтеся зі значенням слів. Складіть словосполучення зі словами «міміка», «темп» і «тембр». Визначте, що об'єднує слова «мім», «міміка», «пантоміма».

Міміка – рух м'язів обличчя (очей, брів, губ, лоба), що виражає стан людини.

Темп – швидкість вимови елементів усного мовлення: звуків, складів, слів.

Тембр – це неповторне, притаманне кожній людині індивідуальне забарвлення голосу.

620. Розгляньте таблицю. Підготуйте повідомлення за її змістом.

Позамовні засоби спілкування

Акустичні	Оптичні	Тактильні
темп мовлення інтонація тембр голосу	міміка жести погляд поза	дотики потискування рук погладжування поплескування

621. Розкажіть, чи можна за голосом дізнатися про емоційний стан людини, її ставлення до співрозмовника, а також про її характер, звички. Про людей якої професії кажуть «золотий голос»? Чому?

622. Розгляньте малюнок. Висловіте припущення, чому комунікація виявилася неефективною. Розкажіть, що може заважати ефективному сприйманню усної інформації?

Підсумовуємо, узагальнюємо

Рефлексія: Тема уроку корисна тим, що... Найбільше мене зацікавило завдання... Найскладніше було виконати ..., оскільки... Я навчився/навчилася ...

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

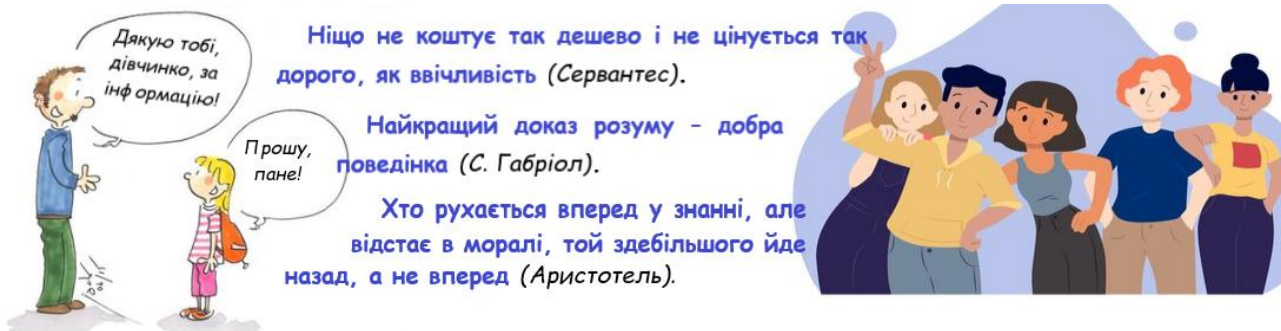
623. I. Складіть карту пам'яті «Засоби спілкування»

II. Доберіть по 3-4 прикметники, що характеризують такі засоби спілкування, як темп, тембр, міміка.

III. Складіть 3-4 поради для однокласників та однокласниць «Як забезпечити ефективне сприймання усної інформації».

§ 92. Етикетні норми спілкування

Емпатія і взаємоповага

Слово дня: доброзичливість, етикет.

Пригадуємо:

- 1.Що таке етикет?
- 2.Які норми називають етикетними?
- 3.Як етикетні норми допомагають нам спілкуватися?
- 4.Які емоції заважають спілкуванню?

Цілевизначення: Сформулюйте особисті цілі на цей урок.

624. Прочитайте текст. Визначте його головну думку. Запропонуйте заголовок до тексту. Що, на вашу думку, треба зробити, щоб спілкування було приємним і ефективним?

Людей, з якими ми спілкуємось, аж ніяк не можна назвати щодо нас нейтральними. Щодня ми постійно зустрічаємося з ними – у колі сім'ї, у школі, на роботі, в автобусі чи трамваї, у спортклубі, на відпочинку тощо. Одні з них ставляться до нас з більшою або меншою прихильністю, інші – неприязно. І кожен з нас, неначе радарна установка, на кожную зустріч з тією чи тією людиною реагує по-різному. Цих реакцій величезна кількість, і охоплюють вони широкий діапазон – від надзвичайно позитивних до вкрай негативних.

Пообіцяймо собі, що зробимо все, аби наше ставлення до людей було якнайкращим. Коли в нас будуть друзі та знайомі, з якими ми перебуватимемо в добрих стосунках, яких любитимемо і які любитимуть нас, це стане джерелом нашого внутрішнього задоволення, а також сприятиме створенню нормальної атмосфери і товариських взаємин (*Іржі Томан*).

Правило

Мовленнєвий етикет – це правила мовної поведінки, що відображаються в певних мовленнєвих формулах, забезпечують прийняте в

певному середовищі гармонійне спілкування, взаємоповагу, душевний комфорт. **Мовний етикет** орієнтує на ті правила мовлення, за якими можливе змістовне спілкування.

Мовленнєвий етикет представлений формулами привітання, вибачення, подяки, прощання тощо. Наприклад: «Добрий день!», «Добридень!», «Доброго вечора», «Добридень!», «Доброї ночі!», «На добраніч!», «Сердечно дякую!», «Щиро перепрошую» тощо.

Етикетні норми передбачають використання етикетних формул, звертань (іменників у кличному відмінку), ввічливість, повагу до співрозмовників.

625. Прочитайте виразно вірш. Як ви розумієте його зміст? Яке значення має етикетна формула, використана в тексті? У яких ситуаціях ми її використовуємо?

Як це мало — сказати: «Добридень!»
Як на диво багато в цім слові,
Бо воно аж по вінця сповнене
(Перехлюпується, вишумовує)
І надіями, і тривогами,
І запеклими вболіваннями
За людський, справді добрий день!
Хай же день буде з чистого неба,
Із струнких, ніби мислі, тополь,
Із пекучих солоних невдач
Та прийдешніх манливих здобутків.
А «добридень» — тобі добридень,
Коли іскри летять з-під ніг,
І земля хитається палубою
Од моєї швидкої ходи,
І скоряється владній волі
Всяке діло, узате в руки...
Хай же прийде в шалений вік
Мій вогнистий, мій спраглий
«Добридень!»

І. Драч

626. Визначте, які етикетні формули доцільно використовувати в таких ситуаціях. Для чого ми їх використовуємо?

1. ...ти приніс мені словник? 2. ...котра година? 3. ...ви не підкажете, як пройти до вулиці Київської? 4. ... я не можу виконати це доручення. 5. ... з якої колії відправляється потяг №242? 6. Сергію, відчини, ...,вікно?.

627. Прочитайте вголос діалог і схарактеризуйте його. Які норми мовленнєвого етикету порушено? Відредагуйте діалог так, щоб тональність спілкування набула доброзичливості.

– Сашку! Іди вечеряти! – гукає мама.
– Іду! – відповідає син, не відриваючись від монітора.
– Так ти йдеш?
– Іду! – повторює Сашко, продовжуючи цікаву гру. Хлопчик поспішає, тому припускається помилок, гра затягується.
– Я довго буду чекати? Усе вже холодне! Ти будеш вечеряти?
– Іду! Іду!
– Як ти розмовляєш зі мною?
– А що я такого сказав? Я ж кажу «іду!».

628. Об'єднайтеся в пари. Змоделюйте свою мовленнєву поведінку в наведених ситуаціях.

1. Ви телефонуєте однокласнику, який захворів. З чого почнете розмову. Які варіанти привітань використаєте? Про що запитаєте насамперед?

2. Ви телефонуєте однокласниці, якої не було в школі. На дзвінок відповіла її мама. Як ви звернетесь до неї? Про що запитаєте?

629. У яких ситуаціях, на вашу думку, використані такі фрази? Чи завжди дотримано етикетних норм спілкування? Замініть ті, які вважаєте неприйнятними.

1. Чи не могли б Ви пропустити мене? 2. Куди ти лізеш? Відтоптав мені ноги! 3. Ви не бачите, що я тут стою? 4. Привіт, вибач, я трохи спізнилася, були затори. 5. Смачного! 6. Чи не могли б Ви мені показати ляльку, що стоїть на другій полиці ліворуч? Дякую!

630. I. Прочитайте фрази й дайте відповіді на запитання. Проаналізувавши наведені ситуації, сформулюйте кілька порад «Як зробити спілкування приємним».

1. Данилко вилетів з квартири й стрімголов помчав на зупинку. Поки біг, у під'їзді випадково зачепив сусідку, штовхнув жінку, що заходила до під'їзду, затискуючись в автобус, зачепив у когось гудзика, що той відлетів.

2. Дмитрик вийшов на шкільне подвір'я, повз нього проходила Світланка з паралельного класу й показала йому язика. Дмитро смикнув її за косу. Дівчина передражнила ходу хлопця.

II. Що мав зробити, але не зробив Данилко? На вашу думку, що відчувають Дмитрик і Світланка? Таке спілкування може приносити задоволення? Перебудуйте діалоги й озвучте в ролях.

631. Прочитайте висловлення. Поясніть, як ви розумієте зміст їх.

1. Увічливість знезброює.
2. Вимовляйте слово «ви» голосно, а слово «я» – пошепки.
3. У товаристві не намагайтеся переговорити всіх.
4. Хто любить людей, того й люди люблять.

Рефлексія: Чого я навчився / навчилася на уроці? Було цікаво дізнатися... Труднощі пов'язані... Моїми досягненнями вважаю...

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

632. I. Складіть хмару слів «Формули мовленнєвого етикету», запропонуйте варіанти, що використовують під час привітання, прощання, вибачення, висловлення вдячності.

II. Напишіть есе на одну з тем:

- «У чому сила мовленнєвого етикету?»
- «Слова – ключі спілкування».

§ 93. Вимова й інтонація

Життєві пріоритети

Інтонація - це мелодія, яку ви обираєте для своїх слів (Дж. Борг).
Якщо слова не переконують, треба змінити інтонацію (Є. Іваницький).
Інтонація - косметика для слова (В. Красовський).
Інтонація - це ювелірна прикраса для голосу (Г. Симанович).

Слово дня: визнання, жоржина, пелюстка.

Шукаємо відповіді на запитання:

1. Чи змінюєте ви манеру спілкування, тон голосу, лексичні одиниці залежно від того, з ким говорите?
2. Що таке інтонація?
3. Чому так важливо інтонувати своє висловлення?

Цілевизначення: Сформулюйте особисті цілі на цей урок.

633. Прочитайте епіграфи до уроку. Прокоментуйте їх, пояснюючи, як ви розумієте їхній зміст і чи погоджуєтеся з думками авторів. Чому інтонації приділяють таку увагу?

634. Прочитайте тексти. Що їх об'єднує? Про які невербальні засоби спілкування йдеться? Чи погоджуєтеся ви з автором? Якщо вам траплялися такі випадки в житті, розкажіть про це.

1. Гучний голос асоціюється з прагненням нав'язати свою волю. Але людей, які розмовляють надто тихо, можуть сприймати як невпевнених чи сором'язливих.

2. Вільна, впевнена мова має подібний до співу ритм, тому її легко слухати. Монотонне мовлення звучить нудно. А якщо ви звучите нудно, то й люди думають, що ви й самі нудні.

3. Темп впливає на розбірливість мовлення. Також співрозмовник може подумати, що ви поспішаєте або тривожитесь (За Дж. Боргом).

Правило

Інтонація – (від лат. *intono* — голосно виголошую) сукупність мелодики (тону), ритму, темпу, наголосу. Мовці дотримуються різної інтонації, читаючи поетичні і прозові тексти різної тематики. Коли, наприклад, читаємо гумореску, байку, обов'язково має звучати інтонація легкої іронії, сміху.

Логічний наголос – це виділення голосом слова в реченні для підкреслення його логічного (сміслового) значення.

У кожному тексті є слова, на які завжди падає логічний наголос. Ці слова називають дійову особу, про яку вперше йдеться. Такою дійовою особою може бути людина, предмет, конкретні чи абстрактні поняття. Якщо ж у тексті ці образи повторюються, вони ніколи не виділяються логічним наголосом.

Пауза – це тимчасова зупинка, перерва у мовленні. Поділ мовлення на окремі інтонаційно оформлені частини допомагає відчувати повну чи відносну завершеність думки.

635. I. Прочитайте текст, дотримуючись норм вимови. Правильно інтонуйте настрій. Зверніть увагу на інтонацію й паузи.

Розмалюю настрої свій в кольори осінні,
В жовтий і червоний. А захочу – в синій.
І додам по крапельці я всі барви в міру,
Щоб здалась веселкою ця буденність сіра.
Заховаю смуток свій в кущик хризантеми,
А якісь невдачі – у траву зелену.
В пелюстках гарячих жовтої жоржини
Усмішка хай сяє в цю осінню днину.

Ольга Дриль

II. А які кольори для свого настрою оберете ви? Розкажіть про це.

636. Прочитайте речення, поясніть, як ви розумієте його зміст. Для яких професій роль інтонації дуже важлива? Чому? Як діють різні за тембром, гучністю голоси на вас? Чи можна інтонацією образити?

Навіть звичними, буденними словами за допомогою виразного інтонування можна передати широку палітру думок і почуттів. Інтонація може надавати словесно однаковій фразі різного значення: розповідного, питального; спонукування до дії, емоційного вигуку.

В. І. Немирович-Данченко зазначав: «Фраза неодмінно має легко пройти в зал до глядача, щоб усі інтонації, кожний звук лягли у вухо і потрапили в свідомість і в душу» (*«Перлина театральна»*).

637. Прочитайте. Які ознаки наголосу виділяє мовознавець? Поясніть такі характеристики наголосу, як: вільний, рухливий, логічний.

1. Іноді про наголос говорять, що це паспорт слова. Справді, за допомогою наголосу можна розрізнити слова, що складаються з однакових звуків (*замок і замок*). Словесний наголос називають «биттям серця» в слові.

Погодимось із таким порівнянням: наголос зумовлює звукове обличчя слова (*В. Русанівський*).

638. Чітко вимовляйте голосні [o] та [a] у словах в усіх позиціях. Запишіть свою вимову на диктофон і прослухайте.

Поради – параді, лопата – лапатий, копати – капати, згонити – зганяти, скотити – скачати, допомогти – допомагати, кропити – краплі, голова – глава.

639. Прочитайте різним тоном фразу «Ти хочеш, щоб я пішов?», кожного разу наголошуючи інше слово. Що змінюється у результаті?

640. Прочитайте. Чи поділяєте ви думки авторки тексту? Складіть поради для тренування й збереження голосу, вживаючи дієслова.

Людський голос – явище унікальне. Це безцінний дар, завдяки якому людина отримує можливість виражати свої думки, спілкуватися з людьми, які її оточують, домагатися визнання у суспільстві, робити кар’єру. Але звукова енергія голосу невелика. Якщо людина безперервно говоритиме, вона лише за 100 років виробить кількість теплової енергії, необхідної для того, аби зварити чашку кави. Органи дихання є енергетичним відділом голосового апарату, резонаторна система — це верхні та нижні резонатори. За рахунок верхніх резонаторів (рот, глотка, ніс, додаткові пазухи носа — гайморові, лобові) голос стає дзвінким, легким, «польотним» і поширюється на велику відстань. За рахунок нижніх резонаторів (трахея, бронхи, легені, діафрагма) голос набуває сили, потужності і, як кажуть вокалісти, «металу».

Якщо ви довго говорили, упродовж двох-трьох годин уникайте тривалих розмов. У холодну пору року не треба відразу виходити на вулицю. Після голосового навантаження необхідно залишатися в приміщенні 15-20 хвилин (*За О. Миколюк*).

Рефлексія: Мені вдалося / не вдалося на уроці... Найбільше мене зацікавили такі завдання... Своїми досягненнями сьогодні я вважаю... Я неодмінно врахую...

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

641. I. З підручника української літератури доберіть текст (обсягом одна сторінка). Прочитайте його виразно, випишіть слова, у вимові яких ви припустилися помилок.

II. Напишіть есе на одну з тем: «Голос – це паспорт людини», «Слова – ключі спілкування».

III. Сформулюйте 4-5 порад для формування вмінь виразного читання.

§ 94. Переконливість та аргументованість

Побутові проблеми

Слово дня: порушити, привабливий.

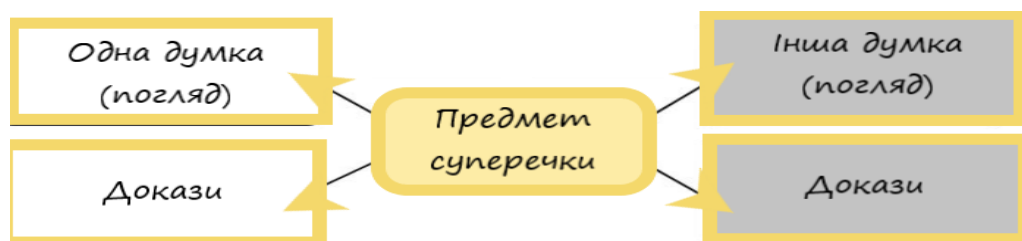
Пригадуємо:

- 1.Що таке суперечка?
- 2.Чим вона відрізняється від сварки?
- 3.Яка користь від суперечки?
- 4.Які проблеми вам доводилося порушувати у ході суперечки?
- 5.Чи може суперечка бути привабливою?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1.Чому важливо вміти сперечатися?
- 2.Яке місце в суперечці відведено аргументу?
- 3.Як добирати аргументи?
- 4.Які мають бути аргументи, щоб за допомогою їх вдавалося переконати опонента?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Правило

Кожен з учасників суперечки прагне почути всі аргументи співрозмовника / співрозмовниці, знайти правильне рішення і переконати у

своїй правоті. Для цього потрібні аргументи. Щоб схилити до своєї думки, переконати свого опонента / опонентку, потрібно щоб аргументи були *достовірними, достатніми, чіткими, доречними, зрозумілими і стосувалися теми.*

Аргумент – це судження, міркування, докази, які мовець використовує на підтвердження своєї тези.

Наприклад:

Теза: Неочищену воду з крана пити шкідливо.

Аргумент 1. У такій воді високий вміст шкідливих для організму елементів (марганцю, заліза, амонію, хлору), що підтверджено численними лабораторними дослідженнями.

Аргумент 2. Людське тіло на 85% складається з води. Споживання води призведе до небезпечних для життя захворювань різних органів.

Про користь суперечки свідчить багато прикладів, зокрема такий... Якось засперечалися поміж себе Казкар і Пісняр про те, що краще – казка, чи пісня? А в підсумку вийшла весела театральна історія з піснями й танцями, у котрій відбилися сюжети двох білоруських казок «Пиріжок» і «Кози».

642. Об'єднайтеся групи. Прочитайте тексти. Виберіть собі по одному тексту, прочитайте. Сформулюйте проблему, яку порушує автор. Визначте тезу. Доберіть до неї аргументи.

I. Мама каже, що проблеми нинішнього суспільства в тому, що всі повітрішалися в екрани, і ніхто не знаходить часу на знайомства з людьми, які живуть навколо.

Я з мамою не згоден. Мені здається, що певна віддаленість – це добре (Дж. Кінні).

II. Люблю проводити літні канікули перед телевізором, граючи у відеоігри за запнутими фіранками та вимкнутим світлом. На жаль, мама має діаметрально протилежне уявлення про ідеальні літні канікули. Мама каже, що для дитини «неприродно» сидіти в хаті, коли надворі сонячно. Я кажу їй, що просто намагаюся захистити шкіру, щоб не бути геть зморщеним, коли стану старим (Дж. Кінні).

643. Об'єднайтеся у групи. Пригадайте казки, персонажі яких сперечалися. Виберіть одну казку. Визначте проблему, довкола якої була суперечка. Які аргументи наводять персонажі казки? Оцініть їх.

644. Засперечалися якимось День і Ніч, хто з них найголовніший. А ви якої думки? Доберіть аргументи.

645. Досі точаться дискусії щодо того, чи потрібна шкільна форма. А ви як вважаєте? Свою думку аргументуйте.

Рефлексія: Чого я навчився / навчилася на уроці? Було цікаво дізнатися... Труднощі пов'язані... Моїми досягненнями вважаю... Чи корисна для мене ця тема?

Виберіть один із варіантів домашнього завдання і виконайте його:

646. I. Сформулюйте тезу й доберіть аргументи до однієї з проблем:

1. Чи потрібно в Україні закривати дельфінарії?
2. Чи є майбутнє у книгозбірень із паперовими книжками?
3. Який відпочинок корисніший – за містом на природі чи вдома за комп'ютером?

II. Якимось напередодні Різдва Піч і Вогонь засперечалися, хто з них найголовніший. Запропонуйте свою позицію, сформулюйте тезу, доберіть аргументи. Знайдіть книжку Сергія Лоскота «Жаринка, що стала зорею» й дізнайтеся, як завершилася суперечка в книжці.

§ 95. Повторення й узагальнення вивченого за рік

Здрастуй, літечко!

Малює літо райдужне графіті, медово гусне тепла акварель (Н. Данилюк).

Запахна пора! Скільки в ній любові! Скільки почуттів, щебету й пісень (Г.Потопляк)!

*Літо на носі! Ви чуєте? Літо!
 Барви красиві так щедро розлило.
 Квітнуть пелюстки ромашки і маку,
 В травах відлуння сунічного смаку.
 Ягоди смалить сонце привітне.
 Тіштесь, милуйтеся землею, що квітне.
 Літо на носі..
 О.Дриль*

Слово дня: літепло, різнотрав'я.

647. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Які уроки за цей рік вам найбільше запам'яталися і сподобалися?
2. Які теми ви назвали б найкориснішими?
3. Пригадайте ситуації, у яких вам знадобилися знання мови.
4. Висловіть мові комплімент і подяку.
5. З якими емоціями ви стоїте на порозі літа?

648. Прочитайте текст мовчки. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

I. Кажу** літу:

– Ти вже врізало день, щодня доточуєш ночі, підганяєш усіх достигати, а саме – холоднішати. Навіщо? Я ще нічого літнього не встигла.

А воно мені каже:

– Якби я чекало, допоки люди перероблять свою роботу, то так ніколи б і не настало. Або ніколи не скінчилося.

– Другий варіант мені подобається більше.

– Ну навряд чи тобі хотілось би жити у світі вічнозелених вишень і ніколи недостиглих кавунів. Усьому свій час. Мені час минати потроху.

– Але ж...

– Що але ж? Просто не відкладай мене на завтра. Бо кожне завтра я вночі роблю коротшим за сьогодні (А. Акуленко).

Запитання	Завдання
1. Які слова вжито в переносному значенні? 2. Скільки звуків позначають букви я , є та ю в підкреслених словах? Поясніть. 3. Як правильно вимовити слово «подобається»? 4. А що сказали б літу ви? Про що хотіли б запитати?	1. Поясніть розділові знаки при діалозі на прикладі реплік із тексту. 2. До слова, позначеного двома зірочками, доберіть синоніми. 3. Знайдіть у тексті місця, де дотримано правил милозвучності. Поясніть.

649. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте діалог і перекажіть його з позиції Дарини. Продовжте його, обравши собі одну з двох позицію, а саме – 1) треба їхати в Косів; 2) краще на море. Доберіть аргументи на користь своєї тези.

– Тату, ну тату, ну чому ми не їдемо в Косів? – ображено скиглила Дарина. – Ти ж нам обіцяв ще минулого літа.

– Ще раз повторюю: ми їдемо на море. – сказав батько (*За А. Бачинським*).

650. І. Запишіть речення. На місці трьох крапок поставте назву літнього місяця. Усно обґрунтуйте вибір. Поясніть, яку букву з дужок потрібно писати в словах. Назвіть складні речення і прості з однорідними членами.

1. Примружив ... очі голубі, волосся-хмари причесав вітрами, та й у поля до ос(е, и)ні побіг ст(е, и)жиною, що пахне ч(е, и)брецями (*Т. Іванчук*).

2. Примостилось літо на осонні*, бр(е, и)нить на квітах ніжністю й т(е, и)плом...(*Н. Шеденко*).

3. Притулилося літо до осені, вкрились трави холодними росами (*О. Дриль*).

4. Мліє ... на пательні, кольори його пастельні. Кольори його яскраві – синьо-жовті, з(е,и)л(е, и)наві (*Г. Потопляк*).

5. У літ(е, и)чка на сонячній вітрині стояли соняхи, волошки сині, жоржини у намітках з перкалю* і сухоцвітки з присмаком жалю (*Г. Потопляк*).

6. Усе це ...: вишні й колоски, і сонце, медом в соняхах розлите (*О. Дриль*).

7. Душа бринить по самі вінця, н(е,и)се матуся листя клена. Воно щасливе і зелене, бо завтра свято – свята Трійця! (*В. Вірич*).

II. Чому в слові «свято» немає апострофа? Доберіть кілька подібних прикладів.

651. І. Складіть колективний твір про літо. Уявіть, що ви про цю пору розповідаєте дітям, які живуть далеко на півночі і справжнього літа ніколи не бачили. Розповідь «ланцюжком» (початок і послідовність визначає вчитель / вчителька). У разі потреби скористайтеся поданими початками речень.

Перша ознака літа – .. Літо починається з ... Особливо радію літечку, коли... Літо пахне ... То лиш здається, що... Літо відкриває перед нами...

Літо потрібне для того, щоб... Я не уявляю літа без... Влітку обов'язково потрібно...

II. Прочитайте епіграфи. Чому Галина Потопляк називає літо запашною порою? Що означають слова Ольги Дриль «Літо на носі»?

Погортайте у своїй пам'яті яскраві сторінки минулого літа й одним реченням виразіть такі комунікативні наміри:

- 1) подякуйте літечку;
- 2) здивуйтеся його красі й різноманіттю;
- 3) запросіть літо до себе в гості;
- 4) розкажіть літечку про свої плани;
- 5) зробіть йому комплімент!!!

Рефлексія: Як ви оціните свої досягнення з української мови в цьому році? За що варто себе похвалити? Яких компліментів ви заслужили? Над чим доведеться ще попрацювати?

Виберіть для себе домашнє завдання на літо:

652. I. Збагатіть свій досвід спілкування українською мовою.

II. Складіть план корисного й бажаного відпочинку й обов'язково реалізуйте його.

III. Набирайтеся сил і натхнення від спілкування з людьми, природою.

До зустрічі в новому навчальному році!

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

АНТРОПОЛОГ, а, чол. Фахівець з антропології.

АНТРОПОЛОГІЯ, і, жін. Наука, що вивчає біологічну природу людини, її раси і т. ін.

БЕНТЕЖИТИ, жу, жиш, **1.** Викликати хвилювання, тривогу; хвилювати, тривожити. **2.** Викликати стан замішання, зніяковілості в кого-небудь.

БЕШКЕТУВАТИ, ую, уеш, недок. Чинити бешкет, колотнечу. // Чинити розбій, насильство. // Порушувати дисципліну, пустувати.

ВЕРВЕЧКА, рідко **ВІРВЕЧКА**, и, жін. **1.** Один з чотирьох мотузочків, на яких підвішена колиска. // рідко. Мотузок. **2.** перен. Ряд, валка кого-небудь, низка чого-небудь.

ВИДНОКРАЙ, ю, чол., поет. Обрій, горизонт.

ВСУЦІЛЬ (УСУЦІЛЬ), присл., рідко. Суцільно, цілком.

ДОВКІЛЛЯ, -я, *ser.* **1.** Навколишнє середовище у відношенні до особи чи групи осіб, які в ньому перебувають. // Природне навколишнє середовище, сукупність усіх живих і неживих об'єктів, що зустрічаються у певному регіоні без впливу людини. // Оточуючі люди щодо особи.

2. рідко. Навколишня місцевість; околиця.

ДОСХОЧУ, присл. **1.** До повного задоволення, **2.** Скільки завгодно; вдосталь.

ЕФІРНИЙ, а, е. **1.** Прикм. до [ефір](#). // Який має в своєму складі ефір (у 4 знач.). **2.** книжн. Надзвичайно легкий. **3.** перен. Безтілесний, неземний.

ІМЛЯ, и, жін. Повітря, густо насичене водяною парою; туман.

КВАЧ, а, чол. **1.** Намотане на кінець палиці клоччя, ганчір'я тощо для мащення чого-небудь. // Широка, груба щітка для мазання чого-небудь. **2.** перен., розм. Про слабовільну, безхарактерну людину. **3.** Дитяча гра, за правилами якої треба попасти м'ячем у того, хто тікає, або, догнавши його, торкнутися рукою.

КОДЕКС, у, чол. **1.** юр. Сукупність законів у якій-небудь галузі права. **2.** чого й з означ., перен. Сукупність правил поведінки, звичок, переконань і т. ін.

КРАСОЛЯ, і, жін. (*Troaeolum, L.*). Однорічна декоративна рослина з розгалуженим стеблом і великими запашними квітками яскравого (переважно жовтогарячого) кольору.

КРЕМ'ЄЗНИЙ, езна, езне. **1.** Міцної будови тіла (про людину); дебелий (у 1 знач.), широкоплечий. // Гарного здоров'я; міцний, здоровий (про людину або її організм). // Сильний, жилавий, міцний (про руки, ноги тощо). **2.** перен., рідко. Твердий, непіддатливий (про характер людини). **3.** Високий, грубий, коренистий (про дерево); могутній.

МАТІОЛА, и, жін. (*Matthiola, R. Vr.*). Трав'яниста декоративна рослина з дрібними бузковими квітками, що розкриваються вночі й мають сильний приємний запах; нічна фіалка.

МОРІЖОК, жка, чол. Зменш.-пестл. до [моріг](#).

ПЛЕКА́ТИ, аю, аєш, **1.** З любов'ю вирощувати, виховувати кого-, що-небудь; викохувати. // Дбайливим доглядом, піклуванням добиватися найкращого стану, вигляду.

2. перен. З любов'ю зберігати в пам'яті, серці що-небудь, пристрасно мріяти про здійснення чогось.

ПРАСУВАТИ 1, ую, уєш, недок., перех. Вирівнювати, вигладжувати гарячою праскою (одяг, тканину і т. ін.).

ПРИГОЛОМШУВАТИ, ую, уєш, недок., **ПРИГОЛОМШИТИ**, шу, шиш. **1.** Сильним ударом (звичайно по голові) позбавляти свідомості. // Приглушувати (звичайно рибу). **2.** перен. Викликати паніку, замішання. [// Справляти сильне враження, надзвичайно дивувати. // Несподіваними діями, словами і т. ін. ставити кого-небудь у скрутне становище. // Спринятися до стану пригніченості, розгубленості.

РАМЕ́НО, а, сер., заст. Плече.

РІНІ́СТІЙ, а, е. Який складається з крупного піску, гравію, гальки і т. ін.;

СКРІ́НЯ, і, жін. Великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу, коштовних предметів і т. ін.

СКРО́НЯ, і, жін. **1.** Бокова частина черепа від вуха до лоба. **2.** мн. Волосся, що росте на цих частинах черепа.

УЗВА́Р, у, чол. **1.** Солодка рідка страва із сушених фруктів і ягід, зварених у воді; компот. **2.** Сушені фрукти і ягоди.

ХАЛАБУ́ДА, и, жін.

1. Убога оселя, хата. // Рід намету, що має основу з жердя, критого соломною, корою, шкірами і т. ін.; буда, курінь. **2.** Критий віз. // Верх, напівкругле накриття на возі. **3.** Невелике крите приміщення для собаки; конура, будка.

ХВІ́РТКА, и, жін. Невеликі вхідні двері в тину або в воротах. // рідко. Дверцята в хліві, стайні.

ХИМЕ́РНИЙ, а, е. **1.** Який викликає подив, не схожий на когось звичайного або щось звичайне; незвичний, чудернацький. // Те саме, що [ПОТВОРНИЙ](#). // Сповнений несподіванок.

2. Якому властиві дивацтва, примхи, вигадки (про людину та її характер). // Те саме, що [вередливий](#). **3.** Який не існує, якого не може бути в дійсності. // Неможливий для виконання, здійснення; нездійснений, нереальний. // У який важко повірити; неправдоподібний. // Який є породженням гри фантазії; вигадливий, незвичайний. **4.** Який важко зрозуміти, збагнути, пояснити; складний, незрозумілий, заплутаний.

ЦИТРИ́НА, и, жін. Те саме, що [ЛИМОН](#).

ШИБА́ЙГОЛОВА, и, чол. і жін., розм. Смілива, відчайдушна людина, яка нічого не боїться й ні перед чим не зупиняється; зірвіголова, бешкетник.

ЯРУ́ГА, и, жін. Глибокий, великий яр.

ЗМІСТ

Для підписання, підписати

ВМІ

§ 1. Мова в житті людини

РОЗДІЛ I. Лексикологія

§ 2. Лексичне значення слова

§ 3. Тлумачний словник

§ 4. Однозначні й багатозначні слова

§ 5. Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми

§ 6. Пароніми

§ 7. Словники синонімів, антонімів, омонімів, паронімів

§ 8. Групи слів за походженням: власне українські й запозичені (іншомовного походження) слова

§ 9. Написання апострофа у словах іншомовного походження

§ 10. Написання м'якого знака у словах

§ 11. Подвоєння та подовження приголосних у словах іншомовного походження

§ 12. Букви **і** та **и** у словах іншомовного походження

§ 13. Словник іншомовних слів

§ 14. Активна й пасивна лексика української мови

§ 15. Неологізми. Письменницькі новотвори

§ 16. Групи слів за вживанням. Загальноновживані слова

§ 17. Слова обмеженого вживання. Діалектні, професійні слова й терміни

§ 18. Лексична помилка

§ 19. Суржик

РОЗДІЛ II. Фразеологія

§ 20. Фразеологізми

§ 21. Різновиди фразеологічних одиниць: прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми

§ 22. Джерела українських фразеологізмів

§ 23. Фразеологізми в мовленні людини і в літературних творах

§ 24. Фразеологічний словник

РОЗДІЛ III. Фонетика. Графіка. Орфографія. Орфоепія

- § 25. Поглиблене повторення вивченого з фонетики в 1-4 класах. Голосні та приголосні звуки
- § 26. Наголос в українській мові. Особливості вимови й написання ненаголошених голосних
- § 27. Приголосні тверді й м'які, дзвінки й глухі. Вимова приголосних у корені слова
- § 28. Позначення м'якості приголосних на письмі буквами **ь, і, є, ю, я**. Правила вживання м'якого знака
- § 29. Повторення вивченого з графіки в 1-4 класах. Особливості української графіки (відповідність звуків і графічних знаків, звук [г] і буква г)
- § 30. Звукове значення букв **я, ю, є** та **щ**. Правила вживання апострофа
- § 31. Склад. Правила перенесення слів з рядка в рядок
- § 32. Милозвучність української мови. Правила милозвучності (чергування **у-в, і-й, з-із-зі**)
- § 33. Спрощення у групах приголосних
- § 34. Види помилок: орфоепічна, орфографічна, графічна
- § 35. Словники. Орфоепічний словник. Словник наголосів. Орфографічний словник

РОЗДІЛ IV. Синтаксис і пунктуація

- § 36. Повторення вивченого в 1-4 класах
- § 37. Словосполучення. Відмінність словосполучення від слова й речення. Головне й залежне слово у словосполученні
- § 38. Речення, його граматична основа (підмет і присудок)
- § 39. Речення з одним головним членом (загальне ознайомлення)
- § 40. Види речень за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні
- § 41. Види речень за емоційним забарвленням: окличні й неокличні
- § 42. Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина
- § 43. Речення з однорідними членами (без сполучників і зі сполучниками **а, але, і**)
- § 44. Кома між однорідними членами
- § 45. Складне речення
- § 46. Кома між частинами складного речення, з'єднаними безсполучниковим і сполучниковим зв'язком
- § 47. Пряма мова. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою
- § 48. Діалог. Тире при діалозі
- § 49. Пунктуаційна помилка

- § 50. Написання есе з використанням складних речень
- § 51. Узагальнення відомостей із синтаксису й пунктуації

РОЗДІЛ V. Інформація

- § 52. Повторення вивченого в 1-4 класах. Інформація
- § 53. Види інформації. Текстова інформація
- § 54. Графічна та числова інформація
- § 55. Звукова та мультимедійна інформація
- § 56. Джерела інформації

РОЗДІЛ VI. Текст

- § 57. Текст. Повторення вивченого в 1-4 класах
- § 58. Текст. Тема, підтема (мікротема) тексту
- § 59. Ключові слова
- § 60. Первинні і вторинні тексти
- § 61. Розповідь. Побудова розповіді
- § 62. Розповідь про себе
- § 63. Опис. Побудова опису
- § 64. Опис тварини
- § 65. Роздум. Побудова роздуму
- § 66. Роздум на тему екології
- § 67. Читання. Види читання. Мета читання
- § 68. Читання з метою отримання інформації. Критичне читання
- § 69. Читання з метою набуття чуттєвого та естетичного досвіду

РОЗДІЛ VII. Жанри мовлення

- § 70. Жанр мовлення. Роль жанрів у житті людини
- § 71. Комплімент, лестощі, похвала
- § 72. Прохання, умовляння, благання, пропозиція
- § 73. Запрошення
- § 74. Згода. Відмова
- § 75. Вибачення
- § 76. Подяка
- § 77. Привітання
- § 78. Смс-повідомлення

РОЗДІЛ VIII. Спілкування

- § 79. Повторення вивченого в 1-4 класах
- § 80. Цілі й завдання спілкування
- § 81. Види спілкування. Живе й віртуальне спілкування
- § 82. Безпека віртуального спілкування
- § 83. Ситуація спілкування
- § 84. Учасники спілкування. Наміри співрозмовників / співрозмовниць
- § 85. Ознаки й переваги гармонійного спілкування
- § 86. Правила гарного співрозмовника / гарної співрозмовниці
- § 87. Запитання і відповіді
- § 88. Види слухання
- § 89. Суперечка і сварка
- § 90. Маніпуляції у спілкуванні
- § 91. Засоби спілкування (мовні й позамовні)
- § 92. Етикетні норми спілкування
- § 93. Вимова й інтонація
- § 94. Переконливість та аргументованість

§ 95. Повторення й узагальнення вивченого

Тлумачний словник